

GEOGRAFIE

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

2001/4

ROČNÍK 106

GEOGRAFIE
SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
GEOGRAPHY
JOURNAL OF CZECH GEOGRAPHIC SOCIETY

Redakční rada – Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor – Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor – Executive Editor), JIRÍ BLAŽEK,
ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, VÍT VOŽENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

OBSAH – CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

Bičík Ivan, Jančák Vít: České zemědělství po roce 1990	209
Czech Agriculture after 1990	
Rölc Robert: Dopravní dostupnost a regionální význam krajských měst	222
Transport accessibility and regional significance of regional centres	
Brázdil Rudolf, Valášek Hubert: Popis klimatu Moravy od Kryštofa Passyho z roku 1797	234
The Description of the Climate of Moravia by Kryštof Passy from the year 1797	

ROZHLEDY – REVIEWS

Vaishar Antonín, Kallabová Eva: Vývoj služeb v malých moravských městech po roce 1990	251
The Development of services in small Moravian towns after the year 1990	
Dokoupil Jaroslav: Přeshraniční spolupráce jako součást regionálního rozvoje česko-bavorského pohraničí	270
Cross-Border Cooperation as a Constituent of the Regional Development of the Czech-Bavarian Borderland	

IVAN BIČÍK, VÍT JANČÁK

ČESKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ PO ROCE 1990

I. Bičík, V. Jančák: *Czech Agriculture after 1990*. – Geografie – Sborník ČGS 106, 4, pp. 209 – 221 (2001). The paper describes the Czech agriculture in the transformation period after 1990. It analyses the basic changes, which has occurred in Czechia since the end of the totalitarian period. Attention is also paid to the development of the system of subsidies, to the changes in the intensity of agricultural production, to the changes in alimentary consumption and especially to regional impacts of the transformation processes in the Czech agriculture. The SWOT analysis of the Czech agriculture is also discussed. KEY WORDS: agricultural production – alimentary consumption – transformation processes – regional impacts.

Príspevek byl zpracován v rámci výzkumného záměru „Geografická struktura a vývoj interakcí přírodního prostředí a společnosti“ č. MSM 113100007, VZ-23-313007.

1. Úvod – základní charakteristika českého zemědělství na konci totalitního období, důvody a předpoklady transformace zemědělství

Pro české, resp. československé zemědělství v konci 80. let byla charakteristická vysoká intenzita výroby, a to jak rostlinné, tak živočišné (např. van Elzaker 1994, Bičík, Götz 1996; Jančák, Götz 1997). Ta se blížila úrovni některých západoevropských zemí a vysoko překračovala světové průměry. Z okolních zemí bylo zhruba stejné nebo vyšší úrovně v řadě ukazatelů dosahováno jen na území tehdejší NDR.

Cílem článku je v kontextu dříve provedených dílčích analýz dokumentovat a zhodnotit proměny, kterými prošlo české zemědělství po roce 1990. Vysoká úroveň objemu zemědělské produkce byla dosahována agrární politikou cílenou na maximální soběstačnost tehdejšího Československa, resp. na převahu exportu zemědělských komodit proti dováženým objemům, a to i za cenu víceméně trvalých potíží pravidelného zásobování zeleninou, ovocem a některými dalšími produkty. Vzhledem k relativně nízké úrovni vybavenosti zemědělským půdním fondem na jednoho obyvatele bylo proto těchto výkonů dosahováno vysokou intenzitou produkce na hektar zemědělské půdy a vysokým podílem orné půdy na celkové výměře zemědělského půdního fondu. Typický byl i relativně významný a trvale rostoucí objem nezemědělských aktivit (stavebnictví, výroby krmiv a polotovarů, montážní a opravárenské provozy apod.) v zemědělských podnicích a jeho relativně vysoký podíl na hrubé zemědělské produkci. Markantní to bylo zejména u velkých zemědělských podniků, jako byl např. Agrokombinát Cheb (viz Bičík a kol. 1989) nebo Agrokombinát Slušovice. Po změně této agrární politiky založené na velkých dotacích a zacílené na co nejvyšší soběstačnost spotřeby vlastních zemědělských produktů v rámci Československa, při státní kontrole cen všech produktů (nutno zdůraznit, že nereálných), došlo v konci roku 1990 a v průběhu 1991

k mimořádnému odlivu pracovních sil z priméru. Ten trvale pokračoval celá 90. léta, kdy v těchto odvětvích v Česku ubyly dvě třetiny pracovních sil evidovaných v roce 1989 (cca 600 tis. ekonomicky aktivních – dále EA, v roce 2000 již jen cca 200 tis. EA). Takový pokles pracovních sil na venkově (a převážně v zemědělství) proběhl již o půlstoletí dříve. Tehdy mezi rokem 1939 a 1953 poklesl počet EA ze 3 milionů zhruba na polovinu. I to bylo jistě důvodem, proč se zemědělství dostalo na předválečnou úroveň až v 60. letech na rozdíl od průmyslu, který se na předválečnou úroveň dostal již v roce 1947 (Häufler 1984). V období před rokem 1990 převažovalo ve vlastnické struktuře zemědělské půdy jednoznačně družstevní a státní vlastnictví (téměř 95 % zemědělské půdy), soukromí zemědělci obhospodařovali jen necelá 4 % zemědělské půdy (1,3 % orné půdy). V současné době jsou nejrozšířenější formou držby půdy v Česku obchodní společnosti a transformovaná zemědělská družstva vlastníků půdy. Soukromí zemědělci dnes hospodaří na 26 % zemědělské půdy.

Změny dotačního systému ovlivnily nárůst cen zemědělských produktů a velmi rychlý přechod na reálné ceny potravin vedl k prudkému poklesu faktické spotřeby potravin. Omezené možnosti vývozu zemědělských komodit do EU spolu s rozpadem SSSR a faktickou neschopností nástupnických států platit za dodávky potravin vedly k výraznému poklesu vývozních možností československého a později i českého zemědělství. To spolu s poklesem domácí spotřeby a se změnami spotřebních zvyklostí ovlivnilo podstatný pokles požadavků formujícího se trhu (již úplně či převážně s reálnými cenami) na zemědělskou prvovýrobu. Problémem bylo (a do jisté míry dosud je), že vysoká intenzita zemědělství byla dosahována aplikací celé řady intenzifikačních opatření, které při relativně omezeném rozsahu půdního fondu zajišťovaly koncem 80. let potřebný vyšší objem produkce. Pokles objemu a intenzity produkce vynucený přechodem od plánovaného k tržnímu systému pak způsobily, že řada investic nutných pro intenzifikační opatření v 80. letech se zemědělským podnikům nevrátila a v počátku 90. let vedla k hlubokým hospodářským problémům.

Pokles spotřeby potravin, nedostatek disponibilního kapitálu a malý podíl prvovýrobců na výsledné ceně potravinářských výrobků ovlivnil výrazné snížení intenzity zemědělství. Projevilo se to ve spotřebě umělých hnojiv a dalších chemikálií, celkovým poklesem objemu živočišné produkce a stavů hospodářských zvířat.

Výrazný pokles počtu evidovaných EA v průběhu desetiletí 1990 – 2000 bez výraznějších dopadů na objemy zemědělské produkce a úroveň spotřeby naznačuje, že polovina ekonomicky aktivních v zemědělství byla na konci totalitního období sice evidována v primárním sektoru, ale jejich činnost byla realizována v sektoru sekundárním (nebo též v terciárním). „Očištění“ primárního sektoru ovšem mohlo ovlivnit efektivnost hospodaření, zemědělské podniky především v období privatizace a přeměn JZD na družstva vlastníků postrádaly prostředky získané z těchto nezemědělských aktivit. Ty byly mnohdy lukrativnější než vlastní zemědělská činnost.

Bezpochyby nutný restituční a privatizační proces vedl však v řadě přípádů ke sporům při přetváření JZD na družstva vlastníků a výrobců, z nichž vyrůstaly staronové a nové rodinné farmy a firmy. Nátlak na restituenty, ať už při vracení movitého či nemovitého majetku, ze strany „většiny“ družstva vedl v řadě případů k nebyvalému vyhocení podmínek restitucí či následného hospodaření nově vzniklých farem. Obáváme se, a na základě řady individuálních případů to můžeme i doložit, že „staré struktury“ ovládající zeměděl-

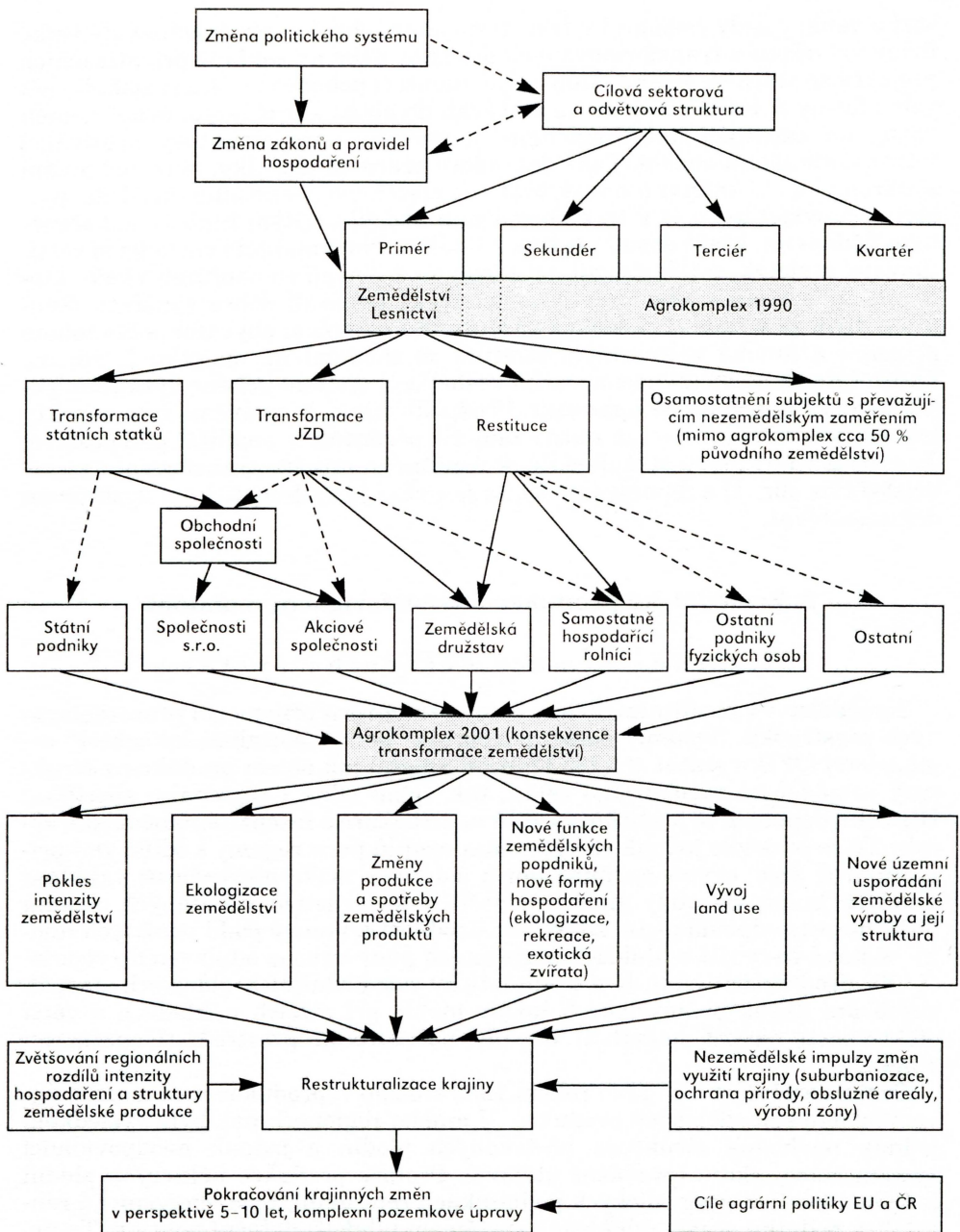
ství a venkov řady regionů i v transformačním období upřednostňovaly velké firmy vytvořené z transformovaných družstev nebo na základě privatizačních projektů ze státních statků. Menší restituenti či dokonce i ti, kteří získali zpět velké farmy (i 100 ha a větší) se dostávali do potíží a problémů, neboť neměli vazby na existující mikroregionální a okresní staré struktury přežívající v transformačním období. Také degradace pracovní morálky, nerespektování soukromého vlastnictví a návyk brát ze společného či státního (krádeže, pytláctví, provize) byl a je v transformačním období určitým hluboce zakoreněným dědictvím, které dosud přežívá z totality. Noví majitelé chránící si restiturovaný majetek se tak stávají nežádoucími a stávají se nepřáteli všech, kteří minulý systém s jeho negativními návyky dokázali dobře využívat. Není proto divu, že v řadě obcí došlo k razantnímu rozdělení obyvatel podle tohoto principu a mnoha vyhoceným střetům se škodami na majetku či zdraví. I když tyto skutečnosti nejsou zatím výsledkem systematického výzkumu, pokládáme za nutné na ně upozornit. Předpokládáme, že právě na tyto aspekty transformačního procesu je nutné zaměřit pozornost v nejbližší perspektivě. Jsou totiž odvrácenou stránkou jinak úspěšného procesu transformace zemědělství (viz obr. 1) a domníváme se, že je nutné je systematickým výzkumem dokumentovat.

2. Zemědělská produkce v transformačním období

2.1. Transformace dotačního systému

Zemědělství v totalitním období bylo významným příjemcem přerozdělovaných prostředků. Systémy dotací podporující pouze „socialistický sektor“ zemědělství (JZD a státní statky) hluboce ovlivnil jak objem produkce a struktury zemědělské výroby jako celku, tak velmi silně i regionální specifika. Hlavním dopadem bylo stírání rozdílů ve struktuře a intenzitě zemědělské výroby. To se projevilo jednak ve vyrovnání rozdílů mezi regiony s odlišnými přírodními či polohovými podmínkami a jednak v nízké efektivnosti vkládání umělých hnojiv do půdy malé úrodnosti, kde s růstem vkládaných objemů NPK neroste odpovídajícím způsobem úrodnost a vysoký podíl použitých hnojiv zůstává nevyužit v hlubších horizontech půdy nebo je odplaven do vodotečí. Na úrodnějších půdách a v klimaticky nejvhodnějších oblastech naopak zvyšování dávek průmyslových hnojiv mohlo při nižších nákladech a větší efektivnosti omezit negativní dopady na přírodní prostředí (Ungermann 1986).

České zemědělství se před rokem 1989 snažilo vyprodukovat co možná největší objem zemědělských produktů. V mnoha regionech pak byla výsledkem jednak nevhodná struktura pěstovaných plodin a jednak neodpovídající systém chovu skotu (převážně stájový). Protože produkce některých plodin nebyla v horších geografických podmínkách rentabilní, byla ekonomická rentabilita podniků uměle udržována systémem tehdejší dotační politiky. Ta vycházela z regionálních rozdílů v kvalitě přírodních předpokladů území pro zemědělské hospodaření. Jednotlivá katastrální území a zemědělské podniky byly v 70. letech na základě výsledků bonitačního systému zemědělských půd zařazeny do tzv. produkčně ekonomických skupin (PES), přičemž zemědělské podniky hospodařící v kvalitních přírodních podmínkách platily až do roku 1991 pozemkovou daň a naopak podniky hospodařící v horších podmínkách pro zemědělství dostávaly tzv. diferenciální příplatky. Jejich výše byla od-

Obr. 1 – Schéma transformace zemědělství Česka

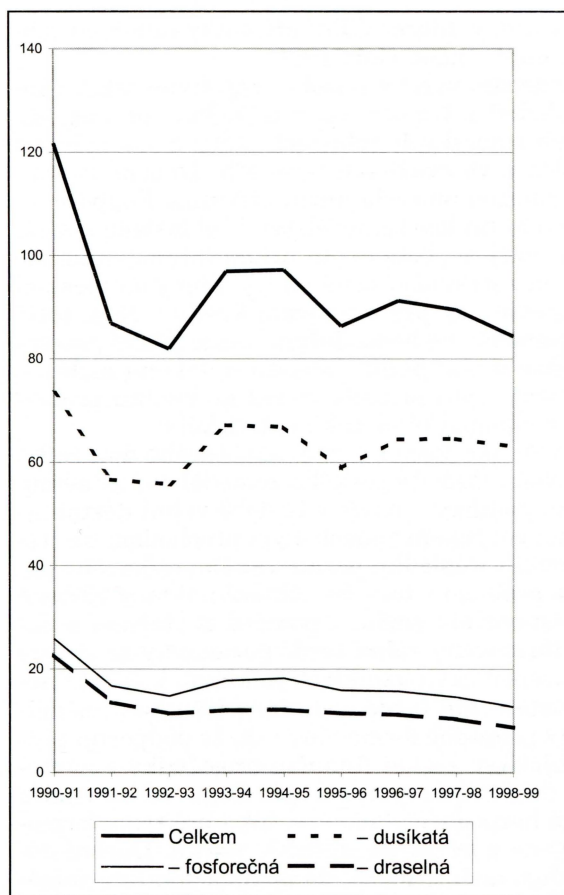
stupňována podle stupně nepřízné přírodních podmínek. Diferenciální příplatky byly do roku 1991, kdy byly zrušeny, hlavním formou státních dotací do zemědělství. Koncem 80. let – v době, kdy tehdejší Československo dosáhlo soběstačnosti v základních zemědělských komoditách a v některých komo-

ditách se stalo přebytkové – převyšovaly diferenciální příplatky mnohonásobně zisky z pozemkové daně (blíže např. Bičík, Götz 1996).

Užívaný systém dotování zemědělské výroby působil negativně jak z ekonomického, tak i z ekologického hlediska. Umožňoval totiž jednak nerentabilní pěstování plodin v podhorských i horských oblastech státu a nadměrnou produkci erozně nebezpečných plodin ve svažitých terénech. Dnešní systém zemědělských dotačních titulů je založen na zcela jiném přístupu. Podporovány jsou totiž zejména mimoprodukční funkce zemědělství. V oblastech s nižší produkční schopností zemědělské půdy je podporován útlum intenzivního zemědělského hospodaření (dotace na zatravnění orné půdy). Tím jsou alespoň na základní úrovni zabezpečeny podmínky pro udržování krajiny. Není totiž možné naráz ukončit intenzivní zemědělské hospodaření, zemědělské pozemky – většinou intenzivně využívanou ornou půdu – opustit a dále na nich nehospodařit nebo je jinak neošetřovat. Tyto případy vedou ke vzniku problematických pozemků jak z hlediska ekologického, tak i estetického.

Vzhledem k tomu, že počátkem 90. let došlo k zastavení starého dotačního systému je logické, že vysoká úroveň intenzity českého zemědělství se nemohla nadále udržet. Pro zemědělské podniky – navíc v té době velmi destabilizované restitučními procesy a cenovým šokem způsobeným přechodem na tržní nedotované ceny potravin – nastal v důsledku požadovaného celkového poklesu intenzity zemědělství Česka problém v tom, že některé náklady vložené do intenzifikačních opatření představovaly změnou poměrů zbytečnou a nevratnou investici. V té době byly formovány velmi tvrdé požadavky ze strany představitelů družstev na krytí alespoň části vzniklých nákladů, k čemuž nedošlo. Tím byly vytvořeny v podstatě velmi tvrdé podmínky tržního zemědělství s minimální podporou. Ty byly postupně formovány tak, že podporují především neprodukční funkce zemědělství. Získat finanční prostředky z některého titulu nově vytvořeného dotačního systému je dnes ve srovnání s minulostí obtížnější jak pro nově hospodařící farmáře, tak i pro transformovaná družstva a podniky zformované z bývalých státních statků. Dnešní dotační systém je založen na neprodukčních titulech, do nichž jednotlivé zemědělské podniky vkládají své projekty a po jejich případném schválení mohou obdržet určitou podporu. Tyto tvrdé podmínky nesrovnatelné s totalitní agrární politikou ani s podobně „přející“ společnou zemědělskou politikou EU vedly k přežití jen nejschopnějších podniků. To byly takové, které od počátku vsadili na kvalitní výrobní program s minimalizací nákladů využívající všech lokálních a regionálních výhod. Proto nepřekvapuje, že z mnoha tisíc restitucentů se do zemědělského podnikání pustil jen zlomek, většina půdu získanou restitucemi pronajímá či své hospodaření utlumila.

Všechny tyto procesy donutily české zemědělské výrobní podniky k vysoké produktivitě práce. V současné době odvětví zemědělství dosahuje asi 90 % úrovně produktivity tohoto odvětví v EU, což představuje ve srovnání s dalšími odvětvími a sektory zřejmě nejlepší úroveň v českém hospodářství. Pokud dojde ke změně agrární politiky EU, je velmi pravděpodobné, že české zemědělství může být tvrdým konkurentem výrobců EU. Tím se výrazně liší zejména od situace v Polsku, kde je podle statistiky FAO v zemědělství zaměstnáno více než 18 % ekonomicky aktivních, převážně v malých rodinných farmách (u nás dnes asi 3 %). Navíc je zde charakteristický značný rozsah zemědělské půdy s vysokým podílem lidské manuální a zvířecí práce na málo efektivních farmách. Zajímavé je i srovnání situace na území bývalé NDR. Zde došlo k totalitní restituci půdy a majetku družstev vlastníkům a jejich potomkům, ale s minimálním využitím novými majiteli. Transformační problémy zemědělství

Obr. 2 – Spotřeba průmyslových hnojiv (kg čistých živin) na 1 ha ZPF. Pramen: Statistická ročenka ČR 1997, 2000.

propad provázený nedostatečným zásobováním půdy statkovými hnojivy je dlouhodobě nebezpečný a ovlivnil kvalitu orné půdy.

Pokles úrovně aplikace průmyslových hnojiv a chemikálií se projevil také v poklesu celkového objemu zemědělské výroby a na její intenzitě při přepočtu na hektar zemědělské půdy. Řada produktů vykázala v průběhu let 1990 – 1999 pokles mezi 20 – 30 %, produkce mléka a chov skotu poklesl asi o 40 % (tab. 1).

2.2. Restrukturalizace zemědělské produkce

Podstatným rysem transformačního období byla i restrukturalizace hrubé zemědělské produkce. Především ve srovnání se závěrem totalitního období se zásadním způsobem snížil objem i podíl nezemědělské produkce v konci 80. let velmi podstatný zdroj příjmů. Například v Agrokombinátu Slušovice se na konci 80. let podílely nezemědělské činnosti na obrátu podniku (asi 1 mld. Kč) zhruba 90 %. Právě tyto aktivity umožňovaly velmi rychlý meziroční nárůst zemědělské produkce (až na dvojnásobek!). Celkově se tyto aktivity na hrubé

zde byly hlubší než u nás, bezpochyby i ovlivněné tlakem starých zemí SRN, které „vše platily“ a na trhu nových podmínek se jejich obchodní i produkční firmy rychle a velmi razantně dokázaly prosadit (blíže viz Turnock 1999). Situaci zde ovlivnil nejen krach mnoha firem z dob NDR, ale i rozsáhlý odchod pracovních sil do starých zemí SRN.

Změny vnějších podmínek českého zemědělství se v počátku transformačního období velmi razantně projevil prakticky ve všech ukazatelích. Vynucený pokles intenzity zemědělského hospodaření se projevil nejdříve a především tam, kde bylo zapotřebí velkých investic – tedy především ve spotřebě průmyslových hnojiv a chemikálií. Spotřeba čistých živin v kg na hektar zemědělské půdy poklesla během pěti let (1988 – 1993) na sotva 65 %, v transformačním období 1990/1 – 1998/9 ze 121,8 kg/ha na 84,4 kg/ha (asi 69 %). Největší pokles v objemu čistých živin vkládaných do půdy v tomto období vykázala draselná hnojiva (2,5krát), a fosforečná (2krát, viz obr. 2). Tento

Tab. 1 – Pokles intenzity produkce vybraných zemědělských produktů 1990 – 1999

Rok	Sklizeň (kg/ha zemědělské půdy)				Výroba (na ha zemědělské půdy)		
	zrnin	brambor	olejnin	cukrovky	masa (kg živé hm.)	mléka (l)	vajec (kusy)
1990	2146	414	80	950	296	1133	868
1995	1576	311	172	867	245	708	712
1998	1589	355	182	813	213	634	844
1999	1645	328	250	628	205	639	772
Index 1999/1990 *	76,7	79,2	312,5	66,1	69,3	56,4	88,9

Pozn.: * Index 1999/1990 = 1999/1990 x 100

Pramen: Statistická ročenka ČR 2000

zemědělské produkci v konci 80. let podílely vysokým procentem, dnes jde o podíl podstatně nižší, při podstatně jiné struktuře těchto aktivit.

Důležitější jsou i změny, k nimž došlo v systémech hospodaření. Nejvýraznější se to projevilo snížením extrémně vysokého podílu stájových chovů, zejména skotu. Oblasti s horšími přírodními podmínkami mají dnes významnější podíl pasteveckých chovů skotu (masná plemena), který je méně intenzivní, méně náročný na vstupy (stavební, finanční, energetické) a k prostředí podstatně ekologicky citlivější. Také fakt, že v některých oblastech je část orné půdy ponechána ladem dokumentuje pokles celkové intenzity hospodaření, ale i nižší zatěžování přírodního prostředí.

Podstatné jsou i změny v poměru rostlinné a živočišné produkce v transformačním období. Vysoký podíl živočišné produkce dosahující v konci 80. let až 60 % činil v roce 1999 53,4 % s celkovou tendencí poklesu. Při přepočtu hrubé zemědělské produkce na hektar ZPF bylo v roce 1990 dosaženo 114,5 % úrovně z roku 1980, v roce 1999 však jen 89,1 %. Úroveň rostlinné produkce je na 95 % stavu z roku 1980, úroveň živočišné však o plnou čtvrtinu nižší. Tato čísla dokumentují nejen změny v ekonomice hospodaření a ovlivněné změnami vnějších podmínek zemědělství, ale odráží i zásadní změny ve spotřebě potravin, k nimž po roce 1990 v české společnosti došlo.

Nejrazantnější změny prodělalo však české zemědělství v produktivitě práce. Přepočty hrubé zemědělské produkce na pracovníka, resp. naturální hodnocení objemem základních produktů na pracovníka dokumentují, že došlo nejméně ke zdvojnásobení produktivity proti roku 1990 a ještě většímu nárůstu proti roku 1980, a to především v rostlinné výrobě. Nárůst produktivity práce v rostlinné výrobě činil v roce 1990 ve srovnání s rokem 1980 117,2 %, v roce 1999 přes snížení objemů produkce (o více než čtvrtinu) vzrostl na 270 %. Podobný poměr v živočišné výrobě je dán čísly 100, 111 a 210 % k uvedeným létům.

Celkový pokles intenzity zemědělství byl vyvolán sníženými požadavky na objem produkce transformující se společností. Dotace stejně netržních cen v totalitním období vedla k plýtvání a využívání některých rostlinných produktů a výrobků z nich ke zkrmování (obilí, mouka, chléb, mléko). To umožňovalo občasný vznik zajímavých zisků při domácí malovýrobě prasat, drůbeže, částečně i jatečného skotu, z alespoň částečně z dotovaných potravin a jinak výhodně získaných rostlinných produktů (včetně okrádání výrobců). Přejít na tržní ceny potravin koncem roku 1991 byl spolu s ukončením problematických vývozu na území bývalého SSSR či některých arabských států

radikálním zásahem do zformovaných struktur „plýtvající“ společnosti. Přechod na tržní ceny, výraznější propagace zdravé výživy, dostupnost a výběr nejrůznějších potravin vedl k velmi významným změnám potravinové spotřeby české společnosti. Celkově lze shrnout změny, k nimž v letech 1990 – 1999 (pozdější data nejsou zatím k dispozici) jako celkový pokles spotřeby i spotřeby v přepočtu na jednoho obyvatele. Přes tento v podstatě zdravý vývoj potravinové spotřeby však ve srovnání s vyspělými státy (především EU) vykazuje Česko relativně vysoký objem energetické spotřeby s vysokou spotřebou alkoholických nápojů a řadou nedostatků ve struktuře spotřebovaných potravin. Nicméně vývoj spotřeby potravin v transformačním období vykazuje řadu pozitivních tendencí – vyšší spotřeba zeleniny, ovoce, pokles spotřeby tuků, masa, mléka a mléčných výrobků

Tab. 2 – Průměrná spotřeba nejdůležitějších druhů potravin na obyvatele a rok (viz tab. 2).

Ukazatel	Index 1998/1990 *
Maso celkem ¹⁾	85,1
z toho: – vepřové	91,4
– hovězí	51,1
– telecí	75,0
– drůbeží	131,6
Ryby celkem	98,1
Tuky a oleje ²⁾	92,9
Sádlo vepřové včetně slaniny	73,9
Máslo	46,0
Rostlinné jedlé tuky a oleje	130,5
Mléko a mléčné výrobky ³⁾	76,9
Mléko	63,5
Sýry	114,3
Tvarohy	69,6
Vejce	93,8
Obiloviny ⁴⁾	87,6
Pšeničné pečivo běžné a jemné	128,0
Těstoviny	145,7
Brambory	97,7
Luštěniny	117,6
Zelenina v hodnotě čerstvé	123,4
Ovoce v hodnotě čerstvého	121,4
Káva pražená	138,9
Čaj	150,0
Nápoje alkoholické ⁵⁾	110,1
Nápoje nealkoholické	143,5
– z toho minerální vody	218,8

Pozn.: * Index 1998/1990 = 1998/1990 x 100

¹⁾ maso hovězí, telecí, vepřové, skopové, kozí, koňské a králíčí, drůbež a zvěřina v hodnotě masa na kosti vč. vnitřností; ²⁾ v hodnotě čistého tuku; ³⁾ v hodnotě mléka, bez másla; ⁴⁾ v hodnotě zrna; ⁵⁾ v hodnotě čistého etanolu (100%)

Pramen: Statistická ročenka ČR 2000

3. SWOT analýza českého zemědělství

Analýza současného stavu a transformačního vývoje zemědělství v Česku ukázala některá specifika českého zemědělství v tomto období, příčiny a souvislosti změn v zemědělství a využívání krajiny. Závěry hodnocení jsou postaveny na znalosti současné agrární politiky, jak je prezentována a diskutována na různých úrovních. Přehledně shrnuje výsledky hodnocení např. T. Doucha (2001), který vypracoval SWOT analýzu zaměřenou na zemědělství, na trh s půdou a na využívání zemědělské půdy (viz tab. 3).

Podle našeho názoru se objevuje klíčový moment, který lze nazvat „vnější faktory“. Agrární politika EU je velké politikum, které brání jakékoliv radikální změně. Vždyť každoročně programy podpory zemědělství spotřebují téměř polovinu rozpočtu EU. Je zřejmé, že nutná změna politiky naráží na tvrdý odpor zemí a regionů čerpajících z těchto podpor. EU jako celek vydá různým uživatelům na různé programy ve formě dotací asi 50 % z úhrnné hodnoty zemědělské produkce. Na rozdíl od toho mů-

Tab. 3 – SWOT analýza českého zemědělství

1. Silné stránky	2. Slabé stránky	3. Příležitosti	4. Rizika
<ul style="list-style-type: none"> ● dobrý přístup restrukturalizace odvětví s převahou velkých podniků ● rostoucí význam ekologického zemědělství a bioprodukce (asi 3 % zemědělské půdy, většina produkce pro export) ● dobrý základ historického sledování využití půdy, klasifikace systému kvality půdy 	<ul style="list-style-type: none"> ● dvě třetiny Česka má agroklimatické podmínky pro zemědělství nepříznivé, přesto 70 % zemědělské půdy tvoří orná půda ● nižší efektivnost státního managementu vytváření podmínek a kontrolních systémů s dobrým technickým zajištěním ● nestabilizovaný agrární sektor těžce zadlužený „třemi generacemi dluhů“ ● nižší tlaky spotřebitelů a nižší úroveň producentů k vysoké kvalitě výroby ● pokračující bariéry mezi vlastníky půdy a jejími uživateli, nízké poplatky za pronájem půdy, nekonečná privatizace státní půdy aj. 	<ul style="list-style-type: none"> ● produkty ekologického zemědělství málo ovlivňují trhy ● ekozemědělství zaměřené na nepotravinářské produkty ● zemědělství produkující „krásnou krajinu“ ● využívání podpůrných programů EU (ŠAPARD, PHARE) pro modernizaci a diverzifikaci firem ● vyšší zájem spotřebitelů o ekologické produkty a agroekoaktivitu 	<ul style="list-style-type: none"> ● extrémní oddalování data vstupu do EU ● chyby a nedostatky potravinové bezpečnosti, kvality a ekologické standardizace z pohledu EU ● nedostatky ze strany státu ve vytváření a fungování institucí nutných pro podporu připojení k EU ● nadbytek půdy, zemědělské produkce, venkovských sídel, rizika spojená s depopulací agrárních oblastí ● přímé platby

Pramen: upraveno podle T. Douchy (2001)

že české zemědělství prostřednictvím různých programů ministerstva zemědělství, životního prostředí a místního rozvoje obdrží jen o něco více než 20 % hodnoty hrubé zemědělské produkce, a to jen do neprodučních projektů. To dokumentuje nerovnoměrnost šancí českých farmářů ve srovnání s EU, což se již dnes projevuje v zásobování českého trhu některými produkty (vepřové maso, ovoce aj.). Je zřejmé, že dosažení podobných podmínek pro české farmáře by evidentně vedlo k vysoké přebytkovosti, cenovým problémům a problémům při zpracování a skladování přebytků a jejich prodeji. „Vnější“ faktor tedy pokládáme v nejbližším období za klíčový proces začleňování Česka do EU z hlediska zemědělství.

V této souvislosti se jako klíčové jeví i nutnost seriózního vymezení „less favoured areas“ (LFA) v Česku. Pokládáme za nutné připravit takový podklad, který bude akceptovatelný pro státy EU a přinese takto vymezeným oblastem Česka určité šance pro rozvoj. Podle našeho názoru není současné navržené vymezení LFA v rozsahu dvou třetin území Česka akceptovatelné Evropskou unií. Na přípravě alternativního návrhu vymezení LFA, který bude využívat

výsledky našich projektů hodnotících dlouhodobé změny využití půdy v Česku a také výsledky sčítání lidu, domů a bytů z jara 2001 bychom se v nejbližší době chtěli podílet. Výběr relevantních LFA v našich podmínkách lze ovlivnit využitím vhodných dat i přípravou vhodných ukazatelů a alternativních řešení a pokládáme takový úkol za interdisciplinární avšak i výrazně geografický.

4. Závěr – regionální dopady transformačních procesů v českém zemědělství

V současnosti je z důvodů ochrany individuálních dat poměrně obtížné regionální hodnocení výroby, a to nejen zemědělské. Proto je třeba daleko více než v minulosti zakládat analýzu na individuálních případových studiích (např. Bičík, Perlín, Šefrna 2000, Jančák 1996), případně na výsledcích Agrocenzu. Regionální výsledky posledního Agrocenzu provedeného v roce 2000 nebyly v době přípravy příspěvku k dispozici (poslední výsledky jsou z roku 1995). Z těchto důvodů hodnocení regionálních dopadů transformace v českého zemědělství může být pouze schematicky načrtnuto.

Za nejvýraznější rys pokládáme zvětšování rozdílů v objemu produkce a jejím přepočtu na hektar zemědělské půdy mezi nejúrodnějšími oblastmi Česka a podhorskými resp. horskými oblastmi. Tržní podmínky ovlivnily opětovné prosazení diferenciací renty I, která byla minulým dotačním systémem silně potlačovaná. V některých oblastech s omezenými možnostmi zaměstnání mimo zemědělství je přes nepříznivé přírodní podmínky úroveň objemu i intenzity zemědělské výroby dosud větší než by tomuto regionu odpovídalo. To je případ především celého regionu Vysočiny. Dalším rysem zvětšujícím v transformačním období rozdíly mezi regiony je odlišný potenciál pro přeměnu méně kvalitní zemědělské půdy na nezemědělské způsoby využití. To podstatným způsobem ovlivňuje zájem o zemědělské hospodaření na průměrné a horší půdě především ve velkých městech (Praha, Brno, Ostrava, Plzeň) a v okresech Praha – východ, Praha – západ, Brno – venkov, částečně i v okresech v okolí dalších aglomerací. V horských oblastech se výrazněji využívá dotačních titulů k zatravnění svažitéch a málo úrodných poloh případně k převodu ZPF na lesní plochy s čerpáním dotací na zalesňování.

Typickým rysem českého zemědělství v transformačním období je celkově nižší péče o půdní fond. Projevuje se podstatně nižší aplikací statkových hnojiv, což má za následek rapidní úbytek humusu v půdě. Dalším projevem je ponechávání orné půdy ladem a její postupné samovolné zatravnění. Také charakter luk a pastvin se přestal odlišovat nejen v terénu (jak dokládají naše výzkumy land use – Bičík a kol.), ale od roku 2001 i ve statistické evidenci (Statistická ročenka o půdním fondu 2001). Je obtížné regionálně hodnotit dopad těchto tendencí, nicméně v oblastech průměrných a horších půd a na svažitéch pozemcích se uvedený jev projevuje podstatně významněji. Ukazuje se, že po více než 130 letech začal narůstat drnový fond v údajích za celé Česko a také při hodnocení jednotlivých okresů. Vždyť ve více než 50 českých okresech v letech 1990 – 2000 rozsah drnového fondu vzrůstal. To je spolu s nárůstem lesních ploch téměř ve všech okresech (s výjimkou „městských“) výrazně ekologicky pozitivním rysem.

Důležitým rysem s dopady na regionální diferenciaci v úrovni okresů jsou mikroregionální a lokální vlivy. Ty vnímáme jednak jako důsledek restituč-

ních a privatizačních procesů, které v různých místech probíhaly s odlišnou úrovní destrukce či zachování stávajících výrobních struktur, což ovlivnilo i vztahy nových zemědělských družstev a restituentů či nových vlastníků půdy. Také velmi odlišná úroveň nových vlastníků a manažerů jak ve vlastní zemědělské výrobě, tak při orientaci v nových ekonomických podmínkách někdy působí proti očekávané regionální diferenciaci stavu a vývoje zemědělství Česka. Pokud nový management transformovaných družstev či noví vlastníci majetku bývalých státních statků a restituenti zvolili vhodný program svého zaměření, měli větší šanci na přežití i na případný výdělek. Terénní šetření, které jsme v posledních letech provedli v různých oblastech republiky ukazují velmi diferencované výsledky jednotlivých zemědělských podniků, které spolu sousedí či hospodaří ve stejných podmínkách. Ukazuje se, že individuální, lokální a mikroregionální vlivy hrají v regionální diferenciaci českého zemědělství v transformačním období významnou roli.

Regionální diferenciaci českého zemědělství je bržděna také snahou Česka o vstup do EU a nutností přebírat *acquis communautaire*. Přitom se očekává změna společné zemědělské politiky EU a tak je velmi obtížné zakládat dlouhodobě orientované projekty rozvoje zemědělského (či kombinovaného) hospodaření. Fakt, že stát dosud vlastní asi 20 % ZPF a nízké ceny ZPF při prodeji a nájmu ve srovnání s EU dávají tušit, že určitá stabilita a s ní spojená možnost regionální specializace a diferenciaci zemědělské výroby, zatím nastává jen velmi zvolna.

Další vývoj českého zemědělství bude patrně rozdílný v jednotlivých regionech Česka podobně, jak tomu je ve státech EU. V oblastech s vhodnými (především přírodními) podmínkami pro zemědělské hospodaření, což jsou především nížinné úrodné oblasti v širším zázemí velkých sídelních aglomerací, kde je zemědělství rentabilní, by se zemědělská výroba měla udržovat podle konkrétních potřeb a situace. Naopak v oblastech s nepříznivými podmínkami pro zemědělské hospodaření by měl pokračovat útlum zemědělské výroby, její extenzifikace a další restrukturalizace. V takových oblastech by měly být podporovány především mimoprodukční funkce zemědělství zabezpečující udržování kulturní krajiny. To je nová funkce českého zemědělství, na niž celá řada politiků nevěří a v podstatě je v politických kruzích odmítána. Takovým způsobem jsou však zajištěny funkce zemědělství odpovídající novým podmínkám i v blízkém zahraničí (Rakousko, Německo).

Literatura:

- BICÍK, I. a kol. (1989): Sociálněgeografická charakteristika a sociologický výzkum pracovních a životních podmínek okresu Cheb. Výzkumná zpráva. Katedra ekonomické a regionální geografie PřF UK, Praha, 143 s., přílohy.
- BICÍK, I., GÖTZ, A. (1998): Czech Republic. In: Turnock, D. (ed.): Privatization in Rural Eastern Europe. Cheltenham, Northampton, s. 93-119.
- BICÍK, I., PERLÍN, R., ŠEFRNA, L. (2001): Rozvoj povodí Kocáby. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 87 s.
- DOUCHA, T. (2001): Multifunctionality of the Czech Agriculture and Land Utilisation. Land Use / Land Cover Changes in the Period of Globalization. Praha, 14.-20. července 2001, IGU-LUCC Study Group, UK Praha, v tisku.
- van ELZAKER, B. (1994): České zemědělství na křižovatce. Obnova venkova, Nadace pro občanskou společnost, USA, Agrospoj, Praha, 85 s.
- GÖTZ, A., BICÍK, I. (1996): Regionální aspekty transformace českého zemědělství. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. PřF UK, Praha 1996, s. 239-253.
- HÁUFLER, V. (1984): Ekonomická geografie Československa. Academia, Praha, 639 s.

- JANČÁK, V. (1996): Zemědělská výroba. Dílčí projekt úkolu Harmonizace regionálního rozvoje povodí Kocáby. Výzkumná zpráva. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 68 s.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A., (1997): Územní diferenciacie českého zemědělství a její vývoj. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 81 s.
- Statistická ročenka ČR '97. ČSÚ, Praha 1997, 711 s.
- Statistická ročenka ČR '00. ČSÚ, Praha 2000, 762 s.
- Statistická ročenka o půdním fondu ČR. Český úřad zeměměřičský a katastrální, Praha 2001, 48 s.
- TURNOCK, D. (1998): Privatization in rural eastern Europe. The process of restitution and restructuring. Cheltenham, Northampton, 427 s.
- UNGERMANN, J. (1986): Ekologické a ekonomické aspekty optimalizace energomateriálových bilanci v zemědělství. Životné prostredie, 20, č. 2, Veda, Bratislava.

Summary

CZECH AGRICULTURE AFTER 1990

The Czech, respectively Czechoslovak agriculture was characterized in the late 1980's by a high intensity of production which was due to the agricultural policy aimed at the maximal self-sufficiency of the former Czechoslovakia. Agriculture in the totalitarian period was an important receiver of redistributed means. The used system of subsidies for the agricultural production had negative impacts both from the economic and the ecological viewpoints.

In the early 1990's when the old system of subsidies and consequently practically all state subsidies into agriculture were terminated, also the high intensity of the Czech agriculture decreased. A decrease of alimentary consumption, lack of available capital and a small part of primary producers on the resulting price of alimentary products caused a significant reduction of the agriculture's intensity. This manifested by a reduced consumption of chemicals, mainly of artificial fertilizers, by a general decrease of the volume of crop production as well as of cattle population. Hard conditions forced the Czech agricultural enterprises to substantially increase the productivity of labour. At present, agriculture reaches about 90% of the productivity level of the EU agriculture which represents, in comparison with the other branches of the sector, probably the best level in the Czech economy.

A substantial feature of the transformation period was also the gross agricultural production restructuring. Especially in comparison with the end of the totalitarian period, the volume as well as the part of non-agricultural production, which represented in the late 1980's a very important source of receipts, was reduced in a very significant way. The undoubtedly necessary restitution and privatization process lead nevertheless in number of cases to serious disagreements during the transformation of standard farm co-operatives into co-operatives of owners and producers which gave origin to renewed or quite new family farms and firms.

The most distinctive feature of the regional differentiation as to the impacts of the transformation of the Czech agriculture is the intensification of differences in the production volume and in its expression per hectare of agricultural land between the most fertile regions of Czechia and the submontaneous or the mountain regions. Market conditions influenced the new introduction of the differential rent, which had been strongly suppressed by the former system of subsidies. A typical feature of the Czech agriculture in the transformation period is a globally lower land resources management. It is manifested by a sensibly lower application of yard manure, which results into a quick decrease of humus content in the soil. Another manifestation is laying arable land fallow and its progressive self-grassing. Important features with impacts on regional differentiation at the district level are micro-regional and local influences which are a consequence of restitution and privatization processes which, in different places, went on with a different level of destruction or safeguard of the current production structures. This has influenced also the relations of the new agricultural co-operatives and the restituted or the new owners of soil.

Fig. 1 – Scheme of the transformation of the agriculture

Fig. 2 – Consumption of industrial fertilizers (kg of pure nutrients) per 1 hectare of agricultural soils. Source: Statistická ročenka ČR (Statistical yearbook of the Czech Republic) 1997, 2000.

(Pracoviště autorů.: katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: bicik@natur.cuni.cz, jancak@natur.cuni.cz.)

Do redakce došlo 27. 9. 2001

ROBERT RÖLC

DOPRAVNÍ DOSTUPNOST A REGIONÁLNÍ VÝZNAM KRAJSKÝCH MĚST

R. Rölc: *Transport accessibility and regional significance of regional centres*. Geografie Sborník ČGS, 106, 4, pp. 222 – 233 (2001). The article is devoted to the comparison of three kinds of regionalization of the Czech Republic. The first one is the administrative division of the state. The second one is the regionalization of public transport (accessibility of regional centres). The third one is the system of natural/organic sociogeographic regions of selected centres. The degree of similarity of different regional structures, with a special regard to the consequences of the change of the number of regional centres (formerly 7, newly 13), is evaluated.

KEY WORDS: Regional centres – transport regionalization – change of administrative regions.

Autor děkuje za finanční podporu GA ČR, projekt 403/99/1006

1. Úvod

Cílem předkládané studie je zhodnocení dostupnosti veřejnou dopravou hlavních center územní administrativy tj. krajských měst, jež jsou zároveň hlavními centry osídlení. Toto hodnocení má zvláštní smysl také proto, že v současné době došlo k vytvoření 14 nových samosprávných regionů, nahrazujících v řadě funkcí tzv. dekoncentráty jednotlivých ministerstev (dosud přežívajících 8 někdejších krajů) a částečně i okresní úřady. Počet center územní administrativy se tak zvyšuje z dřívějších 7 (Praha, České Budějovice, Plzeň, Ústí nad Labem, Hradec Králové, Brno a Ostrava) na nyníjších 13 (přibily Karlovy Vary, Liberec, Pardubice, Jihlava, Zlín a Olomouc).

Předmět následujícího sledování je možné charakterizovat jako průmět tří problematik. Prvou problematikou je geografické hodnocení dopravy, což je relativně parciální problém. V české literatuře však existuje poměrně málo prací s tímto zaměřením a jen vzácně pak s orientací na vztah dopravních systémů a regionální struktury. Výjimkou je zde především studie J. Hůrského (1978). Dopravní regionalizace je prováděna především podle časové dostupnosti a frekvence veřejné dopravy na úrovni obcí. Jsou konstruovány různé typy předělů – pro hromadnou dopravu, pro osobní dopravu celkově – jejichž syntézou pak vznikají samotné regiony. Spádovost osobní dopravy je posuzována zejména podle počtu spojů nebo podle počtu přepravených obyvatel. Příkladem obdobného sledování v úrovni dílčího regionu je rigorózní práce S. Poloučka (1977). Autor se zabýval vymezením Ostravska podle tří druhů pohybů – dojíždky do zaměstnání, rekreační vyjíždky obyvatel průmyslové oblasti a dojíždky obyvatel za službami. Na tato analytická hodnocení pak navazuje pokus o vymezení syntetické.

Druhou problematikou je sociálně geografická regionalizace, což je relativně komplexní problém. Je jí věnováno značné množství prací. V české geografii je systematicky sledována v úrovni základního (viz Hampl a kol. 1978, 1987, 1996) i aplikovaného výzkumu (Terplan 1994, ArcData 1999). Práce M. Hampla a kol. provádí regionalizaci na mikroúrovni (úroveň pověřených obecních úřadů) především podle denní dojíždky za prací, regionalizaci na mezoúrovni (krajská úroveň) podle dalších procesů: nedenní dojíždka za prací, migrace obyvatelstva aj. Jako vstupní údaje pro tato hodnocení slouží data ze Sčítání lidu, domů a bytů z let 1970, 1980 a 1991. Vývoj v 90. letech zohledňuje zmíněná práce ArcData (1999).

Třetí problematikou je územní administrativa, která představuje převážně aplikační úroveň. Je intenzivně studována v 90. letech. Důvodů zvýšeného zájmu lze nalézt několik. Je to především demokratizace společnosti a s ní související vznik samosprávy. Důležitá je rovněž prohlubující se spolupráce v mezinárodním výzkumu postsocialistických zemí a snaha o aplikaci západních modelů. V České republice navíc diskuse o krajském uspořádání dlouhodobě probíhá i v politické úrovni. Ze světové literatury je významná práce R. Benetta (1989), která se již před pádem železné opony zabývala systémy administrativy západoevropských i tehdejších socialistických států. Obecnou, ale i specificky českou problematikou se zabývají např. P. Dostál a kol. (1992), M. Barlow, P. Dostál a M. Hampl (1994). Dále lze uvést např. J. Jabese (1995, 1999). Jedná se o výstupy z každoročních konferencí, které pořádala organizace NISPACEE (Networks of Schools and Institutes of Public Administration in Central and Eastern Europe). Výzkumy se zde především zabývaly reformou administrativy, ale i sociálního systému, ekonomiky a s tím souvisejícími procesy (decentralizace, privatizace).

Obecně je souvislost mezi dopravou a systémem osídlení, resp. regionální organizací podstatným předmětem též mezinárodního studia. Zabývala se jím především ekistická škola. V těžišti jejího studia byly mj. sítě (nejen dopravní, ale i vodohospodářské, energetické) a jejich užívání jedinci a společností. Jak uvádí C. A. Doxiades (1970), mezi pět vůdčích principů ekistiky patří ve vytváření lidských sídel i touha po optimální rovnováze mezi pěti elementy – přírodou, člověkem, společností, nadstavbou a sítěmi. Zásadním přínosem byly i studie o hierarchiích středisek, jakožto „kontaktních“ systémech (viz Törnqvist 1970). Vztahem systému regionálních center a dopravních linií ve středoevropském prostoru se zabývala např. E. Lichtenberger (1993).

V této práci jsou srovnávány 3 druhy regionalizací. Protože administrativní je určena a sociálněgeografickou je možno převzít (viz ArcData 1999), týkají se další analytické části především „dopravní“ regionalizace, a to právě ve vztahu k a) 7 bývalým krajským centrům a b) 13 novým krajským centrům. Posléze jsou konfrontovány všechny typy regionalizací, tedy administrativní (A), sociálněgeografická (SG) a dopravní, která je dvojího druhu: dle časové dostupnosti (D_1) a dle frekvence spojů (D_2).

Z charakteristik jednotlivých regionalizací lze usuzovat na jejich vzájemné vztahy. Můžeme proto stanovit následující hypotézy.

1. Odrazem přirozené atraktivity krajských měst je sociálněgeografická regionalizace (SG). Zde platí, že čím větší je centrum, tím větší region si vytváří. V případě frekvence spojů (D_2) lze očekávat poměrně velkou podmíněnost přirozenou atraktivitou. Platí zde totiž, že nejvyšší počet přímých spojů je provozován do největších měst a vzdálenost od těchto měst hraje méně významnou roli. Naopak časová dostupnost (D_1) je přirozenou atraktivitou podmíněna mnohem méně a je více podmíněna faktorem vzdálenosti, neboť

- rozdíly v kvalitě infrastruktury nejsou tak výrazné. Lze tedy předpokládat, že vymezení regionů SG bude podobnější regionům D_2 , kdežto vymezení regionů D_1 bude podobnější administrativnímu členění (A).
2. Zvýšením počtu center se pochopitelně „zlepšila“ dopravní dostupnost středisek krajů. Protože soubor 13 „nových“ center více zohledňuje přirozené proměny v systému osídlení, lze očekávat navíc i snížení variability v dostupnosti těchto center.
 3. Konečně je možno předpokládat určitou kvalitativní rozdílnost dopravních sítí okolo bývalých a nových krajských center, tzn. že bývalá krajská centra mají lepší úroveň dopravních sítí ve svém zázemí.

2. Dopravní regiony vybraných center

2. 1. Metodika regionalizace

Jak již bylo řečeno v samotném úvodu, byla sledována dopravní dostupnost krajských center veřejnou dopravou. K tomu byla využita elektronická databáze jízdních řádů Vlaky+Autobusy 1999/2000. Samostatně (na internetu) bylo nutno zjistit spoje, které do této databáze nebyly zahrnuty. Jednalo se o některé linky v rámci systémů městské hromadné dopravy. Týkalo se to Integrovaného dopravního systému (IDS) Praha (autobusy z Unhoště, Neratovic, Brandýsa nad Labem, Ríčan, Úval, Černošic, Hostivic, Jílového u Prahy, Mníšku pod Brdy a Roztok), MHD Plzeň (autobus ze Starého Plzece), MHD Pardubice (trolejbus z Lázní Bohdaneč), MHD Brno (autobus a trolejbus ze Šlapanic), MHD Zlín (trolejbus z Otrokovic) a MHD Ostrava (autobusy z Hlučína a Vratimova). Za základní skladebné jednotky dopravní regionalizace byly brány obvody pověřených obecních úřadů ztotožněné s jejich středisky (dále jen POÚ, celkem 392 sídel). Obvody POÚ představují dostatečně malé územní jednotky, takže jejich prostřednictvím lze relativně přesně vymezovat regiony vyššího řádu. V jejich střediscích pak obvykle žije většina obyvatel obvodu, což opravňuje výše zmíněné ztotožnění obvodů s jejich centrem. Byly tedy zjišťovány spoje veřejnou dopravou ze sídel POÚ ve všední dny do bývalých (7) a nově ustanovených (13) krajských center. Pro úplnost byly zpracovány údaje i pro vojenské újezdy (dále jen VÚ). Pro VÚ Město Libavá byly údaje v databázi k dispozici. Ostatní VÚ byly při vymezení regionů přiřazeny ke stejnému centru jako sousední POÚ (u VÚ Brdy je to POÚ Příbram, u VÚ Bolestice POÚ Český Krumlov, u VÚ Hradiště POÚ Žlutice a u VÚ Březina POÚ Vyškov).

Prvním sledovaným ukazatelem byla časová dostupnost. Byla zjišťována nejkratší dostupnost ze sídel POÚ do krajských center a podle tohoto kritéria byly pak přiřazeny celé obvody POÚ k časově nejbližšímu krajskému městu (regiony D_1). Časově nejkratší spoj sice může mít v některých případech sníženou vypovídací schopnost (může se jednat o ojedinělý spoj, či který je veden v nevhodnou denní dobu), ale jedná se o postup metodicky nejjednodušší a tedy při takovém rozsahu výzkumu zvládnutelný. Při zjišťování průměrné časové dostupnosti by vznikaly problémy zda průměrovat společně vlaky a autobusy nebo přímé dálkové a místní zastávkové spoje. Navíc lze předpokládat, že občané upřednostňují rychlejší, tedy i přímější a často i lacinější spoje. Jako nejrychlejší nebyly posuzovány kategorie vlaků Intercity a Eurocity, které je možné použít jen se zvláštním příplatkem. Další druhy dostupností, např. cenovou či kapacitní nebylo možno vzhledem k nedostatku informací použít.

S ohledem na rozdílný rozsah centrálních částí v nestejně velkých městech bylo centrum vymezeno jako kruh o poloměru 5 km v případě Prahy, 2 km v případě Brna a Ostravy a 1 km v případě ostatních.¹

U každého sídla POÚ bylo zjištěno, do kterého z krajských center má časově nejkratší dostupnost. Tato hodnota pak byla přidělena celému obvodu POÚ. Na základě minimální časové dostupnosti center veřejnou dopravou byly následně vymezeny dopravní regiony krajských měst typu D_1 (časová dostupnost).

Druhým sledovaným ukazatelem byla frekvence spojů. U každého sídla POÚ bylo zjištěno, do kterého krajského centra směřuje nejvyšší počet spojů. Tato hodnota pak byla podobně jako u časové dostupnosti přiřazena celému obvodu POÚ. V případě rovnosti dvou směrů se zjistil počet nepřímých spojů ve dni, kdy je nejsilnější frekvence. Spoje s jedním přestupem se vážily hodnotou 0,5, spoje se dvěma přestupy hodnotou 0,25 atd. Byly tak vymezeny regiony na základě maximálního počtu spojů do regionálních center – dopravní regiony typu D_2 .

Při vymezení obou typů dopravních regionů byla přijat požadavek jejich územní celistvosti. Bylo tedy nutno eliminovat případné enklávy, takže územně izolované obvody POÚ byly přiřazeny ke stejnému centru, jako obvody sousední. Zároveň bylo snahou, aby takovéto úpravy byly co nejmenší tj., aby jim podléhal co nejmenší počet POÚ s co nejmenším počtem obyvatel. Při vymezení regionů typu D_1 (časová dostupnost) tak byl u varianty 7 bývalých center obvod Chrastavy, časově spádující k Ústí nad Labem, přiřazen k Praze a obvod Otrokovic, který takto příslušel k Ostravě, byl přiřazen k Brnu. Zásahy nutné pro dosažení celistvosti regionů se zde týkají pouze 2 obvodů s 33 288 obyvateli (stavy obyvatel jsou k 1.1.1998). U varianty 13 nových center byly obvody Litomyšle a Vysokého Mýta, časově spádující k Hradci Králové přiřazeny k Pardubicím. Zásahy nutné pro dosažení celistvosti zde tedy představují rovněž 2 obvody resp. 38 240 obyvatel. Mnohem obtížnější situace nastala při vymezení celistvých regionů dle frekvence spojů (typ D_2), neboť ta se na rozdíl od časové dostupnosti se vzdáleností od krajského centra nesesnížuje tak plynule. U dopravních regionů 7 bývalých center musela být proto změněna příslušnost 13 obvodů s 201 948 obyvateli. U dopravních regionů 13 nových center byla změněna příslušnost 15 obvodů s 228 208 obyvateli. Výčet těchto obvodů je uveden v tabulce 1.

2. 2. Hodnocení regionů dle časové dostupnosti

Porovnáním populačních velikostí dopravních a administrativních zázemí sledovaných center je možné alespoň dílčím způsobem zhodnotit kvalitu vymezení krajů. Srovnání velikostí zázemí podává tabulka 2.

U varianty 7 bývalých center nejvíce získává Praha, která si až na výjimky udrží celý administrativní region a přitáhne k sobě i části okresů v okolních krajích, jmenovitě v Jihočeském (okresy Pelhřimov, Písek) a Severočeském (okresy Jablonec nad Nisou, Liberec, Louny). Je to dáno její výhodnou geografickou polohou a oproti ostatním krajským centrům i kvalitními dopravními sítěmi: radiální systém komunikací a existence přímých spojů umožňuje poměrně rychlé spojení s metropolí. Důkazem mohou být právě výše jmeno-

¹ Stanice Praha-Roztyly se nachází 2 stanice metra od hranice centra, proto byly u spojů, které zde končí připočteny další 4 minuty (2 minuty na každou stanici metra), Praha-Černý Most je 6 stanic metra od hranice centra, proto bylo připočteno 12 minut, u stanice Ostrava-Svinov bylo připočteno 6 minut.

Tab. 1 – Seznam POÚ, kterým bylo pro udržení celistvosti regionů vymezených podle frekvence spojů nutné změnit regionální příslušnost

Varianta 7 bývalých center			Varianta 13 nových center		
POÚ	Spádovost		POÚ	Spádovost	
	skutečná	upravená		skutečná	upravená
Humpolec(PE)	Č.Budějovice	Praha	Slavonice(JH)	Jihlava	Brno
Kašp.Hory(KT)	Plzeň	Praha	Humpolec(PE)	Jihlava	Praha
Rumburk (DC)	Praha	Ústí n. L.	Kašperské Hory (KT)	Plzeň	Praha
Varnsdorf (DC)	Praha	Ústí n. L.	Benešov n. Pl. (DC)	Liberec	Ústí n. L.
Jirkov (CV)	Ústí n. L.	Praha	Rumburk (DC)	Praha	Ústí n. L.
Hrádek n. N. (LB)	Ústí n. L.	Praha	Jirkov (CV)	Ústí n. L.	Praha
Chrastava (LB)	Ústí n. L.	Praha	Turnov (SM)	Liberec	Praha
Lomnice n. Pop. (SM)	Hr. Králové	Praha	Litomyšl (SY)	Hr. Králové	Pardubice
Žacléř (TU)	Hr. Králové	Praha	Žacléř (TU)	Hr. Králové	Praha
Ústí n. Orlicí (UO)	Praha	Hr. Králové	Lansškroun (UO)	Brno	Hr. Králové
Česká Třebová (UO)	Praha	Hr. Králové	Vysoké Mýto (UO)	Hr. Králové	Pardubice
Choceň (UO)	Praha	Hr. Králové	Bystřice p. Host. (KM)	Brno	Zlín
Lansškroun (UO)	Brno	Hr. Králové	Brumov-Bylnice (ZL)	Brno	Zlín
			N.Město n. Mor. (ZR)	Jihlava	Brno
			Rýmařov (BR)	Ostrava	Olomouc

Tab. 2 – Srovnání velikosti zázemí krajských center z hlediska administrativního a z hlediska časové dostupnosti

Krajská centra	Zázemí 7 bývalých krajských center				Zázemí 13 nových krajských center			
	D_1	A	D_1/A	$ D_1/A-1 $	D_1	A	D_1/A	$ D_1/A-1 $
Praha	1 510 246	1 105 964	1,366	0,366	989 675	1 105 964	0,895	0,105
Č. Budějovice	479 079	572 165	0,837	0,163	433 163	497 962	0,870	0,130
Plzeň	754 786	688 797	1,096	0,096	472 396	383 878	1,231	0,231
Karlovy Vary	–	–	–	–	331 513	235 618	1,407	0,407
Ústí n. L.	730 320	1 067 065	0,684	0,316	529 378	713 693	0,742	0,258
Liberec	–	–	–	–	324 207	326 029	0,994	0,006
Hradec Králové	970 243	1 116 184	0,869	0,131	505 574	435 178	1,162	0,162
Pardubice	–	–	–	–	425 824	397 074	1,072	0,072
Brno	1 952 779	1 666 966	1,171	0,171	803 147	752 859	1,067	0,067
Jihlava	–	–	–	–	396 805	451 753	0,878	0,122
Zlín	–	–	–	–	461 149	500 808	0,921	0,079
Olomouc	–	–	–	–	643 214	492 721	1,305	0,305
Ostrava	1 464 324	1 644 636	0,890	0,110	940 251	962 759	0,977	0,023
Celkem	7 861 777	7 861 777		1,353	7 256 296	7 256 296		1,967

Pozn. D_1 – vymezení dopravního zázemí dle časové dostupnosti, A - vymezení administrativní, $|D_1/A-1|$ – absolutní hodnota nesouladu obou vymezení

vane okresy, které jsou přibližně stejně daleko od dalších krajských center (České Budějovice, Hradec Králové, Ústí nad Labem), ale nejlepší komunikace jsou vedeny do Prahy. Proti administrativnímu vymezení získává i Brno, které má populačně největší zázemí. Přebírá jih Východočeského kraje (okre-

sy Havlíčkův Brod, Svitavy, Ústí nad Orlicí) a západ Severomoravského (okresy Olomouc a Přerov) a naopak ztrácí část okresu Zlín. Jeho výhodou je, že konkurenční centra (Hradec Králové, Ostrava, Praha) leží poměrně daleko. O něco rozsáhlejší dopravní než administrativní zázemí má ještě Plzeň. Ostatní regionální centra ztrácejí, nejvíce pak Ústí nad Labem, což dokládá nepřirozenost v roce 1960 vytvořeného Severočeského kraje.

U varianty 13 nových center oproti administrativnímu vymezení relativně nejvíce získávají dopravní spádovosti Karlovy Vary, které podchycují okres Chomutov a obvod Podbořany. Jasným důvodem je zde malá vzdálenost. Za své administrativní hranice zasahuje i Olomouc (hlavně do sousedního okresu Bruntál) a Plzeň (přesah do okresů Beroun, Příbram a Rakovník). Nejvíce opět ztrácí Ústí nad Labem, neboť okres Chomutov přebírají Karlovy Vary, obvody Louny a Žatec spadají k Praze a Šluknovský výběžek k Liberci.

Průměrný „nesoulad“ mezi vymezením administrativním (A) a vymezením dle časové dostupnosti (D_1) tj. počet obyvatel, kteří žijí v POÚ, které přísluší k jinému centru ve vymezení A a ve vymezení D_1 činí u bývalých center 0,193 (součet absolutních odchylek 1,353 dělený 7) tj. 19,3 %, u nových center 0,151 (součet 1,967 dělený 13) tj. 15,1 %. Lze tedy prohlásit, že varianta 13 nových center je z dopravního hlediska přirozenější než varianta 7 bývalých center. Celkově je zároveň zřejmé, že pro vymezení regionů dle časové dostupnosti hraje velmi významnou roli prostá vzdálenost od krajského centra, neboť rozdíly v kvalitě dopravních sítí nejsou výrazné, jak již bylo řečeno (určitou výjimkou v tomto směru je Praha).

Jednotlivé obvody POÚ (a příslušné obyvatelstvo) byly dále rozděleny do zón časové dostupnosti, určených hranicemi 30,60,90 a 120 minut. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 3.

U 7 bývalých center je mediánová hodnota časové dostupnosti pro obyvatelstvo zázemí 53 minut a hodnota aritmetického průměru 64 minut, u 13 nových center tyto hodnoty činí 37 a 48 minut. Z tabulky 3 je zřejmé celkové zlepšení dopravní dostupnosti krajských měst pro občany a zejména pak výrazně nižší počet obyvatel v zónách nad 90 minut minimální časové dostupnosti u varianty nových center. To je ovšem pochopitelné vzhledem k vyššímu počtu nových center.

Dále bylo provedeno syntetické hodnocení časové dostupnosti bývalých a nových regionálních center pro obyvatelstvo zázemí. Syntetická charakteristika výsledné dopravní dostupnosti Dd byla počítána podle vzorce

$$Dd = \frac{A + 0,8B + 0,6C + 0,4D + 0,2E}{A + B + C + D + E}$$

Tab. 3 – Zóny časové dostupnosti krajských měst

Časová dostupnost (minut)	Dopravní zázemí bývalých krajských center		Dopravní zázemí nových krajských center		Poměr podílů
	počet obyvatel	podíl zóny (%)	počet obyvatel	podíl zóny (%)	
0 – 30	1 986 605	25,27	2 809 875	38,72	0,653
31 – 60	2 599 932	33,07	3 165 318	43,62	0,758
61 – 90	2 023 239	25,74	1 088 175	15,00	1,716
91 – 120	962 644	12,24	136 694	1,88	6,511
121+	289 357	3,68	56 234	0,77	4,766

Tab. 4 – Základní znaky syntetické charakteristiky časové dostupnosti *Dd* bývalých a nových regionálních center

	Průměrná hodnota <i>Dd</i>	Minimum <i>Dd</i>	Maximum <i>Dd</i>
Bývalá krajská centra	0,728	0,667 Plzeň	0,772 Č.Budějovice
Nová krajská centra	0,835	0,769 Hradec Králové	0,890 Ostrava

Tab. 5 – Pořadí regionálních center podle syntetické charakteristiky časové dostupnosti *Dd*

Bývalá centra			Nová centra		
1.	České Budějovice	0,772	1.	Ostrava	0,890
2.	Ústí nad Labem	0,766	2.	Ústí nad Labem	0,868
3.	Praha	0,750	3.	Brno	0,861
4.	Hradec Králové	0,743	4.	Praha	0,845
5.	Ostrava	0,742	5.	Pardubice	0,837
6.	Brno	0,691	6.	Jihlava	0,830
7.	Plzeň	0,667	7.	Zlín	0,828
			8.	Olomouc	0,824
			9.	Liberec	0,811
			10.	České Budějovice	0,810
			11.	Plzeň	0,794
			12.	Karlovy Vary	0,792
			13.	Hradec Králové	0,769

kde *A*, *B*, *C*, *D*, *E* jsou počty obyvatel v zónách časové dostupnosti opět vymezených hranicemi 30, 60, 90 a 120 minut. Ukazatel *Dd* tak může nabývat hodnot 0,2 (nejhorší dostupnost) až 1,0 (nejlepší dostupnost). Výsledky jsou uvedeny v tabulce 4 a 5. Vyplývá z nich nejen všeobecné zlepšení dostupnosti krajských měst v důsledku jejich „zahuštění“, ale i srovnatelnost dopravních poměrů v regionech starých a nových center. To je možno rovněž označovat za doklad oprávněnosti jejich výběru.

Z hlediska podrobnějšího územního pohledu (podle obvodů POÚ) je nejzřetelnější zlepšení na Karlovarsku, Liberecku, Chomutovsku, Pardubicku, Jihlavsku a střední Moravě a tedy pochopitelně v prostorech s novými krajskými městy. Naopak na Šumavě a v Rychlebském a Osoblažském výběžku se situace nezměnila vůbec, či jen nepatrně a časová dostupnost zde zůstává nejhorší v celé České republice.

2. 3. Hodnocení regionů dle frekvence spojů

Jak již bylo řečeno, na rozdíl od časové dostupnosti, která je více podmíněna prostorovou vzdáleností, vyjadřuje počet přímých spojů více významnost center. V tabulce 6 jsou opět srovnávány velikosti zázemí jednotlivých regionálních center z hlediska administrativního (*A*) a z hlediska dopravního, nyní však podle frekvence spojů (D_j). Jak již bylo nastíněno v hypotézách, dá se předpokládat, že nejlepší dopravní systémy budou existovat okolo největších měst. Dopravní regiony u těchto center by tak měly přesahovat hranice svých administrativních vymezení. Naopak dopravní regiony menších krajských měst by měly být menší než jejich administrativní vymezení.

Tab. 6 – Zázemí jednotlivých regionálních center z hlediska administrativního a z hlediska počtu přímých spojů

Krajská centra	Zázemí 7 bývalých krajských center				Zázemí 13 nových krajských center			
	D_2	A	D_2/A	$ D_2/A-1 $	D_2	A	D_2/A	$ D_2/A-1 $
Praha	2 450 280	1 105 964	2,216	1,216	1 857 713	1 105 964	1,680	0,680
Č. Budějovice	392 480	572 165	0,686	0,314	385 495	497 962	0,774	0,226
Plzeň	481 344	688 797	0,699	0,301	454 487	383 878	1,184	0,184
Karlovy Vary	-	-	-	-	187 741	235 618	0,797	0,203
Ústí n. L.	381 892	1 067 065	0,358	0,642	350 968	713 693	0,492	0,508
Liberec	-	-	-	-	204 836	326 029	0,628	0,372
Hradec Králové	797 645	1 116 184	0,715	0,285	437 359	435 178	1,005	0,005
Pardubice	-	-	-	-	291 228	397 074	0,733	0,267
Brno	1 801 261	1 666 966	1,081	0,081	1 136 785	752 859	1,510	0,510
Jihlava	-	-	-	-	100 969	451 753	0,224	0,776
Zlín	-	-	-	-	336 293	500 808	0,672	0,328
Olomouc	-	-	-	-	494 814	492 721	1,004	0,004
Ostrava	1 556 875	1 644 636	0,947	0,053	1 017 608	962 759	1,057	0,057
Celkem	7 861 777	7 861 777		2,892	7 256 296	7 256 296		4,120

Pozn. D_2 - vymezení dopravního zázemí dle počtu přímých spojů resp. podle převládajícího počtu těchto spojů, A - vymezení administrativní, $|D_2/A-1|$ - absolutní hodnota nesouladu obou vymezení

Je zřejmé, že u varianty bývalých center má Praha naprosto dominantní postavení v rámci celých Čech. Její region přesahuje administrativní hranice téměř ve všech směrech a ve třech případech dosahuje až na státní hranici. Do jejího regionu se dostanou dokonce i Sušicko, části okresů Karlovy Vary a Sokolov, okresy Chomutov a Most, téměř celé Liberecko a oblast Krkonoš. Všechna ostatní regionální centra v Čechách, hlavně Ústí nad Labem ztrácejí. Brno a Ostrava si téměř v souladu s administrativním vymezením rozdělují území Moravy. Při variantě 13 nových center se region Prahy trochu zmenší, přesto však zůstává v Čechách dominantním. Ke státní hranici sahá region hlavního města opět ve třech případech. Jedná se o Sušicko, Chomutovsko, Mostecko a Krkonoše. Centra v Čechách mají ovšem v tomto případě rozsáhlejší zázemí a Plzeň a Hradec Králové mají dokonce větší zázemí dopravní než administrativní. Na Moravě je dominantním centrem Brno, které výrazně potlačuje působnost Jihlavy i Zlína. U Ostravy a Olomouce dochází k relativnímu souladu v rozsahu obou zázemí.

Průměrný „nesoulad“ mezi vymezením administrativním (A) a vymezením dle počtu přímých spojů (D_2) je u bývalých center 0,413 (součet absolutních odchylek 2,892 dělený 7) resp. 41,3 %, u nových center 0,317 (součet absolutních odchylek 4,120 dělený 13) resp. 31,7 %. Je tak vidět, že i v tomto případě je varianta 13 nových center přirozenější než varianta 7 bývalých center. Zároveň je zřejmé, že v obou případech jsou hodnoty „nesouladu“ výrazně vyšší, než rozdíl u zázemí určených podle časové dostupnosti. Potvrzuje se tak předpoklad o výraznější závislosti počtu přímých spojů na významnosti center. Uvedme dále, že přímé spojení do 7 bývalých krajských center nemá 27 sídel POÚ (včetně 5 VÚ), v jejichž obvodech žilo v roce 1998 175077 obyvatel. U soustav 13 nových center je takových případů jen 17 (včetně 4 VÚ). V těchto obvodech žilo ke stejnému datu 91 365 obyvatel. Nejhůře jsou dosažitelná

centra krajů pro Křivoklátsko, pomezí Čech a Moravy u rakouských hranic, Českokrumlovsko, Vejprtsko, Trutnovsko, Rychlebský a Osoblažský výběžek, a také pro některé oblasti při hranici se Slovenskem.

3. Syntetické hodnocení působnosti krajských center

V této části budou vzájemně porovnány jednotlivé typy regionalizací vždy ve vymezení pro 7 bývalých a 13 nových krajských center. Jsou to regionalizace administrativní (A), sociálněgeografická (SG) a dvě výše popsané regionalizace dopravní (D_1 a D_2). SG regionalizace je převzata z výzkumné zprávy (ArcData 1999): jedná se o aktualizaci regionalizace z roku 1991 (Hampl a kol. 1996). Pro 12 center (všechna nová krajská města bez Jihlavy) bylo použito vymezení příslušných mezoregionů (bez Jihlavska), pro Jihlavu byl uvažován její mikroregion. Pro vymezení regionů 13 nových center byl SG region Jihlavy vytvořen z vlastního okresu. Pro vymezení SG regionů 7 bývalých center byly mezoregiony Karlových Varů, Liberce a Pardubic přiřazeny k Praze, mezoregiony Olomouce a Zlína k Brnu a mikroregion Rokytnice nad Jizerou přeřazen od Liberce k Hradci Králové. Obě dopravní regionalizace (D_1 a D_2) pak vycházejí z výše popisované metodiky.

V tabulce 7 jsou porovnány jednotlivé regionalizace podle počtu obyvatel v „rozdílových“ obvodech POÚ tj. takových, které mají v různých regionalizacích (SG, A, D_1 a D_2) různou příslušnost ke krajskému centru. Při variantě pro 7 bývalých center je vidět, že se jednotlivá vymezení řadí do posloupnosti A- D_1 - D_2 -SG, přičemž „sousedé“ v této posloupnosti si jsou nejvíce podobní (mezi jejich vymezeními panují nejmenší rozdíly). U varianty 13 nových center není tato posloupnost tak jasně zřetelná, neboť vymezení D_1 je více podobné vymezení SG než vymezení D_2 a SG vymezení je překvapivě nejpodobnější vymezení A. To ovšem zároveň dokazuje, že nově zřízené kraje jsou organicky vymezeny, tj. podle přirozené spádovosti obyvatelstva. Při porovnávání jednotlivých regionalizací však lze zároveň konstatovat, že v „rozdílových“ oblas-

Tab. 7 – Rozdíly mezi jednotlivými vymezeními regionů pro variantu bývalých i nových center

	Porovnání regionalizací	Počet rozdílně zařazených POÚ	Počet obyvatel v rozdílně zařazených POÚ	
			absolutně	v % na region
Bývalá centra	D_1 a D_2	57	1 156 812	14,7
	D_1 a A	51	971 740	12,3
	D_2 a A	84	1 592 818	20,3
	SG a D_1	101	1 985 456	25,3
	SG a D_2	87	1 883 854	24,0
	SG a A	121	2 501 646	31,8
Nová centra	D_1 a D_2	76	1 493 650	20,6
	D_1 a A	61	1 038 205	14,3
	D_2 a A	89	1 625 351	22,4
	SG a D_1	83	1 481 911	20,4
	SG a D_2	74	1 271 944	17,5
	SG a A	67	1 176 984	16,2

Tab. 8 – Koeficienty korelace mezi velikostmi zázemí různě vymezených regionů pro variantu bývalých i nových center

	Porovnání regionalizací	Koeficient korelace	
		Pearsonův	Spearmanův
Bývalá centra	D ₁ a D ₂	0,875	0,929
	D ₁ a A	0,867	0,857
	D ₂ a A	0,628	0,679
	SG a D ₁	0,823	0,857
	SG a D ₂	0,940	0,786
	SG a A	0,518	0,714
Nová centra	D ₁ a D ₂	0,926	0,923
	D ₁ a A	0,932	0,824
	D ₂ a A	0,882	0,681
	SG a D ₁	0,928	0,956
	SG a D ₂	0,975	0,863
	SG a A	0,919	0,824

tech žije nejméně 12,4 % obyvatel zázemí, maximálně pak 31,8 % a to oba extrémy se týkají varianty 7 center. Naopak u „přirozené“ varianty 13 center je podobnost všech regionalizací podstatně vyšší: minimum činí 14,3 % a maximum 22,4 %.

Výše uvedené závěry plně potvrzují i hodnoty korelačních koeficientů mezi velikostmi zázemí různě vymezených regionů pro 7 bývalých i 13 nových krajských měst (tab. 8). U varianty 7 bývalých krajských center se opět projevuje posloupnost A-D₁-D₂-SG v podobnosti vymezení. U varianty 13 nových krajských měst tato posloupnost opět není tak zřetelná, neboť s vymezením D₁ má stejně vysokou korelaci jak D₂, tak SG vymezení. Především však zde nejsou podstatné rozdíly v hodnotách korelačních koeficientů. Nejvýraznější rozdíl obou variant je pak v úrovni korelace SG a A: u 7 center činila pouze 0,518, kdežto u varianty 13 center 0,919. Kvalita obou administrativních struktur je tedy zřetelně odlišná. O podstatných přednostech varianty 13 krajských center svědčí dále velmi vysoká podobnost všech druhů vymezení jejich zázemí.

V případě Spearmanova koeficientu korelace pořadí nebyly obdobné rozdíly zjištěny. U 7 bývalých krajských měst se hodnoty pohybují mezi 0,679 a 0,929 a u 13 nových krajských měst mezi 0,681 a 0,956. To lze vysvětlovat jednak malou citlivostí koeficientu korelace pořadí a jednak relativní stabilitou samotného pořadí v rozsahu regionální působnosti center.

4. Závěr

V průběhu celého sledování byly postupně stanoveny některé zobecňující charakteristiky, které je vhodné tematicky uspořádat. V podstatě se jedná o generalizace dvojího druhu. Prvé se týkají vztahu dopravní regionalizace a regionalizace sociogeografické. V tomto případě jde o vzájemnou harmonizaci mezi přirozenou regionální organizací reprezentovanou v první řadě soustavou hierarchicky nejvyšších center a hlavními systémy zajišťujícími potřebnou dopravní obslužnost území státu.

Druhého typu je hodnocení vztahu územní administrativy na jedné straně a dopravní vybavenosti území a jeho přirozené diferenciaci na straně druhé.

Tato porovnání současně umožňují alespoň dílčím způsobem kvalitativně rozlišit dvě sledované varianty krajského členění. Hlavní závěry jsou shrnuty do několika bodů:

1. S růstem významu centra se zvyšuje rozsah jeho zázemí v posloupnosti A-D₁-D₂-SG (SG představuje organické a přirozené zázemí). Tato posloupnost se jednoznačně potvrdila u varianty 7 center, avšak nezřetelně u varianty 13 center. Příčiny je nutno spatřovat v relativní „nepřirozenosti“ prvé a naopak v relativní „přirozenosti“ druhé varianty.
2. Obdobné výsledky platí i pro hodnocení variability ve velikosti zázemí krajských center.
3. Mezi dřívější a nově zaváděnou soustavou krajů existují významné kvalitativní odlišnosti. Ty nevyplývají pouze z „nutného“ zlepšení dopravní dostupnosti v případě vyššího počtu center, ale především z podstatně omezenější variability poměrů v dostupnosti krajských měst, a zejména pak z vyššího souladu „přirozených“ a administrativních celků u varianty 13 krajských středisek.
4. Konečně je možné konstatovat, že všeobecné zvýhodnění bývalých krajských měst (investiční výstavba atd.) se ve sféře dopravní dostupnosti v zásadě neuplatnilo. Nelze tedy prohlásit, že bývalá centra vykazují lepší hodnoty časové dostupnosti.

Literatura:

- BARLOW, M., DOSTÁL, P., HAMPL, M. (1994): Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec, University of Amsterdam, Amsterdam, 230 s.
- BENNETT, R. (1989): Territory and Administration in Europe, Pinter, London, 316 s.
- DOSTÁL, P., ILLNER, M., KARA, J., BARLOW, M (1992): Changing Territorial Administration in Czechoslovakia. International Viewpoints, Faculty of environmental sciences, University of Amsterdam, 215 s.
- DOXIADIS, C.A. (1970): Methodological Approach to Networks. Ekistics, 30, č. 179, Athens Technological Organization- Athens Center of Ekistics, Athens, s. 331-336.
- HAMPL, M., MÜLLER, J. (1996): Komplexní organizace systému osídlení. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, PpF UK, Praha, s. 53-90.
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNEL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR, UK, Praha, 255 s.
- HAMPL, M., JEŽEK, J., KÜHNEL, K. (1978): Sociálněgeografická regionalizace ČSR, VÚSEI a ČSDS při ČSAV, Praha, 246 s.
- HŮRSKÝ, J. (1978): Metody oblastního členění podle dopravního spádu (Úvod do teorie předělů osobní dopravy), Rozpravy Československé akademie věd, Rada matematických a přírodních věd, 88, č. 6, Academia, Praha, 94 s.
- JABES, J. (1999): Public Administration and Social Policies in Central and Eastern Europe, NISPAcee, Bratislava, 422 s.
- JABES, J. (1995): Public Administration in Transition, NISPAcee, Bratislava, 448 s.
- LICHTENBERGER, E. (1993): Wien – Prag. Metropolenforschung, Böhlau Verlag, Wien, 193 s.
- POLOUČEK, S. (1977): K vybraným faktorům dopravní regionalizace Ostravska, PpF UK, Praha. Rigorózní práce. 102 s.
- Sociogeografická regionalizace ČR (1999), ArcData Praha, s.r.o., Praha.
- TÖRNQVIST, G. (1970): Contact Systems and Regional Development, Lund studies in Geography. Ser. B. Human Geography, č. 35, Lund, 148 s.
- Podkladové materiály:
Počítačové databáze obcí ČR (včetně rozlohy a počtů obyvatel).
Jízdní rády vlaky+autobusy 1999/2000 (CD-ROM), ČSAD SVT Praha, s.r.o., 1999
www.mhdspeje.cz, FS software 2000-1.

TRANSPORT ACCESSIBILITY AND REGIONAL SIGNIFICANCE OF REGIONAL CENTRES

There were 7 regional centres in the Czech Republic in the communist era. These were Prague, České Budějovice, Plzeň, Ústí nad Labem, Hradec Králové, Brno and Ostrava. In the new system of public administration 13 regional centres have been constituted. These are the former 7 ones plus Karlovy Vary, Liberec, Pardubice, Jihlava, Zlín and Olomouc. The systems of public transport are analysed and compared in these two kinds of regionalization. The analysis is based on the connections of public transport means (mainly buses and trains), which in the weekdays go from municipalities with given tasks (MGT-392 settlements) to the regional centre. The figure for this municipality is then applied for the whole area of the municipality with given tasks.

The first observed characteristic was the minimal time accessibility. It was determined by each MGT which regional centre is the closest in the term of time. The whole MGT was then assigned to this centre. In the former system of regionalization the greatest benefits (when comparing this regionalization with the administrative division) were in the capital of Prague and in Brno, the worst ones in Ústí nad Labem. In the new system, the highest benefits are in Karlovy Vary, Olomouc and Plzeň, the greatest losses are again in Ústí nad Labem, but also in Prague (Tab. 1). With an increase of the number of regional centres, the time accessibility improves (Tab. 2). There is no difference in the level of public transport system (in the time accessibility) between the former 7 and the new 6 regional centres (Tab. 3 and Tab. 4).

The second observed characteristic is the number of connections. It was also determined by each MGT, to the centre of which the highest number of connections is operated. The whole MGT was then assigned to this centre. In the former system of regional administration, large benefits were in the capital of Prague (all other Czech centres were in loss) and only slight benefits were in Brno. In the new system, benefits are mainly in Prague (but the predominance is not so great) and in Brno, slight ones also in Plzeň, Hradec Králové and Ostrava (Tab. 6).

There are finally differences (in the terms of population) and correlation coefficients between various kinds of regionalization. These are administrative (A), transport by the time accessibility (D_1), transport by the number of connections (D_2), socio-geographic (SG). It can be said that the D_1 regionalization is more similar to the A one and the D_2 regionalization to the SG one. The explanation is that time accessibility has closer ties with the physical distance from centre and the number of connections with the significance of the centre. The new system of administration (13 centres) is more natural because it better matches to the other kinds of regionalization (correlation coefficients are higher).

(Pracoviště autora: autor je postgraduálním studentem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Do redakce došlo 16. 5. 2001

RUDOLF BRÁZDIL, HUBERT VALÁŠEK

POPIS KLIMATU MORAVY OD KRYŠTOFA PASSYHO Z ROKU 1797

R. Brázdil, H. Valášek: *The Description of the Climate of Moravia by Kryštof Passy from the year 1797*. – Geografie – Sborník ČGS, 106, 4, pp. 234 – 250 (2001). The manuscript of the “Introduction to the Knowledge on the Hereditary Markgraviate of Moravia” as an appendix to the lecture of political science at the Olomouc lyceum written in 1797 by Prof. Kryštof Passy deals also in several paragraphs with the description of the climate of Moravia. The author, departing from the meteorological observations by Josef Gaar in Olomouc, mentions the description of air pressure, temperature and moisture, evaporation and wind. Besides the description of regional peculiarities of the Moravian climate, Passy tries to explain their causes and deals in detail with the effect of eight basic wind directions on changes in air temperature, air moisture and the course of weather from January to July. Passy’s description is verified with respect to the results of modern measurements and the present-day knowledge on Moravian climate.

KEY WORDS: the climate of Moravia – meteorological measurements in Olomouc – meteorological elements – Kryštof Passy – Josef Gaar.

1. Úvod

Souvislá přístrojová měření charakteristik meteorologických prvků byla již v minulosti základním zdrojem informací pro sestavování klimatických popisů dané oblasti. Pokud však měla být některým z autorů takového klimatického popisu akceptována, musela být buď dříve publikována nebo alespoň sestavovateli příslušného díla známa. V Čechách lze zatím za nejstarší dochované údaje o měření tlaku a teploty vzduchu považovat záznamy pořízené v období od 21. prosince 1719 do 31. března 1720 v severočeských Zákupcích lékařem a astronomem Janem Karlem Rostem. Nalezneme je spolu s údaji z jiných evropských zemí v soustavných přehledech meteorologických pozorování z let 1717 – 1726, zveřejňovaných vřatislavským lékařem Johannem Kanoldem (Kanold 1718 – 1727; k Rostovým měřením viz také Munzar 1993).

V pražském Klementinu zahájil v roce 1752 měření srážek, teploty a tlaku vzduchu Josef Stepling, první ředitel tamější hvězdárny (Stepling 1753). Zatímco záznamy z let 1753 – 1768 nebyly dosud nalezeny, zůstala pozorování z následujícího období zachována především díky bohaté publikační činnosti třetího ředitele pražské hvězdárny Antonína Strnada, který zveřejnil měsíční hodnoty tlaku vzduchu pro roky 1752 a 1769 – 1793 a měsíční hodnoty teploty vzduchu pro roky 1770 – 1793 (Strnad 1794a, 1794b). Od 1. ledna 1775 zahájil Strnad v Klementinu pravidelná denní pozorování, kterými se Klementinuz zařadilo, počínaje 1. srpnem 1781, do sítě 39 meteorologických stanic tzv. Mannheimské společnosti meteorologické (Seydl 1954; Pejml 1975).

Na Moravě lze za dosud nejstarší souvislá přístrojová měření považovat telčská pozorování lékaře Františka Aloise Maga z Maggu, dochovaná v jeho

druhém pozorovacím deníku z let 1771 – 1775 (Valášek a kol. 2001). Až do objevu zmíněného deníku byla známa jen jeho meteorologická pozorování zasláná nepravidelně Královské české společnosti nauk v Praze. Jedná se o údaje z března 1785, prosince 1788 a ledna 1789, které zveřejnil Strnad (1787, 1791, 1793). Z dalších meteorologických pozorování na Moravě uvádí d'Elvert (1855) hygrometrická měření v Holešově a Uherském Hradišti prováděná uherskohradištským krajským lékařem Aloisem Ferdinandem Kiesewetterem, která byla zmíněna v roce 1777. Zřejmě již roku 1790 zahájil v Olomouci pozorování teploty, tlaku a vlhkosti vzduchu, i směru větru profesor fyziky tamního lycea Josef Gaar. O něco později nalézáme v Brně, po patrně nedochovaných měřeních premonstráta abbé Felixe Becka z roku 1797 (d'Elvert 1855), soustavná meteorologická pozorování penzionovaného setníka Ferdinanda Knittelmayera od roku 1799 do začátku roku 1813 (Knittelmayer s. a.) a měření atmosferických srážek prováděná účetním oficiálem Zachariášem Melzerem od roku 1803 (d'Elvert 1855).

Za nejstarší popis klimatu Moravy považuje J. Munzar (1973) článek moravského vlastivědného pracovníka Karla Josefa Jurendeho, který byl publikován v jím redigovaném časopise *Moravia* dne 30. srpna 1815 (Jurende 1815b). Podle d'Elverta (1855) bylo toto pojednání v pořadí až třetím autorem zveřejněným příspěvkem ke klimatu Moravy. K. J. Jurende totiž publikoval první popis klimatu Moravy již v roce 1813 v časopise *Mährischer Wanderer* (Jurende 1813) a v následujícím roce v tomtéž časopise uvedl fenologické a další údaje (Jurende 1814). D'Elvert (1855) ve svém přehledu upozornil také na pasáže o klimatu Moravy zaznamenané roku 1797 v rukopisném díle Kryštofa Passyho, profesora politických věd na olomouckém lyceu. Tímto dosud nezveřejněným popisem moravského klimatu se zabývá i následující příspěvek.

2. Kryštof Passy a jeho popis Moravy

Kryštof Passy se narodil 17. listopadu 1763 v severoitalském Bressanone (něm. Brixen). Po studiích v rodném městě, Pasově a v nedalekém Trentu odešel do Vídně, kde se věnoval politické vědě u radikálního josefinisty profesora Josefa Sonnenfelse. Po ukončení studií přijal nabídnuté místo řádného asistenta a zůstal u Sonnenfelse celých 5 let. Dne 13. února 1788 byl jmenován profesorem politických věd a odešel na lyceum do Olomouce. Po získání doktorátu práv převzal katedru církevního práva a zůstal zde jako řádný profesor (d'Elvert 1870, Wurzbach 1870).

V Olomouci přednášel politické a kamerální vědy a tzv. *Geschäftsstil* (úřední sloh) podle uznávaných Sonnenfelsových učebnic, kterých se užívalo na rakouských univerzitách až do roku 1845. Ústavní pořádek v jednotlivých rakouských provinciích přednášel podle vlastních rukopisných podkladů. Omezené možnosti vědecké i pedagogické práce způsobené ponižením olomoucké univerzity na pouhé lyceum vyvažoval Passy široce pojatým vlastivědným studiem i spoluprací s jinými vědními disciplínami. Pokračoval v bádáních profesora Josefa Vratislava Monseho, který věnoval své obsáhlé dílo moravskému zemskému právu a jeho vývoji, a sám se etabloval na poli vědecky pojeté statistiky Moravy. Pro studenty pořádal soukromé neplacené přednášky ze všeobecných dějin a německého státního práva. Potřeba zemědělského vzdělání kněží působících na venkovských farnostech jej vedla v roce 1786 k zavedení orientačních přednášek ze zemědělství na teologické fakultě. V roce 1797 byl jmenován na dobu jednoho roku rektorem (k působení Passyho

v Olomouci viz např. Beyträge 1785; Navrátil a kol. 1973). V roce 1810 vydal Passy v Brně u nakladatele L. F. Hallera svou mapu Moravy a rakouského Slezska (Roubík 1955).

V roce 1815 přijal Passy jmenování guberniálním radou a byl přeložen do Benátek. Zde po 13 letech ukončil kariéru státního úředníka. Poslední dny svého života strávil ve Vídni, kde zemřel 13. ledna 1837 ve věku 74 let (Wurzbach 1870; d'Elvert 1870 uvádí úmrtí o 2 roky později).

V roce 1797, kdy byl jmenován do čela profesorského sboru, sepsal Passy svůj „Návod k poznání dědičného Markrabství moravského“ jako přídatek k přednášce z politických věd na lyceu v Olomouci (Anleitung zur Kenntniss des Erbmarkgrafthumbs Mähren, als ein Anhang zu den Vorlesungen über die politischen Wissenschaften auf dem Lycäum zu Olmütz; Passy 1797). Dílo, které bylo určeno k výuce budoucích státních úředníků, zůstalo v rukopise a je dnes uloženo v Moravském zemském archivu (MZA) v Brně (fond G 11, Sbíрка rukopisů Františkova musea, č. 417).

Pro úplnost je třeba uvést, že vedle tohoto originálního textu je v MZA v Brně (fond G 10, Sbíрка rukopisů i. č. 1146) uloženo i zkrácený opis Passyho díla na 27 foliích, na jehož titulní straně je připsáno navíc d'Elvertovo jméno. Text tohoto konvolutu obsahuje však jen paragrafy 1 – 66.

Svůj záměr sepsat dílo tohoto druhu vysvětluje K. Passy v předmluvě takto: „Učitelé politických věd v rakouské monarchii obdrželi před nějakým časem doporučení, aby vedle své odbornosti přednášeli také statistický nástin příslušné provincie, ve které vyučují; a aby vydali rukověť, podle které by tento předmět přednášeli svým studentům, a zaslali ji nejvyššímu studijnímu úřadu k nahlédnutí. Toto dílo bylo navrženo na základě onoho doporučení pro přednášky o moravské vlastivědě na lyceu v Olomouci. Podle toho musela být předložena představa osnovy a obsahu s místními příklady, podle nichž se měl tento učební předmět v daném místě přednášet.“ Problémy se zpracováním jednotlivých kapitol nastiňuje Passy hned v následující větě: „Protože dosud v žádném oboru moravské literatury není tak málo předem zpracováno jako ve statistice, narážel autor na své cestě ještě na mnohé nepřekonatelné těžkosti, takže nedostatky byly nevyhnutelné. Jednotlivá až příliš rozsáhlá místa této „Series juncturae“ vznikla za laskavého přispění některých přátel o věcech, o nichž není v zemi ještě nic známo, např. o meteorologických pozorováních pana profesora Gaara, a o mnohých jiných.“

Rukopis je psán Passyho rukou drobným úhledným kurentem (obr. 1). Konvolut je vevázan do jednoduché papírové vazby zdobené po celé ploše malými nevýraznými oválnými ornamenty. Rukopis o rozměrech 23x38 cm byl koncipován jako ucelené dílo v rozsahu 62 folií. Na foliích 1r – 62r je text znamenán do sloupců, vždy na pravé polovině folia, přičemž její levá strana byla původně ponechána volná. Na foliích 1v – 62v je tomu naopak. Volné sloupce využíval autor i pozdější majitelé díla k různým vpiskům. Po zhotovení vazby byl rukopis doplněn dvěma texty psanými jinou osobou. První z nich o pěti foliích má rozměry 17x23 cm. Mezi folio 1 a 2 byl vložen další krátký tužkou psaný doplněk o rozměrech 9,5x23,5 cm. Spolu s těmito vsuvkami byl rukopis ještě ostránkován, i když dosti nepřehledným způsobem. Stránkování začíná od čísla 374 a pokračuje do čísla 450, přičemž prázdné stránky nebyly číslovány. Pak následuje strana 1 (původně folio 36v) a číslování pokračuje souvisle až do strany 51, přičemž poslední prázdná strana (fol. 62v) není číslována.

Po předmluvě (folio 2r) začíná souvislý text rukopisu na foliu 3r a končí na foliu 62r. Obsahově je dělen na Úvod (§ 1-7) a tři samostatné celky:

kých vlastností země (tj. orografických poměrů, půd, vodstva a klimatu), tak i popisu minerálů a hornin, rostlinstva a zvířat. V části věnované obyvatelstvu (§ 77 – 154) jsou obsaženy demografické údaje, pasáže o řeči, náboženství, zvycích i nemocích. Následuje popis moravského zemědělství, lesnictví a dobytkářství a celá tato část končí zhodnocením stavu řemesel a obchodu. Závěrečný celek (§ 155 – 206) o formě vlády na Moravě je zaměřen nejen na historii, ale i na ústavu země, politické, finanční a soudní instituce, stejně jako na církve a vědu.

3. Popis klimatu Moravy

Z Passyho rukopisu je pro studium klimatu na Moravě rozhodující pasáž o vzduchu, tj. o teplotě, chemickém stavu vzduchu, větrech, tlaku vzduchu a celkově o počasí. Pro bližší rozbor těchto údajů je nutný český překlad Passyho německého popisu klimatu Moravy zachyceného v části d) prvního celku (§ 33 – 42). Pro přehlednost textu jsou ponechány jednotlivé paragrafy v souladu s rukopisem. V případě některých číselných údajů je v hranaté závorce uveden přepočítaný současný počet jednotky. Tři přejímané tabulky z Passyho rukopisu jsou rovněž poněkud upraveny, včetně doplnění vysvětlivek v hranaté závorce.

§ 33

V průměru činí, podle barometru sestaveného Pilgramovou metodou, tlak vzduchu v okolí Olomouce 28 vídeňských coulů a 4 čárky [994,8 hPa]; na rovině se ale mění ještě výrazněji. V Brně stoupá průměrná výška na 28 coulů a 5,5 čárky [998,5 hPa]. Od Šternberka přes Sovinec barometr stále klesá, a v Janovicích se oproti stavu v Olomouci odchyluje o 5-6 čárek [14,6 – 17,6 hPa]. Z Brna až na nejvyšší horský vrchol u Karasína klesá o 13 – 14 čárek [38 – 41 hPa]. Tak se mění tlak vzduchu na krátkém úseku této provincie.

§ 34

Na hranicích Moravy lze poznat hmatatelné účinky severní polohy země. Od Ždánic na východní po Brno na západní straně rovinaté země prochází přímka, u které mizí široké pěstování vinné révy a vinohrady, které se zakládaly u Prostějova a na jiných severnějších místech, musely být opět zrušeny, neboť hrozny zde dozrávaly jen zřídka.

V postupu žní lze pozorovat rozdíl mezi středem Moravy a sousedním Rakouskem v období 10 – 14 dnů; ale v zemi samotné, jestliže se cestuje z jihu na sever, je ještě v rovinaté části rozdíl od 8 do 10 dnů, a na horách lze často vidět plodiny, které v rovinaté části země vidíme sít na počátku jara, pučet v době, kde se tyto v rovině již ukazují na počátku léta nebo nejméně v pozdním jaru.

§ 35

Teplota na Moravě se liší od sousedních zemí nejen vyjádřenými stupni, nýbrž i délkou svého trvání a svými rychlými změnami. V létě roku 1794 vystoupil teploměr v nejteplejší době v místnosti na 23 – 24 stupňů Nolletova

nebo Réaumurův dělení [28,8 – 30,0 °C], a v zimě byla největší chladna 15 stupňů [–18,8 °C]. V samotném roce 1789 se největší chladna na Moravě jen málo odchylovala od těch, která byla pozorována ve Vídni. Změna mezi dnem a nocí naopak činí, zvláště v letní době, často 12–13 stupňů [15 – 16,2 °C] v rovinách, a na horách je to ještě pravidelnější.

S ohledem na trvání ročních období, jestliže se moravská pozorování současně porovnávají s týmiž z Vídně, je průměrný rozdíl od 2 do 3 stupňů [2,5 – 3,8 °C]. Právě tak rychle probíhají rovněž změny od jednoho ročního období ke druhému; nejkrásnější letní dny září vsťříc podzimu, náhle následovanému zimou, a naopak. Tak je například rozdíl průměrných teplot mezi únorem a březnem 1,4 stupně [1,8 °C], mezi březnem a dubnem 4 [5 °C], a mezi dubnem a květnem 5,4 [6,8 °C]; naproti tomu rozdíl mezi květnem a červnem činí opět jen 2 stupně [2,5 °C]. V průměru může jarní teplota přibývat o 4–5 stupňů [5 – 6,2 °C].

Protože mezi Moravou a Vídni je rozdíl zeměpisné šířky jen 1 stupeň, měla by se Pilgramem pozorovaná průměrná vídeňská teplota odchylovat od moravské o 0,5 stupně [0,6 °C]; liší se však nejméně o 1,5 stupně [1,9 °C]. Příčina toho spočívá zčásti ve značně rozdílných výškách, ale snad také ve vnitřních vlastnostech Země; zčásti ale i v moravských pohořích, která sice chrání zemi před severním větrem, naproti tomu jsou také od počátku října až do konce července pokryta sněhem. Právě tyto poměry způsobují, že se severní poloha Moravy vyznačuje silnějšími horky v létě než chladny v zimě.

§ 36

Stavem vlhkosti se Morava od ostatních zemí liší méně. S výjimkou několika dnů v zimě se najde jen velmi málo těch, v nichž Retziusův vlhkoměr, umístěný na volném vzduchu a v takových místech, která jsou silně obklopena vodou, jako např. Olomouc, stojí na nejvyšším bodě vlhkosti. Obyčejně klesá vlhkoměr v noci až na 25 stupňů, stoupá však jakmile se jen slunce ukáže nad horizontem. Sám zůstává ve velmi deštivých dnech února stát po celý den většinou na 40 stupních; naopak existuje mnoho dnů, ve kterých stoupá na 60 a více stupňů. Ve víceletých průměrech lze přijmout 45 stupňů jako střední hodnotu.

Saussurův vlhkoměr se s těmito údaji shoduje. Po většinu nocí dosahuje nejvyššího bodu vlhkosti vzduchu, naopak při suchých větrech a při teplém počasí nezřídka klesá na 60 stupňů. V průměru za více měsíců různých let činí jeho výška v osm hodin ráno 92 a v poledne okolo druhé hodiny 80, tedy v průměru 86 stupňů.

Tím lze vysvětlit, že se moravské klima dokonce v takových oblastech, které se vyznačují svojí vlhkou polohou, zdá být v porovnání s ostatními zeměmi sušší.^{a)} Zvláště k tomu přispívají následující místní okolnosti: I. Morava má méně stojatých vod a také tekoucích vod má oproti ostatní pevnině menší poměr. II. Rychlým střídáním teplot během noci se sráží tak velký díl rozpuštěných par, že tyto páry v oblastech, kde je půda jen o něco méně vlhčí, vytvářejí hustou, několik stop vysokou mlhu. Louky mezi hradem a Kateřinskou branou v Olomouci vypovídají o tomto nezdravém projevu nočního vzduchu velmi často. III. Již vysušené větry musejí přecházet přes pohoří, na jejichž chladných vrcholech se ochlazují, a tím část své vlhkosti ztrácejí; při průchodu teplou rovinatou zemí se připravují na rozplynutí mlh.

^{a)} Retz, D.: Abh. vom Einfl. der Luft auf die Arzneyen, s. 197.

[Tab. 1.] – Průměry větrů a teploty vzduchu v letech 1790 - 1794. [Vysvětlivky: V, ..., SZ - směry větru, T08, T14 - průměry teplot v 8. a 14. hodin ve °C, Δ - meziměsíční přírůstek teplot ve °C.]

Měs.	V	Z	J	S	JV	SV	JZ	SZ	Σ	T08	T14	Δ
I	-	7	-	5	-	1	3	5	21	-6,6	-3,4	0
II	3	9	17	1	3	2	4	5	44	-0,9	3,8	2,0?
III	17	3	4	7	11	4	6	-	52	0,4	6,0	1,8
IV	15	1	12	13	1	6	-	10	58	5,4	10,8	4,9
V	4	7	9	12	1	5	2	17	57	11,1	18,4	6,8
VI	-	8	6	3	2	2	5	10	36	16,1	20,1	3,4
VII	3	10	6	3	-	1	4	12	39	19,2	25,2	4,1
Celkem 307 větrů										6,4	11,6	3,8

§ 37

Převládající větry okolo Olomouce (nebož z jiných oblastí je dosud nedostatek pozorování) jsou severozápadní, jižní a západní. Severní a východní jsou řídké a ještě řidší jsou jihozápadní a jihovýchodní. Ponejvíce se zdají být omezeny na jednotlivé měsíce. Mezi největrnější měsíce se řadí především duben, kdy větry podporují proměnlivost počasí.

Pozoruhodné je, že ty větry, které se jinak považují za nejchladnější, sem přicházejí vlastně teplejší, a někdy dokonce teplotou vynikají. Například východní vítr předčí západní v průměru o 1 stupeň [1,25 °C] vyšší teplotou, a stojí za jižním větrem jen o 1 stupeň. Východní vítr patří mezi nejstudenější větry, neboť jihovýchodní přináší třikrát vyšší tepla, a bývá v tom překonán ještě severním a severozápadním. Nejteplejšími větry před západním a východním jsou jižní a jihozápadní. Podle tohoto vlastního tepla mění uvedené větry svým počtem, jak vanou v jednotlivých měsících, také samotnou teplotu [tab. 1].

§ 38

Modifikace, které každý vítr přináší ve stavu vlhkosti vzduchu, se na Moravě často odchyľují od obvyklých poměrů. Východní vítr způsobuje na vlhkoměru změny podobné jihozápadnímu; a když se neuvažuje jižní vítr, pak lze oba počítat k nejvlhčím v zemi. Nejsušší vítr je severovýchodní, který se zdá tak zvláštní, protože oba větry, z nichž je složen, se obvyčejně projevují menší suchostí. Následován je severním a tento pak jihovýchodním a západním.

Příčinu těchto odchylek lze vysvětlit podle oblastí, kterými tyto větry vanou. Východní vítr musí dříve než se přiblíží k Olomouci překonat vzdálenost, která je v porovnání se všemi ostatními vodou nejbohatší; protože nyní je již teplý, nemůže novým ohřevem získat tu sílu, kterou ztratil při přijímání vody. Při severním jde o opačný případ. Příčina suchosti severovýchodního větru spočívá ve vlastnostech pohoří, přes která vane, a jen jižní a západní mění nejméně své obvyklé vlastnosti kvůli vedlejším okolnostem [tab. 2].

§ 39

Působení větrů na stav vlhkosti dolního a horního vzduchu je zřídka stejné, což se potvrzuje také na Moravě [tab. 3].

Při porovnání podobných pozorování z více jiných krajů s těmito by se měl pravděpodobně ukázat větší poměr suchosti pro celou zemi.

[Tab. 2] – Termometrický a hygrometrický stav dolního vzduchu při větrech v Olomouci. [Vysvětlivky: V, ..., SZ - směry větru; a - teplota vzduchu ve °C, b - vlhkost vzduchu, c - průměrný růst vlhkosti na 1 stupeň, Hy. - hodnota vlhkosti při stejné teplotě, Δ1 - přírůstek vlhkosti, Δ2 - přírůstek vlhkosti mezi měsíci, Pr. - průměr.]

Měs.	V	Z	J	S	JV	SV	JZ	SZ	Pr.	Δ1	Δ2
I a	-	1,9	1,2	-6,2	3,8	-6,2	4,1	-1,9	-0,5	0	0
b	-	92,3	93,0	87,0	85,0	80,0	88,0	87,0	87,5		
II a	2,5	2,5	2,8	0,0	1,5	-0,3	3,2	4,5	2,1	8,5	8,5
b	93,0	90,6	91,7	89,6	90,0	95,0	85,0	89,5	90,6		
III a	3,8	8,8	7,5	-0,6	6,2	1,6	8,8	-2,5	4,2	5,8	-2,7
b	87,2	76,0	83,0	88,3	85,0	83,0	86,0	91,0	84,9		
IV a	10,2	8,8	9,6	8,9	10,0	7,5	-	10,0	9,3	14,4	8,6
b	84,5	87,0	88,7	88,2	78,0	79,0	-	86,0	84,5		
V a	16,9	16,6	17,9	14,2	-	-	13,8	15,0	15,7	23,0	8,6
b	85,0	81,3	87,0	88,0	-	-	83,0	83,0	84,6		
VI a	-	13,8	21,2	19,1	20,0	23,1	20,0	16,2	19,1	32,3	9,3
b	-	86,0	87,3	88,6	100,0	84,0	86,0	94,0	89,4		
VII a	23,8	20,0	28,8	25,0	-	-	26,2	23,8	24,6	30,8	-1,5
b	89,0	94,0	76,0	67,0	-	-	83,0	82,0	81,8		
Pr. a	11,4	10,3	12,7	8,6	8,3	5,1	12,7	9,3	Průměr		c
b	87,7	86,7	86,7	85,2	87,6	84,2	85,2	87,5	a	b	
Hy.	88,0	84,0	90,0	80,0	81,0	68,5	88,0	83,5	10,6	86,2	5,1

[Tab. 3] – Počasí při větrech v Olomouci. [Vysvětlivky: V, ..., SZ - směry větru; a - jasno, b - zamračeno, c - mlhavo, d - tání, e - déšť, f - sněžení a bouřka, poměr - poměr jasných a vlhkých případů.]

Směr	a	b	c	d	e	f	Σ	Poměr
V	19	22	1	-	-	3	45	19:4=47:10
Z	9	16	4	-	3	1	33	9:8=11:10
J	23	20	3	-	6	1	53	23:10
S	19	13	3	1	2	2	40	19:8=24:10
JV	11	5	2	-	-	-	18	11:2=55:10
SV	13	7	1	-	-	1	22	13:2=65:10
JZ	10	9	1	-	-	-	20	10:1
SZ	22	26	3	1	7	2	61	22:13=17:10
Σ	126	118	18	2	18	10	Poměr	
Celkem	a: 126		b: 118		c+d+e: 38		3,3:1=33:10	

§ 40

Eudiometrické [eudiometr – dělená trubice k měření objemu plynu] vlastnosti vzduchu se při těchto větrech shodují na Moravě s těmi, které byly zjištěny v jiných zemích.^{b)}

V průměru téměř každé tři roky se ostatně objevuje ještě několik zvlášť silných větrů, zemských orkánů, které způsobují zejména v jehličnatých lesích

^{b)} Ingenhaus physikal. Werk.

velké škody; a pozorní lesníci prý pozorovali periody jejich obzvláštní škodlivosti.

§ 41

Tak jak teplo po všechny měsíce stupňovitě vzrůstá, a větry panují střídavě podle rozdílnosti měsíců, tak lze také pozorovat vzestup a jisté modifikace ve výparu země, které jsou jen v průměru za více let nerozeznatelné. Podle jednoho výparoměru spojeného s Lambertovou váhou činí v lednu 6 [13 mm], v únoru 4 [9 mm], v březnu 16 [35 mm], v dubnu 30 [66 mm], v květnu 43 [94 mm], v červnu 48 [105 mm], v červenci 50 [110 mm], a v průměru těchto měsíců pak 28 1/7 vídeňské desetinné čárky [62 mm]. Porovná-li se tento chod výparu s tímž chodem vlhkoměru, tak lze nalézt jejich podobnost.

Poněvadž se výpar od jara do léta pravděpodobně odchyluje od výparu od léta do zimy, lze proto přijmout v průměru pro každý měsíc během celého roku výpar asi 32 coulů [843 mm].

§ 42

Počasí na Moravě podporuje v průměru úrodnost země; a pokud se přece jen dostaví povětrnostní škody, zvláště suchost nebo vlhkost, pak nejsou všeobecně tak zhoubné, jako v mnoha jiných oblastech. Jen rozdíly v množství deště jsou v různých částech země velké a nápadné. Stává se často, že si ve stejné době místa na rozlehlých rovinách naříkají na suchost a místa v blízkosti hor na vlhkost; a zvláště šťastná je taková krajina, v níž se střídají vyvýšeniny a roviny.

Vlastní povětrnostní periody má Morava společně se sousedními zeměmi.^{c)} Vliv Měsíce je zde stejně u barometru jako i u stavu počasí tak charakteristický, že u obou, zvláště však u prvního, se změny měsíčních čtvrtí projevují rychle a nápadně.

4. Diskuse Passyho popisu klimatu Moravy

Passyho popis klimatu Moravy zahrnuje tlak vzduchu, teplotu vzduchu, vlhkost vzduchu, výpar a vítr. Na několika místech se výklad opírá o meteorologická pozorování z Olomouce, na základě nichž jsou sestaveny tabulky dokládající vliv směrů větru na teplotu a vlhkost vzduchu a různý charakter počasí v období ledna až července. Tato pozorování, jak poznamenává sám Passy v předmluvě k celému dílu, pocházejí od profesora Josefa Gaara, Passyho kolegy na olomouckém lyceu.

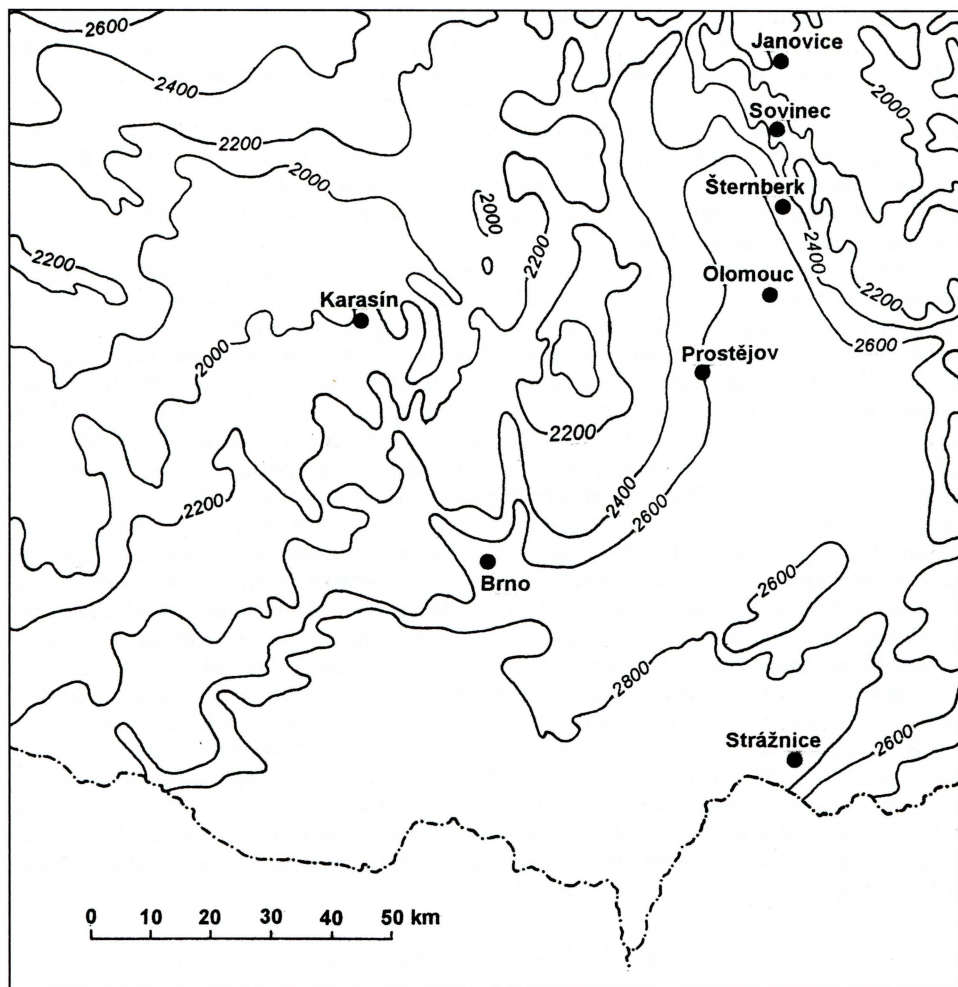
Josef Gaar se narodil 24. prosince 1758 ve Walterskirchenu v Dolním Rakousku. Byl všestranně vzdělán. Ve Vídni studoval lékařství, fyziku a matematiku. V roce 1788 se stal profesorem fyziky a přírodopisu na lyceu v Olomouci. Přednášel podle vlastních spisů a podle učebnice Christiana Polykarpa Erxlebena „Anfangsgründe der Naturgeschichte“ (Základy přírodopisu). V letech 1796, 1801 a 1811 se stal rektorem olomouckého lycea. Zemřel 22. května 1811 (Beyträge 1785). O jeho vlastních meteorologických pozorováních, včetně přesného místa a použitých přístrojů, však zatím není nic dalšího známo. Proto jsou hodnoty klimatologických charakteristik pocházející

^{c)} Toaldo: Witterungskunde für den Landmann.

z jeho měření, posléze uváděné K. Passym, jen obtížně porovnatelné se současnými standardními meteorologickými měřeními. Stejně tak není jasné, proč se zveřejněné tabulky, a z větší části i vlastní popis, týkají jen období ledna až července. Následující diskuse Passyho popisu je pro přehlednost členěna se zřetelem na uváděné meteorologické prvky.

4. 1. Tlak vzduchu (§ 33)

Hodnoty uváděné K. Passym pro tlak vzduchu byly přepočteny z vídeňských palců a čárek na hPa na základě následujících vztahů: 1 coul (palec) = 26,34 mm, 1 čárka = 2,195 mm, 1 mm Hg (Torr) = 1,333 hPa (Chvojka, Skála 1982). Vyjadřují tedy tlak na úrovni místa (stanice), bez možnosti provedení redukce na teplotu 0 °C, což znemožňuje jejich porovnatelnost s novodobými měřeními. Passyho údaje jsou pokusem kvantifikovat známou skutečnost

Obr. 2 – Místa citovaná v Passyho popisu (Passy 1797) a geografické rozložení sum aktivních teplot (°C) na Moravě v období 1931 – 1960 (Kurpelová a kol. 1975)

o poklesu tlaku vzduchu s výškou. Ostatně měření tlaku vzduchu v různých místech bylo v této době velmi populární.

4. 2. Teplota vzduchu (§ 34 a 35)

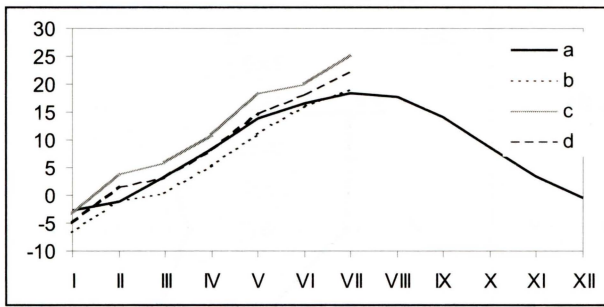
V prvním z obou paragrafů formuluje K. Passy obecně známé skutečnosti o vlivu teploty vzduchu na rozšíření pěstování vinné révy a rozdíly v nástupu fenofází jednotlivých rostlin. S ohledem na pokles teploty vzduchu s rostoucí zeměpisnou šířkou a nadmořskou výškou ovlivňují tyto faktory hodnotu sum aktivních teplot (tj. suma teplot vzduchu v období s průměrnou denní teplotou $\geq 10\text{ }^{\circ}\text{C}$), které mají vliv na nástup fenofází u jednotlivých plodin, včetně dosažení jejich zralosti. Např. vinná réva potřebuje sumu aktivních teplot od $2500\text{ }^{\circ}\text{C}$ (rané odrůdy) do $3100\text{ }^{\circ}\text{C}$ (pozdní odrůdy) (Kurpelová 1977). Na Moravě jsou z tohoto pohledu nejprůzračnější podmínky v oblasti Dyjskosvrateckého a jižní části Dolnomoravského úvalu (obr. 2), zatímco severněji nastávají příznivé podmínky jen v některých letech. Vinné révě škodí navíc extrémně nízké teploty v zimě, ale i pozdní mrazy na jaře a časné mrazy na podzim. Rozdíly v postupu žní podle polohy a nadmořské výšky lze dokumentovat na příkladu ozimého žita v období 1931 – 1960. Např. v Čejkovicích (218 m n. m.) bylo průměrné datum jejich začátku 13. července, v Přerově (205 m) 20. července, zatímco ve Sněžném (684 m) 12. srpna (Kurpelová a kol. 1975). Passyho konstatování o rozšíření vinařství, posunu začátku žní a o rozdílech v nástupu jednotlivých fenofází těchto plodin na Moravě je tak v plném souladu s uvedenými skutečnostmi.

V dalším paragrafu je pozoruhodné Passyho konstatování o měření teploty vzduchu v místnosti, což patrně vedlo k nadhodnocení nejnižších a podhodnocení nejvyšších teplot vzduchu. To komplikuje jejich porovnání s teplotami měřenými v meteorologické budce. Přesto uváděné maximální teploty $29\text{--}30\text{ }^{\circ}\text{C}$ v Olomouci v létě 1794 odpovídají absolutnímu maximu z Prahy – Klementina ($32,5\text{ }^{\circ}\text{C}$ dne 23. července – in Meteorologická pozorování 1976). Pokud by se nejnižší teplota $-18,8\text{ }^{\circ}\text{C}$ v Olomouci vztahovala k zimě 1794/95, pak v Praze – Klementinu klesla teplota až na $-22,6\text{ }^{\circ}\text{C}$ (4. ledna – in Meteorologická pozorování 1976). Podle průměrů teploty vzduchu z 8. a 14. hodin (není známo, proč neuvádí také večerní termín) charakterizoval K. Passy meziměsíční změny teploty v období 1790 – 1794. Patrně chybný je jeho údaj pro vzestup teploty mezi lednem a únorem, protože podle uvedených termínových měření by měl být nikoli $2\text{ }^{\circ}\text{C}$, ale $6,4\text{ }^{\circ}\text{C}$ (viz tab. 1). Měřené teploty vzduchu od ledna do července odpovídají vzestupné části ročního chodu, oproti průměrům vypočítaným z klimatologických termínů jsou ale většinou nadhodnocené (obr. 3).

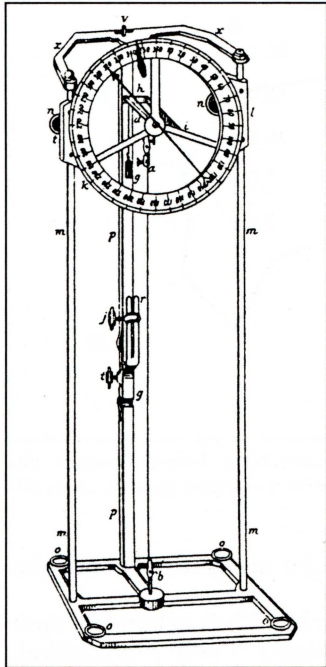
Pod vlivem Pilgramovy práce (Pilgram 1788) porovnává K. Passy teplotní poměry Moravy s Vídní, přičemž pro roční období uvádí diference $2,5\text{--}3,8\text{ }^{\circ}\text{C}$ a pro rok $1,9\text{ }^{\circ}\text{C}$. Tyto rozdíly jsou podstatně vyšší než např. mezi Brnem (letišťe) a Vídní (Hohe Warte) v období 1961 – 1990, kdy teploty vzduchu v Brně byly nižší pro roční období o $1,0\text{ }^{\circ}\text{C}$ (léto) až $1,7\text{ }^{\circ}\text{C}$ (zima) a pro rok o $1,2\text{ }^{\circ}\text{C}$. V této souvislosti upozorňuje K. Passy i na vliv moravských pohoří, která chrání Moravu před studeným severním prouděním, čemuž přičítá větší letní horka a menší zimní chladna.

4. 3. Vlhkost vzduchu (§ 36)

Zatímco teploměr a tlakoměr byly v době Gaarových měření již poměrně dokonalé přístroje, měření vlhkosti vzduchu zůstávalo ještě problémem. Passym

Obr. 3 – Roční chod průměrné teploty vzduchu (°C) v Olomouci: a – vážený průměr z termínových pozorování, období 1901 – 1950 (Tabulky 1961); b – teplota v 8. hodin; c – teplota ve 14. hodin; d – průměr teplot v 8. a 14. hodin (pro b, c, d: období 1790 – 1794, údaje v Passy 1797)

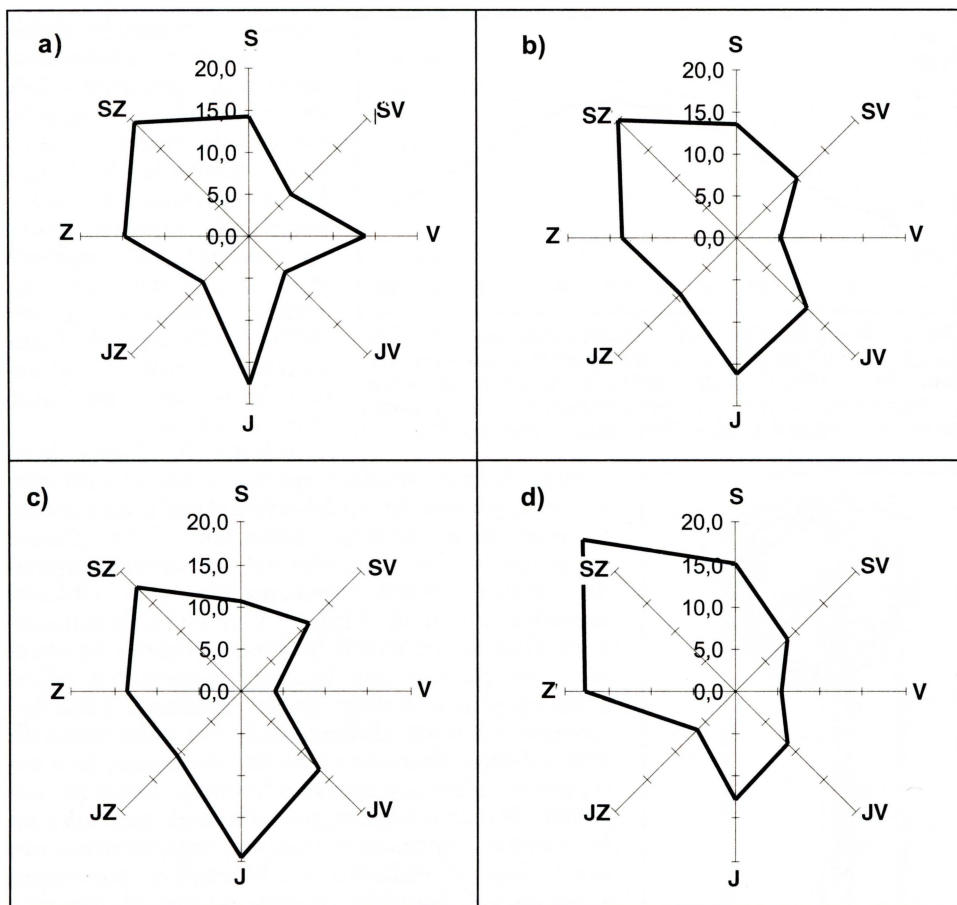
Obr. 4 – De Saussurův vlasový vlhkoměr (Frisinger 1977)

Passyho statistika výskytu směrů větru měsíců ledna až července v období 1790 – 1794 odpovídá vcelku dobře roční větrné růžici Olomouce z let 1946 – 1954 (obr. 5) s nejčetnějším severozápadním větrem, následovaným jižním, západním a severním. Větší nesoulad v četnostech výskytu mezi oběma obdobími lze zaznamenat u větrů východního směru. Přitom ale z tab. 1 není zřejmé, o jaké četnosti výskytu směrů větru se vlastně jedná. K. Passy dále rozvíjí úvahu o teplotně proměnlivém vlivu větrů různého směru, kdy v návaznosti na výsledky z tab. 2 považuje za nejteplejší větry ze směrů J, JZ, V a Z. Mezi největrnější měsíce počítá duben, přičemž větrům přičítá proměnlivé „aprílové“ počasí. Např. na stanici Brno-letišťe byl duben s průměrnou rychlostí větru

změněný Retziusův vlhkoměr patrně zachovával princip G. Amontona, kdy změna vlhkosti vzduchu vyvolávala změny průměru či objemu koule z nějaké hygroskopické látky, která byla vyplněna rtutí. Ze vzestupu nebo poklesu rtuti se pak usuzovalo na změny vlhkosti (Pejml 1975). Vedle toho ale Gaar používal i vlasový vlhkoměr konstrukce de Saussurovy (obr. 4).

Ačkoliv K. Passy konstatuje dobrou shodu v měření mezi oběma vlhkoměry, převod jím uváděných stupňů na současné jednotky je velmi problematický. Z jeho popisu lze usuzovat, že u Retziusova vlhkoměru odpovídal pokles hodnot vzestupu relativní vlhkosti vzduchu a naopak. I když i v případě de Saussurova vlhkoměru uvádí K. Passy vlhkost ve stupních, lze patrně tyto hodnoty ztotožnit s běžně používanými procenty (podle Daumase 1953 byl interval mezních vlhkostí vzduchu kalibrován na 100°). Tomu odpovídá i jeho konstatování, že v noci jsou dosahovány nejvyšší hodnoty, které při suchých větrech a teplém počasí klesají nezřídka na 60 stupňů. Zajímavá je Passyho argumentace pro nižší vlhkost vzduchu na Moravě v porovnání s ostatními zeměmi. Vodní plochy či fénizace vzduchu po překonání horských překážek jsou nepochybně faktorem ovlivňujícím vlhkost vzduchu v lokálním či regionálním měřítku. Tvorba mlhy je však spíše důsledkem existujících vlhkostních poměrů, kdy se vzduch v přízemní vrstvě při nočním poklesu teploty stává nasyceným.

4. 4. Vítr (§ 37 a 40)

Obr. 5 – Větrné růžice Olomouce (v % všech pozorování bez bezvětrí): a) leden–červenec, období 1790 – 1794 (Passy 1797), b) rok, c) prosinec – únor, d) červen – srpen (pro b), c), d) období 1946 – 1954, údaje v Tabulkách 1961)

$4,2 \text{ m}\cdot\text{s}^{-1}$ (Míková, Coufal 1993) opravdu největrnějším měsícem během roku v období 1961 – 1990.

Zajímavá je Passyho poznámka v § 40 o silných vichřicích či orkánech, způsobujících v průměru téměř každé tři roky lesní polomy. Podle moravských historických pramenů byly takové ničivé vichřice zaznamenány po roce 1780 např. v letech 1785, 1786, 1792 či 1795.

4. 5. Vliv větru na vlhkost vzduchu (§ 38)

Tento paragraf je Passyho pokusem o dynamický výklad změn vlhkosti vzduchu, vycházející z průměrných charakteristik vlhkosti pro 8 základních směrů větru (viz tab. 2). Za nejvlhčí považuje jižní, východní a jihozápadní vítr, za nejsušší vítr severovýchodní. Jejich vlhkostní ráz se snaží vysvětlit podle charakteru oblasti, z níž vanou. Překvapující se jeví pozice východního větru a argumentace, že překonává vzdálenost „bohatou v porovnání se všemi ostatními na vodu“. Passyho vývody o hojných vodních plochách v okolí Olo-

mouce dokládá např. F. J. Schwoy ve svém úvodním výkladu k moravské topografii (Schwoy 1793), když uvádí, že zejména v jižní části znojemského, brněnského a olomouckého kraje existuje mnoho velkých rybníků. Podobným způsobem hodnotí krajinu v okolí Olomouce vlastivěda olomouckého okresu. I zde se udává, že „koncem 18. století ... se začíná i s rušením pomoravských alluviálních rybníků a na jejich místě vznikají pole nebo louky“ (Dostál, Říkovský 1935). Celkově se však zdají být hodnoty vlhkosti vzduchu při jednotlivých směrech větru spíše nadhodnocené.

4. 6. Vliv větru na charakter počasí (§ 39)

V tomto paragrafu se Passy snaží charakterizovat výskyt různých meteorologických jevů při 8 základních směrech větru, s nimiž spojuje výskyt oblačnosti (jasno, zamračeno), mlhy, tání, deště, sněžení a bouřek. Pro jednotlivé směry větru se pak snaží vyjádřit poměr suchosti, který definuje jako poměr suchého (jasno) a vlhkého počasí (ostatní typy bez zamračeno).

4. 7. Výparnost (§ 41)

Vcelku překvapující je zařazení výparnosti (výpar měřený z volné vodní hladiny) pomocí Lambertova váhového výparoměru. Jak lze očekávat, její hodnoty rostou od zimy do července. Nižší výparnost v únoru než v lednu nelze bez znalosti odpovídajících teplot objasnit. Passy odhadnutá hodnota roční výparnosti (843 mm) je ale s ohledem na hodnoty uvedené pro leden až červenec výrazně nadhodnocena. To potvrzují i hodnoty výparnosti vypočtené pro Olomouc J. Tomlainem (1964). Zatímco v jednotlivých měsících nejsou rozdíly mezi měřením a výpočtem podstatné, roční hodnota je jen 672 mm. Další Passyho konstatování o vlivu výparu na vlhkost vzduchu poněkud zjednodušuje vazbu mezi těmito meteorologickými prvky.

4. 8. Zhodnocení vlivu klimatu (§ 42)

V poslední části klimatického popisu konstatuje Passy úrodnost Moravy, která je jen v menší míře ovlivněna povětrnostními extrémy. Poprvé upozorňuje také na rozdíly ve srážkách a na jejich podmíněnost orografickými poměry, která je v případě Moravy velmi výrazná. Zajímavé je závěrečné konstatování o vlivu fáze Měsíce na změny tlaku vzduchu a počasí vůbec. V této době byla ostatně představa o vlivu Měsíce na změny počasí velmi populární (viz např. 19letá perioda opakování povětrnosti v pracích A. Strnada – viz Strnad 1788, 1789, 1790).

5. Závěr

Passyho dílo z roku 1797 je dosud nejstarším známým popisem klimatu Moravy. Je zároveň dokladem tehdejších znalostí a představ o klimatických procesech a regionálních projevech klimatu. Autor nezůstával u pouhého popisu, ale snažil se i o vysvětlení zjištěných závislostí a vztahů. Vedle obecných znalostí, formovaných patrně především pracemi J. Toalda (1784) či A. Pilgrama (1788), dokázal K. Passy tvůrčím způsobem promítnout tyto poznatky do podmínek Moravy a rozšířit je o analýzu meteorologických měření z Olomouce, byť jen pro období ledna až července. O preciznosti jeho přístupu svědčí mj. to, že se zmiňuje i o Gaarových meteorologických přístrojích. Ačkoli

v Čechách byla meteorologie a klimatologie v této době díky činnosti klementinské observatoře na poměrně vysoké úrovni (Pejml 1975), je z Passyho popisu patrná zjevná vazba na vídeňská pozorování jezuitů Antona Pilgrama, adjunkta a pozdějšího ředitele c. k. univerzitní hvězdárny, konané od prosince 1762 do listopadu 1786.

Je s podivem, že zmíněný rukopis zůstal k velké škodě Passyho i moravské vědy z neznámých důvodů neuverejňen. K. Passy se ve své práci projevil jako svědomitý badatel a důkladný pozorovatel. Jeho dílo z roku 1797 je tak nejen cenným příspěvkem k dějinám meteorologie a klimatologie v českých zemích, ale i dokladem omezených možností, které v této době skýtala sporadická přístrojová meteorologická měření pro využití v klimatických popisech Moravy. Tato situace se však výrazně nezměnila ani v následujících letech, neboť ještě v roce 1815 konstatoval K. J. Jurende (1815a), že by bylo „velmi účelné a nutné, kdyby nejméně na 50 až 100 místech Moravy byla zavedena pečlivá, trvalá a současná povětrnostní pozorování. ... Z těchto shromážděných pozorování by potom mohly být určeny každoročně univerzální dějiny atmosféry, pokud se týkají moravské kotliny, tak jako (a co je nejdůležitější) moravské klima.“ Nakonec i Jurendeho popis klimatu Moravy (Jurende 1813, 1815b) uvádí kvantitativní údaje jen podle brněnských pozorování F. Knittelmayera a Z. Melzera. K obratu došlo teprve od roku 1816 po založení Meteorologického spolku při c. k. Moravsko-slezské společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy v Brně, který inicioval meteorologická pozorování a jejich shromažďování i z dalších míst Moravy (d'Elvert 1855).

Literatura:

- Beyträge zur Geschichte der Universität in Olmütz. Zusammengetragen von Johann Peter Cerroni, Sekretär bey dem Gubernium in Mähren und Schlesien. 1785. MZA Brno, fond G 12, Cerroniho sbírka I, i. č. 14, 246 fol.
- DAUMAS, M. (1953): Les instruments scientifiques aux XVIIe et XVIIIe siècles. Presses Universitaires de France, Paris, 418 s.
- d'ELVERT, C. (1855): Die bisherige Pflege der Meteorologie in Mähren und Oesterr. Schlesien. Notizen-Blatt, č. 7, s. 53-59.
- d'ELVERT, C. (1870): Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens. Rudolf M. Rohrer, Brünn, 503 a 384 s.
- DOSTÁL, J., ŘÍKOVSKÝ, F. (1935): Vlastivěda moravská. II. Místopis, Olomoucký okres. Nákladem Musejního spolku, Brno, 577 s.
- FRISINGER, H. H. (1977): The History of Meteorology: to 1800. Science History Publications, New York, 148 s.
- CHVOJKA, M., SKÁLA, J. (1982): Malý slovník jednotek měření. Mladá fronta, Praha, 280 s.
- JURENDE, K. J. (1813): XIV. Mährens Klima. XV. Mathematisches Klima Mährens. XVI. Physisches Klima Mährens. Jurende's Mährischer Wanderer, Zweyter Jahrgang, Brünn, s. 14-18.
- JURENDE, K. J. (1814): Mährens Frühlingsfeyer. Jurende's Mährischer Wanderer, Dritter Jahrgang, Brünn und Olmütz, s. 89.
- JURENDE, K. J. (1815a): Anfragen über Mähren. Moravia, č. 33, s. 127-128.
- JURENDE, K. J. (1815b): Mährens Klima. Moravia, č. 138, s. 549-552.
- KANOLD, J. (1718 – 1727): Sammlung von Natur- und Medicin-, wie auch hiezu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten. Michael Hubert, Breslau.
- KNITTELMAYER, F. (s.a.): Meteorologische Beobachtungen in Brünn 1799 – 1812. Archiv města Brna, IV A 6. Meteorologická a přírodovědná pozorování, rkp. č. 7263.
- KURPELOVÁ, M. (1977): Agroklimatickogeografické členenie územia ČSSR. Zborník prác Hydrometeorologického ústavu v Bratislave, sv. 11, s. 7-58.
- KURPELOVÁ, M., COUFAL, L., ČULÍK, J. (1975): Agroklimatické podmienky ČSSR. Příroda, Bratislava, 270 s.

- Meteorologická pozorování v Praze-Klementinu 1775 – 1900. I. Hydrometeorologický ústav, Praha 1976, 258 s.
- MÍKOVÁ, T., COUFAL, L. (1993): Klimatologické normály (CLINO) za období 1961-90. Meteorol. Zpr., 46, č. 1, s. 27-29.
- MUNZAR, J. (1973): The oldest description of the climate of Moravia from the year 1815. Folia Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun., XIV, Geographia 8, č. 11, s. 97-105.
- MUNZAR, J. (1993): Early meteorological instrumental records in Bohemia. Zeszyty Naukowe Univ. Jagiell., M CXIX, Prace Geograficzne, č. 95, s. 75-79.
- NAVRÁTIL, J. a kol. (1973): Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573 – 1973. Profil, Ostrava, 371 s.
- PASSY, C. (1797): Anleitung zur Kenntnis des Erbmarkgraffthums Mähren, als ein Anhang zu den Vorlesungen über die politischen Wissenschaften auf dem Lycäum zu Olmütz. MZA Brno, fond G 11, Sbíрка rukopisů Františkova musea, č. 417.
- PEJML, K. (1975): 200 let meteorologické observatoře v pražském Klementinu. Hydrometeorologický ústav, Praha, 78 s.
- PILGRAM, A. (1788): Untersuchungen über das Wahrscheinliche der Wetterkunde durch Vieljährige Beobachtungen. Joseph Edlen von Kurzbeck, Wien, 591 s.
- ROUBÍK, F. (1955): Soutpis map českých zemí. Sv. 2. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 311 s.
- SEYDL, O. (1954): Mannheimská společnost meteorologická (1780 – 1799). Meteorol. Zpr., 7, č. 1, s. 4-11.
- SCHWOY, F. J. (1793): Topographie vom Markgraffthum Mähren. I. Band. Joseph Hraschanzky, Wien, 528 s.
- STEPLING, J. (1753): Observationes baro-scopicae, thermo-scopicae, hyeto-metricae ad annum 1752 factae per Jos. Stepling, Soc. Jesu Sacerdotem, Caesareo-Regium Studii Philosophici Pragensis Directorem, et lectae in concessu Philosophico X. Calendarum Junii, Anno 1753 celebrato.
- STRNADT, A. (1787): Meteorologische Beobachtungen auf das Jahr 1785. Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften III, Prag, s. 233-256.
- STRNADT, A. (1788): Physikalischer Witterungskalender. K. k. Normalschulbuchdruckerey, Prag, 152 s.
- STRNADT, A. (1789): Physikalisches Taschenbuch auf das Jahr 1789. Für Freunde der Oekonomie und Witterungskunde. K. k. Normalschulbuchdruckerey, Prag, 183 s.
- STRNADT, A. (1790): Chronologische Verzeichniss der Naturbegebenheiten im Königreiche Böhmen vom Jahre Christi 633 bis 1700 mit einigen ökonomischen Aufsätzen samt der periodischen Witterung auf das Jahr 1790. Gerliche Buchhandlung, Prag, 259 s.
- STRNADT, A. (1791): Meteorologische Resultate der in Prag und einigen andern Orten in Böhmen gemachten Luftbeobachtungen und andern Erscheinungen. Neuere Abhandlungen der k. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften. Erster Band. J. V. Degen, Wien und Prag, s. 235-256.
- STRNADT, A. (1793): Beyträge zu der Geschichte des Winters im Christmonate 1788. In: Mayer, J. (ed.): Sammlung Physikalischer Aufsätze, besonders die Böhmisches Naturgeschichte betreffend, von einer Gesellschaft Böhmisches Naturforscher. Dritter Band. In der Waltherischen Hofbuchhandlung, Dresden, s. 39-88.
- STRNADT, A. (1794a): Ueber die mittlere Barometerhöhe von Prag. In: Mayer, J. (ed.): Sammlung Physikalischer Aufsätze, besonders die Böhmisches Naturgeschichte betreffend, von einer Gesellschaft Böhmisches Naturforscher. Vierter Band. In der Waltherischen Hofbuchhandlung, Dresden, s. 41-60.
- STRNADT, A. (1794b): Bestimmung des mittlern Grads der Wärme von Prag. In: Mayer, J. (ed.): Sammlung Physikalischer Aufsätze, besonders die Böhmisches Naturgeschichte betreffend, von einer Gesellschaft Böhmisches Naturforscher. Vierter Band. In der Waltherischen Hofbuchhandlung, Dresden, s. 61-68.
- Tabulky. Podnebí Československé socialistické republiky. Hydrometeorologický ústav, Praha 1961, 379 s.
- TOALDO, J. (1784): Witterungslehre für den Feldbau. Bey Christian Friedrich Himburg, Berlin.
- TOMLAIN, J. (1964): Výparnosť na území Československa. Vodohospodársky časopis, XII, č. 3, s. 303-318.
- VALÁŠEK, H., BRÁZDIL, R., SVITÁK, Z. (2001): František Alois Mag z Maggu a jeho nejstarší přístrojová meteorologická měření na Moravě. Časopis Matice moravské, v tisku.
- WURZBACH, C. (1870): Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen

S u m m a r y

THE DESCRIPTION OF THE CLIMATE OF MORAVIA BY KRYŠTOF PASSY FROM THE YEAR 1797

The German written manuscript "Introduction to the Knowledge of the Hereditary Markgraviate of Moravia" as an appendix to the lecture in political science at the Olomouc lyceum by Prof. Kryštof Passy written in 1797 (Moravský zemský archiv Brno, fond G 11, Sběrka rukopisů Františkova musea, catalogue number 417) deals with a comprehensive description of natural, economic, social and political conditions of Moravia. The paragraphs 33 – 42 present the hitherto earliest description of the climate of Moravia (Fig. 1). Passy, taking as his starting point the meteorological observations by Josef Gaar, Professor of mathematics and physics at the Olomouc lyceum in the years 1790 – 1794, mentions the description of air pressure, temperature and moisture patterns, evaporation and wind in Moravia. Besides the description of the regional peculiarities of the Moravian climate, Passy tries to explain their causes and deals in detail with the effect of eight basic wind directions on changes in air temperature, air moisture and the course of weather from January to July, which he evaluated both in text and in tables. The description is verified with respect to the results of modern measurements and the present-day knowledge of Moravian climate (Figs. 2, 3, 5). In his work Passy appears as a conscientious explorer who mentions among others also Gaar's meteorological instruments (Fig. 4).

The studied description of the climate of Moravia is a document of the then knowledge and ideas about climatological processes and regional patterns of climate. The author does not remain at the mere description, but also tries to explain the established dependencies and relations. Besides general findings taken evidently above all from the works by Giuseppe Toaldo (1784) or Anton Pilgram (1788), Passy managed to adapt these findings in a creative manner to the conditions of Moravia and to extend them by an analysis of meteorological measurements from Olomouc. Although thanks to the activity of the Klementinum observatory, meteorology and climatology in Bohemia were at that time on a relatively high level, there is an evident tangible feedback to Viennese observations by Pilgram in the Passy's description.

Passy's work of 1797 is not only a valuable contribution to the history of meteorology and climatology in the Czech Lands, but also a document of limited possibilities due to at that time sporadic instrumental meteorological measurements used for the climatic descriptions of Moravia. A turn-over took place only in 1816 after the foundation of the Meteorological Union at the Imperial-Royal Moravian-Silesian Society for the Improvement of Ploughing, Natural Science and Local History in Brno which initiated meteorological observations and their acquisition also from further parts of Moravia.

Fig. 1 – A specimen of the manuscript of the work by Kryštof Passy (Passy 1797)

Fig. 2 – Places quoted in Passy's description (Passy 1797) and geographical distribution of temperature sums (°C) in Moravia in the period 1931 – 1960 (Kurpelová et al. 1975)

Fig. 3 – Annual variation of mean air temperatures (°C) in Olomouc: a – weighted average of term observations, period 1901 – 1950 (Tabulky 1961), b – temperature at 08.00, c – temperature at 14.00, d – the mean of temperatures at 08.00 and 14.00 (for b, c, d: period 1790-1794, data in Passy 1797)

Fig. 4 – De Saussure's hair hygrometer (Frisinger 1977)

Fig. 5 – The wind-roses of Olomouc (in % of all observations without calms): a) January – July, period 1790 – 1794 (Passy 1797), b) year, c) December-February, d) June-August (for b, c, d) period 1946 – 1954, data in Tabulky 1961)

(Pracoviště autorů: katedra geografie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno; Moravský zemský archiv, Žerotínovo nám. 3-5, 656 01 Brno)

Do redakce došlo 5. 4. 2001

ANTONÍN VAISHAR, EVA KALLABOVÁ

VÝVOJ SLUŽEB V MALÝCH MORAVSKÝCH MĚSTECH PO ROCE 1990

A. Vaishar, E. Kallabová: *The Development of services in small Moravian towns after the year 1990*. – Geografie – Sborník ČGS, 106, 4, pp. 251 – 269 (2001). A complex geographical analysis of twelve Moravian towns with less than 15 thousand inhabitants has been made. Within this analysis, the services fulfilling the following main functions have been evaluated: meeting the needs of inhabitants, solving the problems of workers dismissed from production, realization of town creating function and promoting cultural activities. An evaluation of towns has been made and the main barriers in service activities were identified. The level of services in each town depends, apart from the human factor, on the size of the local market, the status of the town in the settlement system and on each town's specific conditions. Nowadays, small towns are re-evaluating their visions of the future, where the role of services is important.

KEY WORDS: Moravia – small towns – tertiary sector – transition.

1. Úvod

Malá města jsou od raného středověku významným prvkem českého a stře-
doevropského systému osídlení. Podstatná část našich malých měst má za se-
bou dlouhodobý historický vývoj, v jehož průběhu vždy hrála důležitou stře-
diskovou úlohu ve struktuře osídlení. Odborný zájem o malá města vzrůstá
v poslední době v celé západní a střední Evropě (např. Pumain 1999) zejména
v souvislosti s otázkou marginalizace venkova. Reakcí na tuto problematiku
bylo mimo jiné vytvoření organizace ECOVAST: European Council for the Vil-
lage and Small Town (All Europe 1999). V roce 1998 proběhlo ve štyrském
Murau 1. stře-
doevropské sympozium o malých městech, kde se zdůrazňovala
zejména úloha malých měst ve vztahu k jejich venkovskému zázemí (Mun-
dusch, Speigler 1998; Žigrai 2000). Z mimoevropských pracovišť má program
výzkumu venkova a malých měst kanadská Mount Allison University v Sac-
kville v Novém Brunšviku.

Na problematiku malých měst v českém kontextu soustavně poukazuje
A. Andrle (za všechny tituly Andrle 2000). Předpokládá částečnou a značně
diferencovanou revitalizaci malých měst (do 10 tisíc obyvatel). Domnívá se, že
předpoklady demografického a ekonomického růstu mají malá města v záze-
mí velkoměst (kde však může docházet ke ztrátě jejich identity), v atraktiv-
ních polohách z hlediska rekreace a cestovního ruchu, u hlavních dopravních
komunikací a hraničních přechodů do bohatších zemí a města ve venkovských
oblastech s přiměřenými kulturními a přírodními atraktivitami.

Hlavním důvodem našeho zájmu o malá města je snaha identifikovat sou-
časné procesy v soustavě osídlení nejen z hlediska nejdůležitějších středisek,
ale i z pohledu zdánlivě méně významných, v některých případech dokonce
periferních center. Přílišné podcenění problémů malých měst a jejich zázemí

by mohlo vést k nastartování procesu, který by mohl negativně postihnout celý systém osídlení, tedy i významná střediska.

Významným poznávacím aspektem je možnost studia současného vývoje regionu, v tomto případě Moravy. Zatímco velká města se snaží být více kosmopolitní nebo přinejmenším nadregionální, malá města výrazně zprostředkovávají vztah ke svému venkovskému zázemí, k tradičním a typickým moravským rurálním regionům. Tyto v podstatě vlastivědné důvody jsou velmi důležité zejména ve vztahu k všeobecnému poznání v rámci podpory identity regionů, v rámci školní výuky a podobně. I na tomto poli však dosud byla zpracovávána u nás i v zahraničí malá města zpravidla v rámci celých regionů administrativních, kulturně historických nebo jiných (např. Baran 1964). Několik výjimek potvrzuje pravidlo (např. Roth 1961).

Na malá města lze nahlížet jako na malé regiony a uplatnit při jejich studiu mnohostranné metody regionální geografie. To je důležité pro geografii jako obor, který se neustále potýká s odstředivými specializačními tendencemi. Tyto tendence v minulosti geografii znemožnily chopit se velmi aktuálních problémů, pro jejichž řešení byla teoreticky nejlépe vybavena.

Malá města zajišťují pro venkovské obce ve svém zázemí pracovní příležitosti, služby městského charakteru a také nezbytné sociální a kulturní kontakty s ostatním světem. I když v souvislosti se zvyšující se hybností obyvatel dochází k uspokojování jejich potřeb také v regionálních střediscích, jsou v našich podmínkách malá města dosud klíčem k obnově venkova a k jeho prosperitě. Zejména pro marginální regiony platí, že každý z nich je tak silný, jak silné je jeho středisko. J. Rubenstein (1999) uvádí na příkladu Rumunska, že nedostatek měst o velikosti 1 – 10 tisíc obyvatel je jedním z hlavních důvodů nedostatečného přístupu rurální populace ke službám v podmínkách odkázanosti většiny populace na veřejnou dopravu.

V poslední době jsou malá města a venkovské obce nad 500 obyvatel těmi prvky české sídelní soustavy, které na rozdíl od středních a velkých měst a nejmenších venkovských sídel ještě demograficky rostou. Hranicí je zhruba 10 tisíc obyvatel. Protože saldo přirozeného pohybu je dnes již ve všech typech sídel negativní a malá města rozhodně nejsou cílem imigrace ze zahraničí, je růst obyvatelstva zřejmě důsledkem přistěhovalectví na jedné straně z velkých měst, na druhé straně z nejmenších sídel. To znamená, že malá města představují jistou alternativu životního způsobu alespoň pro některé skupiny populace. Je ovšem třeba dodat, že to sice může platit pro malá města jako celek, ale ve skutečnosti mezi nimi existují značné diference.

Z povahy malých měst vyplývá menší koncentrace environmentálních problémů, menší zátěž krajiny i lidí, lepší kontakt s okolní přírodou. Malá města zpravidla mají sociální prostředí s vyšší úrovní společenské kontroly a z ní vyplývající vyšší úroveň osobní bezpečnosti, která se stává ve velkých městech problémem. Malá města obvykle také poskytují kvalitnější obytné prostředí s větším podílem rodinných domů ve struktuře zástavby nebo s dobrou dosažitelností přírodě blízkých komplexů v okolí. Přitom ceny stavebních pozemků i ceny nájemného jsou v malých městech nižší než ve velkých a rozdíl se patrně budou zvětšovat. V poslední době se nejdůležitějším problémem životního prostředí ve velkých městech stává doprava. Naproti tomu pohyb v malých městech mohou jejich obyvatelé bez problémů zvládnout chůzí či jízdou na kole. Tento faktor, který dosud není zcela doceněn, může hrát v budoucnu velmi důležitou úlohu. Nejde jen o zmenšení negativních vlivů dopravy, ale i o skutečnost, že pohyb po městě bez auta vytváří větší možnost sociálních kontaktů a podnětů.

Malá města se v devadesátých letech musela a musí potýkat s řadou problémů, které je oproti velkým městům znevýhodňují. Jedním z nich je absence reálné regionální politiky státu. Zpočátku byla regionální politika zcela odmítána, neboť všechny problémy měl vyřešit trh bez přívlastků. Poté se pod tlakem EU a vývoje zejména na trhu práce začaly řešit některé regionální problémy sociálního charakteru, například nezaměstnanost. Nicméně ještě i dnes se o reálné regionální politice stále spíše jen hovoří. V každém případě zatím nepřekročila tato politika úroveň administrativních regionů, což je pro malá města irelevantní.

Další nevýhodou pro malá města je úroveň podnikatelského prostředí v Česku. Malá města by měla profitovat především ze středního a malého podnikání. Avšak nedostatečná kultura podnikatelského prostředí, špatná vymahatelnost závazků, pomalá práce soudů a další jevy nedovolují tyto formy podnikání příliš rozvinout. Stát sice formálně podporuje malé a střední podnikání, ale ve srovnání s prostředky, investovanými do krachujících finančních ústavů a nerestrukturovatelných průmyslových gigantů, lokalizovaných zpravidla ve velkých městech, je podpora skutečnému podnikání mizivá.

Na postavení řady malých měst se negativně podepsala také probíhající administrativní reforma. Pokud by tato reforma měla respektovat reálný stav struktury osídlení, musela by probíhat zdola, to znamená na základě identifikace spádových obvodů malých měst a jejich postupného sdružování do administrativních celků vyšších řádů. Česká administrativní reforma však probíhá z pohledu centra, které se soustředilo na výběr středisek nejvyššího hierarchického řádu a teprve poté se k těmto střediskům mnohdy krajně necitlivě přidružovaly jejich spádové obvody. To postihlo řadu malých měst, jejichž spádové obvody byly roztrženy a sama tato města se ocitla na nejvzdálenější periferii větších středisek. M. Hampl (1996) připomíná, že v budoucnosti bude muset dojít k nové integraci obcí a domnívá se, že by se mohla vyvinout v měřítku bývalých soudních okresů. V každém případě by však krystalizačními jádry budoucích obcí měla být především malá města. Budou-li však jejich reálné spádové obvody administrativně rozděleny, bude integrace obcí opět probíhat nepřirozeným způsobem.

2. Geografie malých moravských měst a výzkum služeb

Brněnská pobočka Ústavu geoniky Akademie věd ČR zpracovává v rámci klíčového směru badatelského výzkumu projekt Geografie malých moravských měst. Předmětem výzkumu jsou všechny obce s městským statutem na historickém území Moravy s méně než 15 tisíci obyvateli. Výzkum je uskutečňován postupně a protože jedním z původních cílů práce bylo vydání díla encyklopedického charakteru, jsou města zařazována na pořad podle abecedy. V současné době jsou k dispozici výsledky první etapy, zahrnující města Adamov, Bojkovice, Boskovice, Brumov – Bylnici, Brušperk, Březovou nad Svítavou, Břidličnou, Bučovice, Budišov nad Budišovkou, Bystřici nad Pernštejnem, Bystřici pod Hostýnem a Bzenec (Vaishar a kol. 2000). Ačkoliv výběr měst byl proveden účelově, pokrývá uvedený soubor většinu historického území Moravy a zahrnuje malá města různých velikostních kategorií, funkcí a střediskového významu.

Výzkum a zpracování jednotlivých měst je relativně komplexní. Zahrnuje analýzu polohy a využití země, fyzickogeografické charakteristiky včetně přírodních rizik a hodnocení krajiny, centrální význam včetně definování spádo-

vého obvodu, historický vývoj z hlediska formování funkcí města, sociálně demografickou analýzu, rozbor jednotlivých odvětví ekonomiky, v němž služby zaujímají významné místo, stav technické infrastruktury, hlavní problémy životního prostředí, analýzu územně funkční struktury včetně integrovaných sídel a nástin dalších perspektiv. Projekt umožňuje úzkou spolupráci fyzických a humánních geografů.

Geografie služeb je relativně méně frekventovaným odvětvím humánní geografie. Za průkopnickou a vzácně komplexní práci v tomto oboru lze považovat klasickou studii W. Christallera z roku 1933. Problém vytváření spádových obvodů je klasickým problémem tohoto odvětví. U nás zpracoval tento fenomén ještě v podmínkách ústředně řízené ekonomiky J. Maryáš (1987). V zahraničí je poměrně dobře rozpracován maloobchod, který právě v 90. letech dostal nové impulzy (Crewe 2000). Z poněkud jiného pohledu jsou posuzovány služby cestovního ruchu.

Metodika studia služeb v rámci našeho výzkumu sestává z několika kroků. Prvním z nich je analýza dostupných údajů. Statistických dat, umožňujících charakterizovat vývoj služeb v devadesátých letech není pochopitelně mnoho. Značné množství údajů lze získat pomocí Internetu. Tyto údaje jsou dvojího druhu. Na jedné straně jsou to různé registry podnikajících subjektů, které však zpravidla uvádějí rovněž jen velmi obecné údaje, nelze zjistit, zda subjekt skutečně podniká, zda toto podnikání představuje jeho hlavní činnost, jaké jsou výsledky podnikání atd. Na druhé straně jsou zde webovské stránky jednotlivých měst, školských, kulturních, ubytovacích a dalších zařízení a podobně, ovšem informace z tohoto zdroje není úplná ani srovnatelná. Podobný charakter má excerpce tisku.

Dalším zdrojem informací je návštěva příslušného města, průzkum existujících služeb, eventuálně řízené rozhovory s jejich poskytovateli. Tato dříve poněkud podceňovaná metoda výzkumu dovoluje učinit si jasnou představu, jak služby v daném městě reálně vypadají, jak jsou umístěny a navštěvovány a do jisté míry i za jakých podmínek a s jakými výhledy jsou realizovány.

Třetím krokem je interview se starostou, případně jiným pověřeným pracovníkem města. Tento krok má v zásadě dva významy. Prvním z nich je kompletace a upřesnění údajů. Na jedné straně může zástupce města upozornit během strukturovaného rozhovoru na služby, které výzkumníci z nějakého důvodu přehlédli, na druhé straně může zodpovědět některé otázky, které v průběhu terénního výzkumu vznikly. Hlavním smyslem však je získání relativně komplexního pohledu odpovědného představitele města na sektor služeb, a to především z hlediska jejich fungování, problémů s nimiž se potýkají, disproporcí mezi nabídkou a poptávkou, souvislostí mezi službami a dalšími odvětvími a podobně.

Posledním krokem je studium získaných materiálů. Může jít o propagační materiály města, které zpravidla zahrnují nejen nabídku pro návštěvníky, ale často i reklamy místních podnikatelů včetně těch, kteří se angažují v sektoru služeb. Velmi cenným zdrojem bývá městský zpravodaj nebo jiná forma pravidelně či nepravidelně vydávaných tiskovin. V něm jsou často uváděny například kalendáře akcí, které mohou souviset s využitím služeb a podobně. V oboru služeb rekreace a cestovního ruchu lze pak využít materiálů, získávaných každoročně při veletrhu REGIONTOUR v Brně.

Je zřejmé, že žádný krok by sám o sobě pravděpodobně nestačil k reálné analýze sektoru služeb, nicméně všechny uvedené kroky ve svém komplexu podávají obraz vcelku přesný, ač velmi obtížně kvantifikovatelný. Služby pochopitelně představují odvětví, procházející nejbouřlivějším vývojem. Zánik

stávajících a vznik nových subjektů na tomto poli je každodenní záležitostí. Nicméně ačkoliv vznik a zánik jednotlivých subjektů je velmi rychlý, jsme přesvědčeni, že trendy jsou víceméně stabilní.

3. Obecné souvislosti

Zatímco ve výrobních odvětvích se daří technologickým pokrokem zvyšovat produktivitu práce velmi rychle, služby, založené z velké části na individuálních úkonech, takové možnosti neposkytují. Technologický pokrok naopak otevírá nová pole a vyžaduje nové úkony ve sféře služeb, počínaje potřebou připravit obyvatele na život v podmínkách zdokonalujících se technologií a konče nutností kompenzovat život v přetechnologizované společnosti.

Je všeobecně známo, že trend přesunování pracovníků do služeb se po roce 1990 v Česku podstatně urychlil, neboť padly některé bariéry, které jej dříve brzdily. Geografických prací, analyzujících problematiku služeb v období přechodu od centrálně plánované na tržní ekonomiku není mnoho. Důvodem je pravděpodobně absence kvantitativních údajů. Proces, který proběhl v první polovině 90. let v Polsku, popsal A. Werwicki (1998).

V současné době má odvětví služeb pro malá města několik významů:

- Zajištění potřeb vlastních obyvatel v dříve silně poddimenzované sféře ekonomiky v relaci k jejich koupěschopnosti. To je primárním úkolem sféry služeb, nikoliv však jediným. Uvedená funkce služeb je rozhodující pro města, která se rozhodla budovat svou prosperitu na funkci bydlení, jejíž logickou součástí je i co nejlepší uspokojení požadavků obyvatel na služby.
- Řešení problému zaměstnanosti pracovníků, uvolňovaných z výrobních odvětví. Nemalá část propouštěných pracovníků se pokouší zajistit si další existenci soukromým podnikáním, které je ve většině případů zaměřeno do služeb, a to i v případě, že oficiálně jde o jiná odvětví.
- Zajištění městotvorné funkce. Tato úloha služeb je podstatná pro města, která chtějí založit svou prosperitu na střediskové funkci ve vztahu k zázemí nebo na rozvoji cestovního ruchu. V obou případech je úroveň zajištění služeb zcela rozhodující.
- Zlepšení kulturní úrovně. Některé služby, typicky střední školství, zdravotnická zařízení na úrovni nemocnice nebo polikliniky, vybraná kulturní zařízení a podobně představují koncentraci vysokoškolsky vzdělaných osob a stávají se tak intelektuálními a kulturními jádry malých měst.

V realitě pochopitelně dochází k průniku uvedených motivací a podnětů v různé míře podle funkcí a dalších charakteristik měst. Je však nutno vidět, že rozvoj služeb má některé výrazné bariéry:

- Celkové podnikatelské prostředí v České republice. Ihned po změně společenských poměrů byla přijata opatření, která nastartovala neobyčejně prudký rozvoj podnikání ve službách. Za čtyřicet let socialismu bylo soukromé podnikání ve službách na rozdíl od některých jiných socialistických zemí téměř úplně zlikvidováno. Přes obrovský rozmach soukromých firem nebyli lidé na skutečné podnikání připraveni a řada z nich se pokoušela realizovat v něm své zkušenosti z netržního prostředí. Pouze část občanů, vstupujících po roce 1989 do podnikání, byla ochotna akceptovat tvrdou práci a podnikatelské riziko, směřující nikoliv ke zbohatnutí, ale k nezávislosti a přiměřeným příjmům. Ve službách se projevuje ještě další specifický činitel, který by bylo možno nazvat nízkou ochotou sloužit, to znamená přizpůsobit své jednání potřebám a přáním zákazníka.

- Nízká koupěschopnost obyvatelstva a malý kapitál podnikatelů. V těch malých městech, která se nacházejí v chudších regionech nebo která byla postižena důsledky strukturálních změn v ekonomice, je největší bariérou rozvoje podnikání ve službách nízká koupěschopnost obyvatel. V takovém případě lidé omezují spotřebu, respektive zaměřují ji na nejn nutnější věci. Tím trpí především podnikatelé, podnikající ve službách směřujících ke zkvalitnění života, například v kultuře. Kromě toho se projevuje i nedostatek kapitálu samotných podnikatelů. Typickým projevem tohoto stavu je například situace, kde vybavená nákupní centra ve výhodných polohách chátrají, zatímco skutečné podnikání se realizuje v garážích a jiných soukromých prostorech, což umožňuje šetřit na nájemném.
- Informace, spolupráce. Pokud podnikatel nepodniká výlučně pro omezený lokální trh, stojí před problémem informace, propagace a reklamy. Jedním z mýtů nastupujícího kapitalismu u nás byla teze, že hlavní pro úspěch na trhu je vyrobit kvalitní výrobek za nízkou cenu. Ukazuje se však, že hlavní je dostat produkt na trh. Zatímco ještě před patnácti lety byl poskytovatel služby pánem, o jehož přízeň se museli zákazníci ucházet, dnes je tomu zcela naopak. Zvláště pro podnikání spojené s turistickým ruchem je nutná spolupráce. Málomocné malé město je návštěvník ochoten navštívit pouze kvůli jedné atraktivitě. Pokud chtějí poskytovatelé služeb z návštěvníků profitovat, měli by se spojit a nabízet své služby jako jeden balík. Tomu však brání na jedné straně přehnaný individualismus, který vznikl jako reakce na minulý kolektivismus, jednak právní prostředí, protože podnikatelské subjekty by musely vstoupit do právních vztahů, jejichž řešení je v případě sporů obtížně realizovatelné.

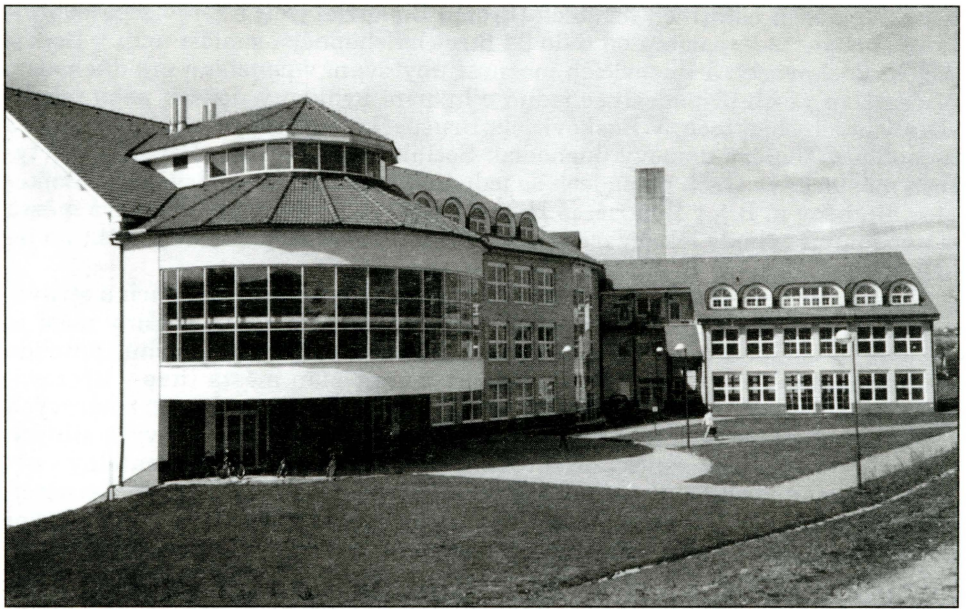
Na druhé straně řada problémů, které trápí podnikatele ve službách, není bariérami, ale vyplývá ze samotné podstaty odvětví služeb a fungování trhu. Sem patří například problémy udržení zařízení při zmenšení lokálního trhu (například ve školství) nebo problémy konkurenčního boje se silnějšími subjekty (například problém hypermarketů).

Celkově lze nicméně konstatovat, že sektor služeb je v malých městech nezníčitelný. Na místa zkrachovalých podnikatelů nastupují další, protože poptávka existuje a v budoucnosti se pravděpodobně bude ještě zvětšovat. V malém a středním podnikání včetně služeb trh skutečně funguje. Problémem je spíše kvalita poskytovaných služeb ve vztahu k obyvatelům malých měst, obyvatelům jejich zázemí a jejich návštěvníkům. Tato kvalita nejvíce formuje image města.

4. Specifický význam služeb pro malá města

Školství malých měst je, až na výjimky, spíše dokladem jejich zašlé slávy. Všeobecná změna demografického prostředí, zejména pokles porodnosti, se projevil na redukcii počtu mateřských škol a snížení počtu dětí na základních školách. Počet dětí v nich se pohybuje okolo 500 – 600 žáků (v nejmenší Březové nad Svitavou je to pouze 185), v Bučovicích, Bystřici nad Pernštejnem i Bystřici pod Hostýnem jsou takové školy dvě, v Boskovicích tři. V integrovaných sídlech bývaly tzv. malotřídní školy, které se do dnešní doby udržely jen velmi zřídka (Bzová u Bojkovic, Rovné u Bystřice nad Pernštejnem).

U středního školství (obr. 1) se v některých městech projevuje neschopnost zajistit dostatek kvalitních pedagogů (způsobila zavření pobočky obchodní akademie v Bojkovicích). Nezáměr studentů způsobil zrušení Svatoplukova

Obr. 1 – Nová budova gymnázia v Bystřici nad Pernštejnem

gymnázia v Brušperku; díky nejasnosti strategie Kovohutí Břidličná bylo zrušeno učiliště, které vychovávalo potřebné odborníky v deficitních oborech. Naproti tomu je nutno vyzdvihnout Boskovice, které jsou největším městem sledovaného souboru a nabídkou svého středního školství tradičním vzdělávacím centrem regionu, který zasahuje do čtyř okresů. Dokladem životaschopnosti středního a dokonce i vyššího odborného školství v malých městech je Bzenec se třemi specializovanými středními školami.

Většina měst, zejména těch bez středního školství, se potýká s odchodem či nedostatkem elit, jejichž představiteli byli odedávna učitelé, lékaři atd. Obava ze ztráty elit ve prospěch větších měst se objevuje již v okamžiku, kdy neschopnější žáci odcházejí na víceletá gymnázia v průběhu základní školy. S tímto problémem se potýká zejména Břidličná, Bojkovice, viditelný je v Budišově nad Budišovkou.

Do jisté míry podobný je problém zdravotnictví. Mnohdy se města potýkají s problémem udržení této služby, zejména v dostatečném spektru specialistů. Ze souboru měst se vyčlenily dva extrémy – Březová nad Svitavou se dvěma lékaři (a jednou lékárnou) a Boskovice s nemocnicí okresního typu (s osmi lůžkovými odděleními), dvěma dalšími zdravotními středisky, domem lékařských služeb, střediskem zdraví, dětskou léčebnou pohybových poruch a šesti lékárnami. Ze zbývajících měst ve třech funguje poliklinika nebo zařízení odpovídajícího charakteru a po dvou lékárnách – Bučovice, Bystřice n. Pern. a Bystřice p. Host. Další skupina měst má 10 a více lékařů, jedná se o Adamov, Břidličnou, Brumov – Bylnici a Bojkovice. Zbýlá města mají lékařů 5 – 8 a s výjimkou Brušperka pouze jednu lékárnou. V Bzenci je lůžkové kožní oddělení nemocnice v Kyjově, v Budišově n. B. bylo do roku 1975 plicní sanatorium a později středisko pro dlouhodobě nemocné v Opavě.

Ze sociálních služeb funguje ve všech městech pečovatelská služba. Jediným městem, kterému chybí jakékoli další zařízení sociálních služeb, je Břid-

ličná. Ve všech ostatních městech (kromě Bojkovic) jsou i domy s pečovatelskou službou (s kapacitou od 6 do 93 lůžek). Schopnější seniři mají v Bojkovicích, Boskovicích a Bučovicích možnost ubytování v penzionu pro důchodce, přičemž ve všech případech se jedná o luxusní bydlení v nových nebo rekonstruovaných objektech. V Boskovicích, Brušperku a Budišově n. Bud. jsou pro nemohoucí seniory domovy důchodců. Sociální zařízení pro děti jsou ve čtyřech městech; ve třech případech se jedná o dětské domovy (Brušperk, Bojkovice, Budišov n. B.), v Bystřici p. H. je dětský výchovný ústav. Některá města si uvědomují výhody lokalizace těchto služeb a snaží se prosadit projekt na jejich zřízení (Bzenec, Břidličná).

Mezi služby rekreace a cestovního ruchu patří kromě ubytovacích a stravovacích kapacit také informační centra. Přesto, že vize drtivé většiny měst je spojena se snahou o posílení alespoň sezónního cestovního ruchu, mnohde průměrně náročný turista nemá možnost koupit plán města (např. Březová, Břidličná, Bzenec). Ve valné většině měst je toto umocněno absencí směrových tabulí k turisticky atraktivním místům. Jiná města, vědoma si svých silných stránek, rozvíjejí zákaznický orientovaný přístup k turismu, srovnatelný s evropským standardem. V těchto městech (Boskovice, Bystřice nad Pernštejnem, Bystřice pod Hostýnem, atd.) se turisté mohou obrátit na informační kanceláře. Rozvoj služeb spojených s cestovním ruchem je ovlivněn lokalizací známých atraktivit, ale dokáže jej podnitit i koncepčně sladěný kulturní kalendář (Budišov nad Budišovkou). Nabídku turistických atraktivit zvyšují stálé muzejní expozice, které jsou přibližně v polovině studovaných měst. Jak se ukazuje, návštěvníka přiláká nejen expozice historická nebo vlastivědná (Boskovice, Brumov – Bylnice, Bučovice), ale také přírodovědná (Budišov nad Budišovkou) či národopisná (Brušperk). Komplexně zaměřené je městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem.

Ubytovací služby v malých městech jsou různé úrovně i počtu lůžek. Neexistuje jednoznačná korelace mezi počtem lůžek a počtem obyvatel města. Ve sledovaném souboru se vyskytla města, kde není možnost přenocovat (Brušperk, Adamov, donedávna Břidličná), což zřejmě zapříčiňuje jejich poloha v blízkosti velkých měst a odlehlost od hlavních průjezdných tahů. Možnosti ubytování turistické kvality v malých městech často nabízejí domovy dětí a mládeže, ubytovny sportovních oddílů, areály dřívějších dětských táborů a bývalé podnikové ubytovny. Ojedinelou formou ubytování v malých městech jsou kempy (Budišov nad Budišovkou a Bojkovice). Provozování luxusního ubytování na zámku Nový Světlov v Bojkovicích se nesetkalo s pozitivní odezvou a bylo ukončeno. U větších měst souboru má turista možnost volby průměrně ze tří menších hotelů, jejichž kapacita se pohybuje okolo 50 lůžek nebo penzionů s doplňkovými službami. Z menších měst vynikají Bučovice, které těží ze své polohy na tranzitní komunikaci a mají 150 lůžek (hotel, motel a dva penziony) a Bzenec více než 200 lůžky (hotel, penzion, ubytovna v sokolovně). Slabinu v ubytovacích službách cítí Bystřice nad Pernštejnem (24 stálých lůžek).

V úzké korelaci s ubytovacími službami jsou služby stravovací, jejichž nabídka je přirozeně pestřejší. Nepočítáme-li pivnice, jichž je v každém městě minimálně pět (s výjimkou Březové nad Svitavou), životaschopnými se v malých městech ukázaly cukrárny (pouze Adamově chybí), zhruba v polovině malých měst pak vinárny s nočním provozem. Ojedinele najdeme rychlé pultové občerstvení či mléčný bar s dopoledním provozem. Restaurace s vařením jsou ve všech městech (pouze v Adamově je jen jedna, a to s velmi omezeným provozem); v největších ze sledovaných měst se jejich počet blíží deseti.

Všechna malá města (snad s výjimkou Brušperka) doporučují k oddychu okolní terény, a to jak pro celoroční turistiku, tak pro zimní běh na lyžích. Ne vždy ale mají ve svém zázemí dostatek turisticky značených cest (Břidličná). V jiných městech naopak nabízejí, byť amatérsky, vypracované různé náročné vycházkové okruhy (Budišov nad Budišovkou). Ze sportovních zařízení, poskytujících služby letní (v našich poměrech převažující) rekreaci, jsou dominantní koupaliště. Po roce 1989 se staly módní záležitostí tenisové kurty a posilovny, které jsou dnes téměř ve všech městech (nenajdeme je jen v Budišově nad Budišovkou a Březové nad Svitavou).

Kromě Břidličné a Březové nad Svitavou vychází pro informovanost občanů v malých městech zpravodaj nebo jiná regionální tiskovina, v Bystřici pod Hostýnem a Boskovicích mají dvě. Obecně se liší nejen formou distribuce, ale i obsahem a úrovní příspěvků, regionálním dosahem, periodicitou, grafickým zpracováním atd. Specifický je časopis Směr v Adamově, který jako čtrnáctideník vydávají zaměstnanci akciových společností Adamovské strojírný a dvou dalších.

Hodnocení kulturních předpokladů života měst je nesnadné, neboť tato sféra závisí na velkém množství obtížně získávaných informací a v mnoha případech na subjektivních postojích jejich hodnotitele. Jedním z mála kvantifikovatelných znaků, předurčujících možnost kulturního využití, je existence kulturních domů (obr. 2), které jsou téměř ve všech městech. Kapacita těchto zařízení je z dřívějších dob v mnoha případech naddimenzovaná a jen málokde účelně využívána. Tam, kde došlo k majetkovým změnám, se neprováděla běžná údržba objektu a ten za několik let značně zchátral (Bystřice pod Hostýnem). Někde supluje kulturní dům národní nebo katolický dům či sokolovna. Provozy kin byly v důsledku nerentability provozu všude omezeny, někde přechodně ukončeny. Ve třech městech souboru (Břidličná, Bojkovice, Bystřice nad Pernštejnem) kino není a v Brušperku a Bojkovicích jsou kina uzavřena. Tři města mají i letní kina, v případě Bystřice nad Pernštejnem letní kino nemá svoji krytou alternativu. Kinokavárna s denním provozem je v Boskovicích.

Obr. 2 – Typická socialistická architektura – kulturní dům v Bzenci

Tab. 1 – Vybavenost vybraných malých moravských měst jednotlivými druhy služeb

Město	Střední a vyšší školy	Zařízení sociální péče (kapacita)	Zdravotnické služby
Adamov	– Střední odborné učiliště Adast, s.r.o – Střední odborné učiliště obchodu a služeb, s.r.o. – (Soukromá střední škola obchodu, služeb a provozu hotelů, s.r.o.)	– Dům s pečovatelskou službou	– 10 lékařů – 1 lékárna
Bojkovice	Církevní střední odborná škola	– Penzion pro důchodce (58) – Dětský domov (24)	– 10 lékařů – 2 lékárny
Boskovice	– Gymnázium – Střední pedagogická škola – Střední odborné učiliště a učiliště – Střední odborné učiliště oděvní – Soukromá střední podnikatelská škola – Integrovaná škola technická – Národohospodářská vyšší odborná škola, vyšší zdravotnická škola, střední odborná škola a střední odborné učiliště	– Dům s pečovatelskou službou (39) – Penzion pro důchodce (105) – Domov důchodců (170)	– nemocnice (8 lůžkových oddělení) – 2 lékařská střediska – Dům lékařských služeb – Středisko zdraví – 6 lékáren
Brumov-Bylnice	není	– Dům s pečovatelskou službou (6)	– 10 lékařů – 1 lékárna
Brušperk	není	– Dům s pečovatelskou službou (6) – Domov důchodců (58) – Dětský domov (60)	– 6-8 lékařů – 2 lékárny
Březová nad Svitavou	není	– Dům s pečovatelskou službou (7)	– 2 lékaři – 1 lékárna
Břidličná	není	není	– 10 lékařů – 1 lékárna
Bučovice	– Gymnázium – Obchodní akademie	– Dům s pečovatelskou službou (15) – Penzion pro důchodce (55)	– poliklinika – 2 lékárny
Budišov nad Budišovkou	není	– Dům s pečovatelskou službou (20) – Domov důchodců (45) – Dětský domov (18)	– 5 - 7 lékařů – 1 lékárna
Bystřice nad Pernštejnem	– Gymnázium – Střední zemědělská škola a vyšší odborná škola – Střední odborné učiliště zemědělské – Odborné učiliště	– Dům s pečovatelskou službou (93)	– poliklinika – zdravotní středisko – 2 lékárny
Bystřice pod Hostýnem	– Střední průmyslová škola dřevařská, střední odborné učiliště nábytkářské a odborné učiliště – Střední odborná škola a střední odborné učiliště obchodní a oděvní	– Dům s pečovatelskou službou (48) – Dětský výchovný ústav (22) – Dům pro svobodné matky	– potenciál kompletní polikliniky – (4 zdravotní střediska) – 2 lékárny
Bzenec	– Střední průmyslová škola a vyšší odborná škola potravinářské technologie – Střední odborné učiliště lesnické – Střední odborné učiliště a odborné učiliště	– Dům s pečovatelskou službou (18)	– 10 lékařů – 1 lékárna

Periodika	Forma periodik	Počet stálých lůžek	Kulturní středisko, kino (frekvence promítání)	Stálé muzejní expozice
- Směr - časopis zaměstnanců akciových společností Adamovské strojírně, Adast Blansko a Adast- systems	čtrnáctideník 0,20 Kč	0	- kulturní středisko - kino (areál Adamovských strojíren, a.s.) - 1 - 2krát týdně	není
- Naše Bojkovsko	dvouměsíčník	50	- kulturní dům - kino zrušeno 1999	- Muzeum Bojkovska a moravských Kopanic (zámek)
- Boskovský zpravodaj - Regionální noviny (v nich čtvrtletně Vlastivědné listy Klubu přátel Boskovic)	- měsíčník, 5 Kč - týdeník	305	- katolický dům, v něm kino - kinokavárna - denně - letní kino	- Muzeum Boskovicka - Historie židovského města - Bojovali za svobodu - Historické zemědělské stroje (sezónně)
- Městský zpravodaj	měsíčník, zdarma	126	- kulturní dům - Sdružený klub MEZ Brumov - Bylnice (1 2krát týdně v teplém půlroce)	- přípravy na otevření muzea (rok 2000)
- Brušperský měsíčník	měsíčník, zdarma	0	- národní dům - kino zrušeno 1993	- Lašské muzeum
není (podaná žádost o zřízení)		80	- kulturní dům, v něm kino (příležitostně)	není
není		40	- kulturní dům	není
- Bučovický zpravodaj	čtvrtletník, 10 Kč	150	- katolický dům - kino (4krát týdně)	- Městské muzeum - zámek
- Budišovský občasník	5 - 6krát ročně, 3 Kč	120	- kulturní dům - kino (teplý půlrok)	- Muzeum jílovité břídlice
- Novinky	měsíčník, zdarma	24	- kulturní dům - letní kino	- Městské muzeum
- Zpravodaj města - Bystřické poKROKY? - vydává Kulturní nadační fond Bystřice pod Hostýnem	- 4 - 6krát ročně, 12 Kč - měsíčník, 7 Kč	187	- kulturní dům, v něm kino + (1krát týdně)	není
- Zpravodaj	4 - 6krát ročně zdarma	290	- kulturní dům, v něm kino (2krát týdně)	- Muzeum židli

Maloobchod v malých moravských městech najdeme téměř výhradně na hlavním náměstí a na bezprostředně přiléhajících (nejčastěji průjezdních) komunikacích. Provozovny jsou umístěny zpravidla v partech obytných domů. Potřeba dalších ploch je uspokojována zřizováním „obchodních pasáží“, což v měřítku malých měst znamená průjezdy a dvorní trakty s malými prodejny (Boskovice, Bystřice nad Pernštejnem). Téměř v každém městě najdeme i v exponovaných polohách opuštěné obchodní plochy. Vysoká cena pronájmu takových ploch nutí obchodníky lokalizovat své provozovny do vlastních objektů. Jindy jde o známku neustále se dynamicky měnící situace na trhu. Svou roli v případě maloobchodu sehrává změna nákupních zvyklostí, kdy obyvatelé vyjíždějí za týdenními nákupy do super a hypermarketů. Objekty nákupních středisek budovaných za socialismu také nebývají optimálně využity, i když ve většině měst jsou v nich umístěny největší maloobchodní provozovny potravin s doplňkovým sortimentem (nejčastěji maloobchodní řetězec Jednota – Coop – Bzenec, Bystřice pod Hostýnem). Samostatné supermarkety v nových budovách s příslušnou infrastrukturou (parkovací plochy), pronikají do malých měst pouze výjimečně (Bystřice nad Pernštejnem – Albert) a většina měst nemá o jejich umístění zájem, neboť se obávají důsledku cenové konkurence a rušení kamenných obchodů. Problém asijských obchodníků řeší města vyčleněním volné plochy co nejbližší hlavnímu náměstí (Boskovice) nebo přímo zřízením městské tržnice (Brušperk). V okrajových obytných částech měst bývají malé obchody se smíšeným zbožím.

Charakter a struktura maloobchodních zařízení odpovídá velikosti města, jeho zázemí i postavení v sídelním systému. Nejfrekventovanější jsou provozovny se smíšeným zbožím (potravin, drogerie) – doplňují je specializované prodejny řeznictví, zeleniny a ovoce; velké zastoupení mají prodejny textilu (včetně obuvi, oděvů, galanterie), méně domácí potřeby, železářství a specializované prodejny nářadí. Indikátorem významu města jako maloobchodního centra může být úroveň prodejny knih (v nejmenších městech spojená s dárkovým zbožím či trafikou). V některých malých městech prosperují i specializované prodejny výpočetní techniky a mobilních telefonů. Vybrané potřeby pro instalatéry, podlaháře, elektrikáře či stavebníky jsou často připojeny k firmám podnikatelů, kteří nabízejí příslušný servis, realizaci či opravu. Svou roli jako dojížděkového centra za maloobchodem pro region sehrávají podnikové prodejny (Bzenec, Bystřice pod Hostýnem, Bučovice). Ve všech zkoumaných městech, s výjimkou Boskovic, lze najít segment, který nemá svoji specializovanou provozovnu (papírnictví, hračky, sklo a porcelán).

Další potenciál služeb malých měst spočívá například ve spolkové činnosti včetně dobrovolných hasičů, sportovních jednot a kulturních spolků. Města se snaží o odhalení tržní niky, to znamená něčeho, co není v nabídce okolních konkurentů. Řešení může spočívat například v obnovení místních tradic pouť a trhů.

Přehled vybavenosti jednotlivých měst vybranými druhy služeb uvádí tabulka 1.

5. Služby a úloha malých měst v systému osídlení

Služby jsou vedle pracovních příležitostí jedním z hlavních faktorů souvisejících s postavením sídel v systému osídlení. V období centrálně plánované ekonomiky hrála důležitou úlohu okresní funkce, která zpravidla znamenala směřování rozvoje především do okresních měst na úkor ostatních středisek

Tab. 2 – Centrální význam vybraného souboru malých moravských měst podle administrativní funkce

Město	Počet obyvatel jádra	Počet obyvatel zázemí	Podíl obyvatel zázemí a jádra	Míra centrálního významu
Adamov	5 138	1 651	0,32	malý
Bojkovice	4 010	5 115	1,27	střední
Boskovice	10 639	34 496	3,24	vysoký
Brumov-Bylnice	5 254	6 147	1,16	střední
Brušperk	3 590	(8 913)	(2,28)	*
Březová	1 416	350	0,25	malý
Břidličná	3 755	2 214	0,59	malý
Bučovice	4 354	10 531	2,42	vysoký
Budišov nad Budišovkou	2 869	471	0,16	malý
Bystřice nad Pernštejnem	7 980	17 328	2,17	vysoký
Bystřice pod Hostýnem	6 607	9 163	1,39	střední
Bzenec	4 113	9 970	2,42	**

* Brušperk se nachází v Ostravské aglomeraci a jeho teoretický spádový obvod je ve skutečnosti překryt spádovými obvody podstatně silnějších středisek Ostravy a Frýdku-Místku

** Bzenec se nachází v exponovaném prostoru s velkou koncentrací malých měst, mezi kterými se uskučejňuje spíše dělba práce než jednoznačné uplatňování centrální funkce některého z nich

v okresech. Paradoxně právě v odvětví služeb se to nemuselo projevit vždy negativně, neboť do nových okresních měst byl lokalizován především průmysl, a to zejména těžký, zatímco podceňované služby mohly přežívat v neokresních střediscích. V našem souboru je to příklad Boskovic, dal by se uvést i případ Mikulova a podobně.

- Z řady faktorů, ovlivňujících postavení měst ve sféře služeb, lze jmenovat:
- Počet obyvatel města a jeho zázemí, kteří tvoří lokální trh (tab. 2). Na velikosti lokálního trhu závisí efektivnost řízení a provozování jednotlivých druhů služeb. Některé služby včetně školství a zdravotnictví jsou efektivní teprve při překročení určitého prahu počtu zákazníků. Zatímco obyvatelé vlastního města tvoří lokální trh pro služby základního i městského hierarchického stupně, obyvatelstvo zázemí reflektuje především na služby městského hierarchického stupně. S rozvojem individuální dopravy se ovšem tyto rozdíly mohou stírat. Ve službách komerčního charakteru není důležitá jen velikost trhu, ale i jeho koupěschopnost. V brzké budoucnosti lze očekávat modifikaci vztahů mezi středisky jednotlivých hierarchických stupňů ve prospěch zvýšení váhy mezoregionálních center.
 - Vztah k jiným střediskům osídlení. Nachází-li se město v blízkosti jiných středisek, je důležitý charakter vazby (konkurenční, kooperační) se sousedy. Pokud lze uvažovat o dělbě práce mezi městy řádově podobné kategorie, může se lokální trh v některých odvětvích služeb zvětšit o trhy sousedních měst, zatímco v jiných odvětvích může být součástí trhu těchto sousedů. Je-li však město v bezprostředním dosahu silnějších sousedů, je zpravidla roz-

Tab. 3 – Malá moravská města - zaměstnanost ve službách v roce 1991 a podnikání v tomto sektoru v roce 1998

	Adamov	Bojkovice	Boskovice	Brumov- Bylnice	Brušperk	Březová nad Svitavou	Břidličná	Bučovice	Budišov nad Budišovkou	Bystřice nad Pernštejnem	Bystřice pod Hostýnem	Bzenec
Počet obyvatel												
1991 ¹	5 089	4 010	10 639	5 254	3 590	1 376	3 755	4 354	2 869	7 980	6 607	4 113
Zaměstnaných ve službách ²	613	621	2 877	681	654	216	486	1 372	564	1 509	1 756	876
% ekonomicky												
aktivních	21,2	24,9	40,0	22,0	36,9	30,1	21,8	37,9	30,0	29,5	35,8	40,7
Zaměstnaných ve vybraných druhých služeb bez vyjízdných na 100 obyvatel města												
obchodní služby	1,3	1,7	4,3	2,2	2,6	1,7	1,4	2,6	2,3	3,0	3,1	3,7
kommunální služby	1,1	0,9	1,4	0,3	1,8	0,4	0,9	1,3	1,0	0,8	1,3	0,8
veřejné služby ³	2,1	2,9	6,2	2,5	2,6	2,4	2,5	3,3	3,6	4,5	3,6	4,4
celkem	4,5	5,5	11,9	5,0	7,0	4,5	4,8	7,2	6,9	8,3	8,0	8,9
počet obyvatel												
1998 ⁴	5 138	4 884	11 581	6 158	3 590	1 425	4 013	6 835	3 340	9 215	8 862	4 266
Podnikajících subjektů (PS)												
Celkem	583	739	1 914	760	438	149	417	1 040	388	1 143	1 437	710
z toho fyzických	483	557	1 375	567	351	119	316	756	253	839	1 125	520
PS na 100												
obyvatel	11,3	15,1	16,5	12,3	12,2	10,5	10,4	15,2	11,6	12,4	16,2	16,6
Subjektů podnikajících ve vybraných službách na 100 obyvatel města												
v obchodě ⁵	5,0	5,1	6,5	3,8	4,4	4,6	3,5	4,8	3,6	4,9	6,4	6,5
v ostatním												
obchodě ⁶	1,5	1,4	2,0	0,7	2,3	*	1,6	2,0	0,8	1,3	1,7	1,8
ve školství,												
zdravot.	0,5	0,4	0,7	0,2	0,5	*	0,2	0,7	0,4	0,5	0,6	0,5
v ostat.												
veřejných ⁷	0,7	1,2	1,5	1,0	1,1	*	0,8	1,0	0,7	1,0	1,4	1,0

Pramen: ČSÚ, Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991, ČSÚ, Obce v číslech 1998 - okresní publikace

1 - pouze vlastní město bez integrovaných sídel, 2 - zaměstnaných v zemědělství, lesním a vodním hospodářství, průmyslu a stavebnictví - vztahuje se k celé administrativní jednotce při SLDB, 3 - školství, kultura, zdravotnictví, sociální péče, 4 - v administrativní struktuře 1998, 5 - obchod, prodej a opravy motorových vozidel a průmyslového zboží, pohostinství, 6 - nemovitosti, peněžnictví, služby pro podnikatele apod., 7 - ostatní veřejné, sociální a osobní služby

voj jeho služeb poddimenzován. V maloobchodní síti může být konkurencí nejen silnější středisko, ale i snadná dosažitelnost hypermarketů.

- Speciální podmínky. Jde o podmínky, které nějakým způsobem zvýhodňují nebo znevýhodňují dané město na trhu služeb. Typickým odvětvím jsou služby cestovního ruchu.
- Lidský faktor. Sektor služeb asi zatím nejvíce ze všech sektorů ekonomiky závisí na podnikavosti a adaptabilitě lidí. Podnikaví lidé, schopní najít alternativní formy poskytování služeb, mohou prorazit i na omezeném trhu, který je příliš malý nebo chudý na zřízení služby v klasické podobě. Vztah mezi postavením města v systému osídlení a úrovní poskytovaných služeb je interakční. To znamená, že nejen postavení města určuje úroveň služeb, ale zajímavá a alternativní nabídka služeb může zlepšit postavení města v systému osídlení. Jsme svědky skutečnosti, kdy se spádové oblasti na lokální úrovni modifikují na základě lepší kvality, struktury nebo cenových relací poskytovaných služeb. To je dáno výhradně lidským faktorem. Přitom důležitými aspekty jsou vzdělanostní struktura populace, relativní sociální stabilita, tradice, ekonomická struktura města v posledních padesáti letech a další charakteristiky. Podstatná je ovšem i úroveň managementu města.

Uvedené hypotézy lze částečně dokumentovat na souboru dvanácti zkoumaných měst. Situaci na konci období centrálně plánované ekonomiky charakterizují ukazatele, získané ze sčítání lidu, domů a bytů 1991 (tab. 3). Úroveň zaměstnanosti ve službách, definovaná jako zaměstnanost v jiných odvětvích než v zemědělství, lesním a vodním hospodářství, průmyslu a stavebnictví byla tehdy obecně stále ještě značně poddimenzovaná. Nejvyšší byla v Bzenci, Boskovicích, Bučovicích, Brušperku a Bystřici pod Hostýnem. Na opačném konci spektra bychom našli Adamov, Břidličnou, Brumov-Bylnici. Tento ukazatel ovšem mohl být ovlivněn jeho negativní konstrukcí. Mohl zahrnovat i zaměstnání, která se službami v našem pohledu nemají nic společného, například profesionální příslušníky vojenských útvarů a také prostě nízkou úroveň výrobních odvětví.

Poněkud jiná je situace, bereme-li v úvahu pouze zaměstnané ve vybraných službách, a to pouze pracující ve svém městě – bez vyjíždějících. Podle tohoto ukazatele jsou jednoznačně na prvním místě Boskovice, které vyhovují prakticky všem výše uvedeným charakteristikám. Mají největší počet obyvatel, nejširší zázemí, jsou jednoznačným střediskem v širokém okolí, mají tradici podnikání ve službách, která nebyla zcela přerušena ani za socialismu, atraktivita cestovního ruchu a příznivou strukturu obyvatelstva. Druhou skupinu tvoří Bzenec, Bystřice nad Pernštejnem a Bystřice pod Hostýnem. Do této skupiny méně zapadá pouze Bzenec, který však může čerpat právě z kooperace se sousedními středisky. U Bystřice nad Pernštejnem se projevuje situace, kdy velká část pracovníků vyjížděla do uranových dolů v Dolní Rožince, zatímco pracovníci ve službách pracovali většinou v místě. Na opačném konci pořadí najdeme nejmenší město souboru Březovou nad Svitavou spolu s výrazně většími, ale jednostranně průmyslově orientovanými městy, nacházejícími se navíc v zázemí větších středisek – Adamovem a Břidličnou.

Stav blížící se současnosti ukazují ukazatele podnikání ve službách v roce 1998. Tyto ukazatele jsou velmi hrubé, protože nevypovídají nic o velikosti podnikajících subjektů, jejich obratu, ale dokonce ani o tom, zda uvedené subjekty soustavně podnikají, zda podnikání ve službách je jejich hlavní či vedlejší činností a zda podnikají pro klientelu v místě, kde mají trvalé bydliště nebo jinde. Jiná data však nejsou k dispozici a proto byla jejich platnost kon-

Obr. 3 – Jedna z hlavních obchodních ulic v Bystřici pod Hostýnem

frontována s reálnou skutečností přímo v jednotlivých městech. Je možno konstatovat, že většina podnikání v malých městech má charakter služeb, to znamená je založena v první řadě na individuálních úkonech, i když statisticky patří do jiných odvětví.

Nejvyšší úroveň podnikavosti byla zaznamenána v Bzenci, Boskovicích a Bystřici pod Hostýnem. Druhou skupinu tvoří Bučovice a Bojkovice. Nejnižší úroveň podnikavosti vykazují Břidličná, Březová nad Svitavou a s odstupem Adamov a Budišov nad Budišovkou. Adamov a Břidličná jsou průmyslovými městy s vysloveně zaměstnaneckou mentalitou obyvatel, zatímco Březová a Budišov jsou městy, jejichž obyvatelstvo bylo po druhé světové válce prakticky vyměněno. Společnou charakteristikou všech čtyř měst je snížená stabilita populace v důsledku jejího imigračního charakteru.

Pokud jde o obchod (obchod, prodej a opravy motorových vozidel a průmyslového zboží, pohostinství), který snad nejvíce charakterizuje postavení sídel v systému osídlení, byla nejvyšší podnikavost zaznamenána v Boskovicích, Bzenci a Bystřici pod Hostýnem (obr. 3). Průměrné hodnoty z hlediska našeho souboru udávají Bojkovice a překvapivě Adamov, zatímco minimálně bylo podnikání v obchodě rozšířeno v Břidličné, Budišově nad Budišovkou a Brumově – Bylnici. Rozložení hodnot ukazatele je pouze částečně v souladu s postavením jednotlivých měst ve struktuře osídlení. Města na opačném konci spektra mají vesměs zázemí minimální, ale podobně je na tom i Adamov, který dosahuje vysokých hodnot podnikavosti v obchodě. I další města prakticky bez spádového obvodu (Brušperk, Březová) vykazují podnikavost v obchodě podobnou jako jednoznačná centra relativně velkého, byť chudého zázemí (Bučovice a Bystřice pod Hostýnem). Bzenec naopak těží z kooperace s jinými malými městy.

Ve sféře ostatního obchodního podnikání (peněžnictví a pojišťovnictví, nemovitosti, služby pro podnikatele), je překvapivě na špičce Brušperk, což může

souviset s jeho polohou v bezprostředním zázemí ostravské aglomerace. Následují významná regionální centra Boskovice a Bučovice. Minimálně jsou uvedena odvětví rozvinuta v Brumově – Bylnici a Budišově nad Budišovkou. Zdá se, že v tomto ukazateli není rozhodující síla vlastního města, ale ekonomický potenciál regionu, v němž se nacházejí.

Podnikání ve školství a zdravotnictví je soustředěno především do středisek s výraznějším zázemím a určitou tradicí v těchto oborech: Boskovic, Bučovic, Bystrice pod Hostýnem, Bystrice nad Pernštejnem. V další skupině se však nacházejí i města bez zázemí poblíž velkých středisek: Adamov, Brušperk, stejně jako Bzenec v hustě osídleném regionu s mnoha malými městy. Minimální podnikavost ve školství a zdravotnictví mají Břidličná, Brumov – Bylnice a se značným odstupem Bojkovice a Budišov nad Budišovkou.

Podnikání v ostatních veřejných, sociálních a osobních službách je diferencováno následovně: Vedoucími středisky jsou Boskovice a Bystrice pod Hostýnem, dále následují Bojkovice a Brušperk. Průměrných hodnot dosahuje podnikání v těchto oborech v Brumově – Bylnici, Bučovicích, Bystrici nad Pernštejnem a Bzenci, zatímco podprůměrných hodnot v Adamově, Budišově nad Budišovkou, Břidličně.

Uvedené údaje o podnikavosti odpovídají našim poznatkům z terénu jen částečně. Na jedné straně se zdají být velmi příznivými u měst v zázemí velkoměst (Adamov, Brušperk), která ve skutečnosti nemají prakticky žádná vlastní zázemí a zejména v Adamově ani náležitou sociální infrastrukturu. Na druhé straně nejsou příliš průkaznými ve městech typu Bučovice nebo Bystrice nad Pernštejnem, která mají jednoznačná zázemí a výrazná centra s řadou služeb různého charakteru.

6. Závěr

Je nepochybné, že existuje velmi úzký vztah mezi úrovní služeb a postavením středisek v systému osídlení. Tento vztah lze charakterizovat jako interakci, protože na jedné straně z postavení a velikosti středisek vyplývá lokalizace a kapacita služeb, na straně druhé rozvoj služeb může modifikovat postavení měst v systému osídlení.

Z výše uvedeného vyplývá, že postavení středisek v systému osídlení v relaci s rozvojem služeb se může měnit a je otázkou, zda v současném období neprobíhají intenzivnější změny než jindy v závislosti na přechodu od centrálně plánovaného k tržnímu hospodářství eventuálně i v závislosti na dalších aktuálních změnách.

Přechod na tržní ekonomiku umožnil vyniknout lidskému faktoru, který může lépe či hůře využívat objektivní předpoklady jednotlivých měst ve sféře služeb nebo tyto předpoklady vytvářet. Omezení dotačního systému a důsledky konkurence, ale i způsobu privatizace podstatně zvýšily rozdíly mezi bohatými a chudými oblastmi státu, což vedlo ke značným diferencím v úrovni koupěschopnosti. Zatímco některá odvětví služeb fungují jednoznačně na bázi trhu, některá jsou částečně dosud v rukou státu (školství, zdravotnictví, sociální péče), jiná jsou alespoň částečně dotována.

Centralizace na bázi ústředního řízení je věcí minulosti, to však neznamená, že centralizace zmizela. V současné době se prosazuje v podobě lepšího přístupu k informacím, dotacím, konexím. Úloha byrokracie se v některých otázkách mohla ještě zvýšit. Proto si malá města slibují hodně od zrušení okresů, které se očekává v souvislosti s novým administrativním uspořádáním státu.

To by mohlo snížit konkurenční nevýhodu proti městům okresním u těch měst, na něž budou přeneseny pravomoci okresních úřadů. V našem souboru jsou to Boskovice, Bučovice, Bystřice nad Pernštejnem a Bystřice pod Hostýnem.

Malá města v současné době přehodnocují nejen své služby, ale vytvářejí nové vize své další existence a prosperity. Ve velké části z nich byla v uplynulých padesáti letech prioritní průmyslová funkce. Tato doba se chýlí ke konci. Buď již došlo k propadu průmyslu nebo toto nebezpečí hrozí zvláště v případech, kdy ekonomika malého města spočívá na jediném velkém podniku, což není výjimkou. V každém případě budou malá města vedena buď k přehodnocení své základní vize nebo alespoň k diverzifikaci funkcí. Služby budou hrát v tomto procesu důležitou úlohu ať už jako nezbytný prvek nových prioritních funkcí (bydlení, cestovní ruch) nebo jako odvětví, do něhož bude především směřovat diverzifikace.

Proto lze v brzké budoucnosti očekávat další významné posuny ve struktuře a rozmístění služeb, které mohou vyústit ve změny významu postavení jednotlivých měst v systému osídlení, a to i přes jeho značnou setrvačnost. Brněnská pobočka Ústavu geoniky Akademie věd ČR bude pokračovat v práci na geografii malých moravských měst i v dalších letech. V období 2001/2002 předpokládáme uskutečnit výzkum v Dačicích, Dolních Kounicích, Dubňanech, Frenštátě pod Radhoštěm, Fryštáku, Frýdlantu nad Ostravicí, Fulneku, Hanušovicích, Hluku, Holešově, Hrotovicích, Hrušovanech nad Jevišovkou, Hulínou a Hustopečích.

Literatura:

- ALL Europe Shall Live: the opportunity of a new era for rural areas. Internet::[RTF bookmark start: _Hlt521784450] <http://www.ecovast.org/indexe.html>[RTF bookmark end: _Hlt521784450], 18. 10. 2000.
- ANDRLE, A. (2000): Ke koncepci osídlení České republiky. Veřejná správa, 11, č. 20, příloha.
- BARAN, V. (1964): Moldava nad Bodvou – Geography of the Town. In: Ivanička, K. (ed.): The Geography of the Region of the East-Slovakian Iron Works. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 194, s. 321-337.
- CREWE, L (2000): Geographies of Retailing and Consumption. Progress in Human Geography, 24, č. 2, s. 275-290.
- HAMPL, M. (1996): Transformační procesy a předpoklady dalšího vývoje osídlení. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přírodovědecká fakulta Karlovy Univerzity Praha, s. 91-118.
- MARYÁŠ, J. (1987): Dojíždka za službami. 1:750 000. In: Atlas obyvatelstva Československé socialistické republiky. Geografický ústav ČSAV/Federální statistický úřad, Brno/Praha.
- MUNDUCH, E. M., SPIEGLER, A. (1998): Kleinstädte. Motoren in ländlichen Raum. Tagungsband anlässlich des ersten mitteleuropäischen Kleinstadtsymposiums in Murau 1998. In: Landtechnisches Schriftenreihe Nr. 214. österreichisches Kuratorium für Landtechnik und Landentwicklung Wien, 68 s.
- PUMAIN, D. (1999): Quel rôle pour les villes petites et moyennes des régions périphériques? In: Perlik, M., Bätzing, W.: L'avenir des villes des Alpes. Verlag des Geographischen Institutes der Universität Bern, s. 167-184
- ROTH, K. (1961): Die Stadt Lahr. Bundesanstalt für Landeskunde und Raumforschung Bad Godesberg, 108 s.
- RUBENSTEIN, J. (1999): The Cultural Landscape: An Introduction to Human Geography, 6.ed. Prentice Hall, Upper Saddle River, 543 s.
- Rural and Small Town Programme Year in Review – 1999. Internet: , 24. 10. 2000.
- VAISHAR, A. a kol. (2000): Geografie malých moravských měst I. Výzkumná studie. Ústav geoniky AV ČR, pobočka Brno, 408 s.

- WERWICKI, A. (1998): The Restructuring of Polish Retailing. In: Unwin, T. (ed.): A European Geography. Longman, Harlow, s. 225-230.
- ŽIGRAJ, F. (2000): Niekoľko poznámok k problematike malých miest. In: Matlovič (ed.): Urbánny vývoj na rozhraní miléníí. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Inštitút turizmu a hotelového manažmentu Prešov, s. 180-182.

Summary

THE DEVELOPMENT OF SERVICES IN SMALL MORAVIAN TOWNS AFTER THE YEAR 1990

Small towns form an important part of the central European settlement serving as a link between big cities and their rural peripheries. Recently, they have also been an alternative to the life in big cities. At the first stage of the research, a relatively complex analysis of the first part of Moravian towns with less than 15 thousand inhabitants was made. A great attention was paid to service sectors marginalized before the year 1990. Statistical data served as background information and data was also obtained through the Internet, by interviews with town clerks and the most important service establishment representatives, as well as by visits to selected establishments, and from studying written materials. Attention was paid to retail trade, education, health care, culture, sport, services dealing with food and accommodation and clubs. The main function of services in small towns is to satisfy the needs of inhabitants, to solve the problems of unemployment and dismissal from production and to raise the cultural level of the town. The following main barriers to service development in small Moravian towns were identified: a low level of preparedness to do business seriously (i.e. not accepting the status belonging to the subject), a bad level of business environment in the Czech Republic, a low purchasing power of inhabitants and insufficient capital of businessmen as well as barriers in the sphere of information, promotion and co-operation. The level of service is influenced not only by the quality of the human factor and the size and the power of the local market, but also by the status of the city in the system of settlement and by some special conditions, for example attractiveness for tourism. Twelve towns were compared and ranked according to the tertiary sector. Small Moravian towns nowadays are re-evaluating their visions of the future in connection with the restructuring of the local economy. The new focus is on the service development, either primarily or as an important assumption of the development of other functions.

Fig. 1 – A new building of the Bystřice nad Pernštejnem Grammar School (Photo A. Vaishar)

Fig. 2 – The typical socialist architecture of civic centres – Bzenec (Photo A. Vaishar)

Fig. 3 – One of the main shopping streets in Bystřice pod Hostýnem (Photo A. Vaishar)

(Pracoviště autorů: Ústav geoniky Akademie věd ČR, pobočka Brno, Drobného 28, 602 00 Brno.)

Do redakce došlo 28. 12. 2000

JAROSLAV DOKOUPIL

PŘEHRANIČNÍ SPOLUPRÁCE JAKO SOUČÁST REGIONÁLNÍHO ROZVOJE ČESKO-BAVORSKÉHO POHRANIČÍ

J. Dokoupil: *Cross-Border Cooperation as a Constituent of the Regional Development of the Czech-Bavarian Borderland*. – Geografie – Sborník ČGS 106, 4, pp. 270 – 279 (2001). The article presents the development of the Czech-Bavarian borderland as a comparison of the preliminary results of the 2001 people, flats and houses census with the 1991 one. The mentioned comparison shows a certain revival in the West Bohemia borderland. Short-term features based on substantial changes of the situation are still prevailing within this revival. From the long-term point of view and in connection with the Czech Republic's preparation for the entry to the European Union, the development of the borderland region is not sufficient. KEY WORDS: Czech-Bavarian borderland – cross-border cooperation – population development.

Príspevek byl zpracován v rámci grantového projektu GA ČR č. 205/99/1142 pod názvem „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“. Autor děkuje grantové agentuře za finanční podporu.

1. Úvod

Příhraniční prostor, jako prostor periferní vůči metropoli, jako prostor kontaktní se sousedním regionem, je obecně velmi citlivý na funkční změny hranice. Ta spolu s hraničními přechody příhraniční region nejen omezuje, ale do jisté míry zde orientuje, filtruje a koncentruje toky v krajině. Zmíněný vliv zesílený hraničními efekty má samozřejmě dopad na osídlení pohraničí, na zdejší hospodářskou aktivitu člověka a na využití krajiny (Dokoupil 2000).

Hraniční efekty patrně v příhraničním regionu se zesilují či zeslabují v závislosti na funkčnosti hranice, tedy v závislosti na vlastní politice státu, na jeho vztazích se státy sousedními, s existujícími nadstátními integracemi. Se změnou funkčnosti hranice dochází velmi rychle i ke změnám v příhraničním regionu, které lze v závislosti na čase členit na okamžité, krátkodobé a dlouhodobé. Významnost takových změn odpovídá rozdílům v politice na obou stranách hranice, zejména v oblasti státní správy, hospodářství, kultury i oblasti sociální (Dokoupil 1996). Zatímco cílem okamžitých změn je poznání výhod příhraniční polohy, krátkodobých změn snaha o rychlé využití rozdílné úrovně na obou stranách hranice, mají dlouhodobé změny za cíl oživení příhraničních regionů politikou zlepšování sociálně-kulturní a hospodářské situace lidí zde žijících. V souvislosti se zmíněnými tvrzeními je možné si položit otázku o charakteru změn v česko-bavorském pohraničí.

Bariérové efekty státních hranic, které vznikly vlivem historického vývoje a byly zesilovány vojenskou, správní i sociálně-ekonomickou politikou, mohou

být překonány přeshraniční spoluprací. Přeshraniční spolupráce má v Evropě především v Evropské unii dlouhou tradici. Od padesátých let se zástupci příhraničních oblastí podél mnoha evropských hranic začali spojovat s cílem odstranění hraničních bariér, s cílem zvýšení životní úrovně i zajištění trvalého míru prostřednictvím dobrého sousedství. Hlavním záměrem bylo odstranění hraničních překážek, omezení a dalších faktorů, které přispívaly k izolaci obcí v příhraničních regionech, zmírnění či odstranění záporných vlivů hranice. Kvůli chybějícím právním a správním pravomocím však bylo dosažení záměrů pouze omezené. Jako důsledek této situace začala vznikat sdružení obcí ke společným oblastem zájmu s cílem zlepšení přeshraniční spolupráce. Sdružení obcí se často spojovala a vytvářela sdružení přeshraniční, občané i obce tak začali ovlivňovat vývoj v příhraničních regionech (Charta 1995). Příhraniční regiony založily Sdružení evropských příhraničních regionů a ve spojení s Radou Evropy, Evropskou komisí a s národními vládami se staly významným faktorem v rozvoji přeshraniční spolupráce na evropských hranicích. V dalším vývoji Evropské unie, v souladu s cíli jednotného evropského trhu a posléze s cíli politické unie, byla regionální politika pro podporu příhraničních regionů posílena operačními programy v rámci rozsáhlé nové Iniciativy EU – INTERREG, CBC PHARE. Základním požadavkem pro podpůrné programy EU byly stanoveny principy přeshraniční spolupráce – partnerství, subsidiarita a existence přeshraniční rozvojové koncepce a strategie. Princip partnerství zahrnuje prvek vertikálního partnerství, tj. zahrnutí národní, regionální i místní úrovně na každé straně hranice, a prvek horizontálního partnerství, tj. mezi partnery z obou stran hranice. Princip subsidiarity znamená posílení regionální a místní úrovně delegováním kompetencí na nejnižší možnou správní úroveň. Princip přeshraniční rozvojové koncepce a strategie má za cíl překonání izolovaného myšlení na jednotlivých stranách hranice a vytvoření společného pohledu na přeshraniční regionální rozvoj (Praktický průvodce 1997).

Příhraniční regiony se vyznačují velkou různorodostí, a proto je nutná jejich klasifikace na základě různých kritérií. Mezi důležitá kritéria, podle kterých rozlišuje příhraniční regiony Evropská unie, patří stupeň vnitřní homogenity přeshraničního regionu, stupeň rozvoje a cílový status v rámci strukturální politiky EU, dále poloha podél hranic EU (vnitřní a vnější hranice EU) a fyzikálně geografická charakteristika. Různá kombinace těchto a dalších faktorů poskytují velkou variabilitu a různorodost příhraničních regionů v Evropě.

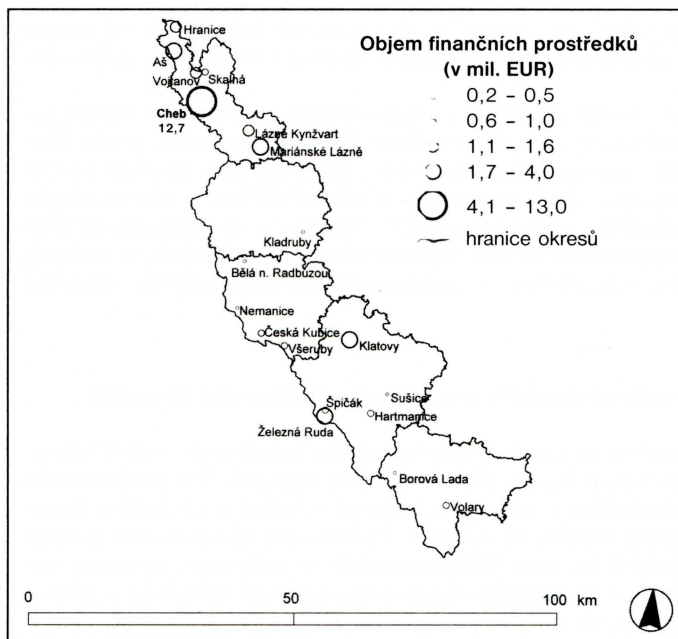
2. Nástin přeshraničních aktivit na česko-bavorské hranici

Dle klasifikace Evropské unie patří česko-bavorská hranice k vnější hranici EU, z čehož plyne i zařazení jejích příhraničních regionů. Při podrobnější klasifikaci se jedná o příhraniční regiony se zeměmi střední a východní Evropy, které mají s EU zvláštní asociační dohody. Politické a ekonomické změny ve střední a východní Evropě po roce 1989 umožnily v pohraničí vytvořit nové prostředí pro přeshraniční spolupráci. I když spolupráce vykazuje v jednotlivých příhraničních regionech na vnější hranici EU řadu odlišností, lze ji charakterizovat některými společnými znaky a problémy: do nedávné doby absence politických a historických důvodů pro přeshraniční spolupráci, citlivost otázky spolupráce v politickém prostředí, které může působit jako překážka, značná ekonomická nevyváženost, která způsobuje problémy ve vy-

tváření rámce pro spolupráci ve smyslu partnerství, migrační toky přes příhraniční regiony do EU, velké rozdíly ve správních a právních strukturách. Přes zmíněné překážky zde udělala přeshraniční spolupráce od počátku 90. let velký pokrok v rovině institucionální i individuální.

2.1 Rovina institucionální

Významným impulsem pro rozvoj přeshraniční spolupráce a z kvalitnění životních podmínek v česko-bavorském příhraničním regionu bylo spuštění Iniciativy CBC PHARE v roce 1994, v rámci které jsou poskytovány zemím zapojeným do PHARE finanční zdroje určené pro rozvoj příhraničních regionů, tedy i na české straně, jako doplnění opatření a projektů, které jsou financovány v rámci projektu INTERREG na straně EU, tedy i na straně bavorské. Od roku 1994 přispívá program CBC PHARE ke zlepšení přeshraničních dopravních spojů, kanalizačních a plynorozvodných systémů, spojujících obce na obou stranách hranice, přispěl rovněž k obnově historických budov a poničených lesů (čímž stimuluje rozvoj turistiky na obou stranách hranice) a rovněž k podpoře malých a středních podniků s přeshraničními zájmy. Navíc od roku 1996 podpořil zmíněný program Fond malých projektů, který napomáhá vytváření kooperačních sítí mezi lokálními a regionálními úřady a organizacemi na obou stranách hranice a významně rozšířil kontakty mezi jednotlivci. V letech 1994 až 1999 bylo pro celý česko-německý příhraniční region (zahrnující i česko-saský region), poskytnuto celkem téměř 136 mil. EUR ze strany Evropské unie (Program 2001). Mezi nejvýznamnější projekty v česko-bavorském příhraničním regionu patřila modernizace železniční stanice v Chebu a elektrifikace tratě Cheb-Schirnding,

Obr. 1 – Objem finančních prostředků programu CBC Phare využitý u nejvýznamnějších projektů (1994-99, v mil. EUR). Pramen: Program přeshraniční spolupráce Phare v České republice, leden 2001. Zpracoval: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

silniční obchvaty ve Vojtanově, v Aši, silnice a most v Železné Rudě, plynofikace Skalná-Plesná-Luby, rekonstrukce zámku Kynžvart a kostela v Kladrubech, vybudování kanalizace a čistírny odpadních vod v obcích Všeruby, Česká Kubice, Alžbětín, Nemanice, Železná Ruda – Špičák, Bělá p. R. – Železná, Klatovy, Mariánské Lázně, teplofikace Hartmanic, plynovod Sušice, obnova infrastruktury v Borové Ladě, podpora rozvoje turistiky na Šumavě a mnoho dalších (viz obr. 1).

S cílem přispět k porozumění a toleranci, jakož i pokoj-

ně, partnersky a v široké míře spolupůsobit mezi Svobodným státem Bavorsko, Svobodným státem Sasko a Českou republikou v přeshraničním režimu, byl v roce 1991 jako regionální sdružení založen Euroregion Egrensis. Euroregion začal od počátku své existence koordinovat a podporovat přeshraniční spolupráci a rozvoj v duchu dobrého sousedství a přátelství. Euroregion Egrensis funguje jako přeshraniční svazek tří pracovních sdružení: pracovní sdružení Bavorsko, pracovní sdružení Vogtland/západní Krušnohoří a pracovní sdružení Čechy a je řízen společným prezidiem. Vlastní činnost je organizována v pracovních výborech – hospodářství, doprava, infrastruktura, trh práce; ochrana životního prostředí a ekologie; cestovní ruch, rekreace, turistika; kultura a sport. Na české straně euroregion zahrnuje okresy Tachov, Cheb, Sokolov a Karlovy Vary. Původní dohodu o zřízení přeshraničního sdružení podepsali jak zástupci okresů, tak i okresních měst, v současné době jsou členy pouze jednotlivá města a obce na rozdíl od německé strany, kde jsou zapojeny i zemské okresy. Činnost Euroregionu Egrensis se opírá o základní dokumenty Trilaterální koncept rozvoje pro trojmezí Bavorsko – Sasko/Durynsko – Čechy, Regionální akční program a Operační program. Trilaterální koncept zahrnuje přeshraniční popis současného stavu všech strukturálních odvětví, rozbor a profil jejich silných stránek a slabín, rozvojový potenciál, předpoklady a cíle, jakož i konkrétní projekty a opatření jako rámec pro celkovou orientaci a potřeby jednání. Regionální akční program obsahuje konkretizaci projektů a opatření s ohledem na investory, prováděcí lhůty, objemy nákladů a možnosti financování jako základna pro podávání žádostí vztažených k projektům Evropské unie. Operační program je zaměřen pouze na bavorsko-české příhraničí z pohledu společné iniciativy Evropské unie INTERREG II.

Dalším euroregionem ve sledovaném území česko-bavorského příhraničí je Euroregion Bayerischer Wald – Šumava – Mühlviertel. Jako volné pracovní sdružení obcí a okresů v pohraničí Svobodného státu Bavorsko, jihozápadních Čech a země Horní Rakousko byl euroregion založen v roce 1993. Na české straně zahrnuje euroregion okresy Domažlice, Klatovy, Prachatice a Český Krumlov. Euroregion je rovněž řízen svým prezidiem a pracovní skupiny řeší problémy z oblastí prostorového plánování a uspořádání, udržení a zlepšení situace v životním prostředí, zlepšení hospodářské struktury a postupné odstraňování disparit v životní úrovni na obou stranách hranice, vybudování přeshraniční infrastruktury, spolupráce při přírodních katastrofách, průmyslových haváriích, přeshraniční spolupráce při zajištění rychlé pomoci, kulturní výměna a spolupráce ve vzdělávání, koordinace humanitárních a sociálních záležitostí, společné směrnice při potížích občanů v přeshraničních záležitostech. Cílem je usilovat o další rozvoj území euroregionu v naznačených oblastech. Rovněž činnost tohoto euroregionu se opírá o zpracovaný Trilaterální koncept rozvoje Bayerischer Wald – Šumava – Mühlviertel.

2.2 Rovina individuální

Český příhraniční region na hranici s Bavorskem je oblastí významných změn funkčnosti hranice a vlivů hraničních efektů. K těmto změnám přispělo především otevření hranic v souvislosti s politickými změnami v naší zemi a nastoupení cesty integrace naší země do evropských struktur. Otevřením hranic se okamžitě stal český příhraniční region podnikatelským prostředím v odvětví maloobchodu využívající svoji dobrou dopravní polohu a kupní sílu obyvatel bavorského příhraničního regionu. Důkazem této aktivity je i počet Vietnamců,

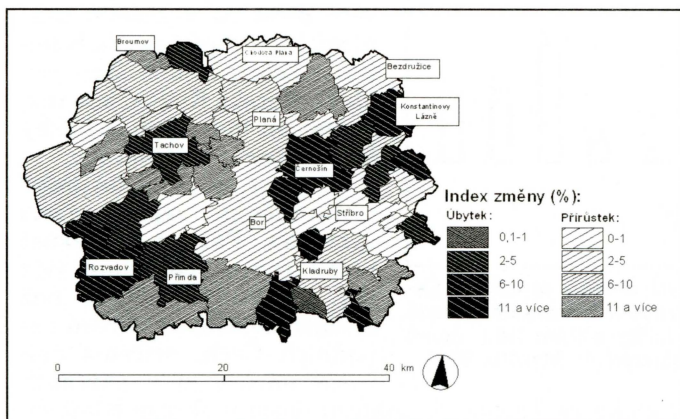
kteří se převážně věnují obchodu. Ve sledovaném příhraničním regionu s Bavorskem, tedy okresy Klatovy, Domažlice, Tachov a Cheb, bylo dle předběžných výsledků sčítání v roce 2001 celkem 2 975 osob vietnamské národnosti, což je 17 % počtu z celé České republiky, v samotném okrese Cheb je jich soustředěno 11 %.

Výrazným fenoménem na trhu práce příhraničního regionu je pendlování jeho obyvatel za prací do Bavorska z důvodu levné české pracovní síly. Na počátku devadesátých let lze počty pendlerů pouze odhadovat, byla to doba, kdy i mnoho občanů z vnitrozemských okresů mělo přechodné bydliště v příhraničních okresech, aby mohlo denně pendlovat přes hranice. Statistické údaje o počtech pendlerů jsou velmi nepřesné, jedná se spíše o kvalifikované odhady různých institucí. Celkový počet pendlerů za ČR se od hodnoty 7 tis. pro rok 1991 plynule zvyšoval na 30 tis. v roce 1993 (maximální odhad), dle jiných materiálů (Regionální a odvětvová analýza ČR, zpracovaná Terplanem Praha na zakázku pro MMR ČR v roce 1998) činí odhad pro rok 1992 až 50 tis. českých občanů pracujících v Německu. Po zprůsnění podmínek na získání pracovního povolení a v souvislosti se zvyšující se nezaměstnaností v Německu počty pendlerů klesají. V roce 1996 podle odhadu Správy služeb zaměstnanosti MPSV se jednalo o 24 tis. pendlerů, z nichž dvě třetiny pracovalo v Německu. Z okresů Tachov, Klatovy a Prachatice vyjíždělo za prací přes hranice více než 3 % ekonomicky aktivního obyvatelstva, zhruba stejný počet pracovníků se zapojoval do sezónních prací, především při česání ovoce s maximální délkou 3 měsíce (Jeřábek a kol. 1998). Trendu snižování počtu pendlerů napomáhají i investice (často nepřímé) zahraničního kapitálu v českém příhraničním regionu, vzniká tak zde mnoho nových závodů, kde pro investory levná česká pracovní síla nachází své uplatnění.

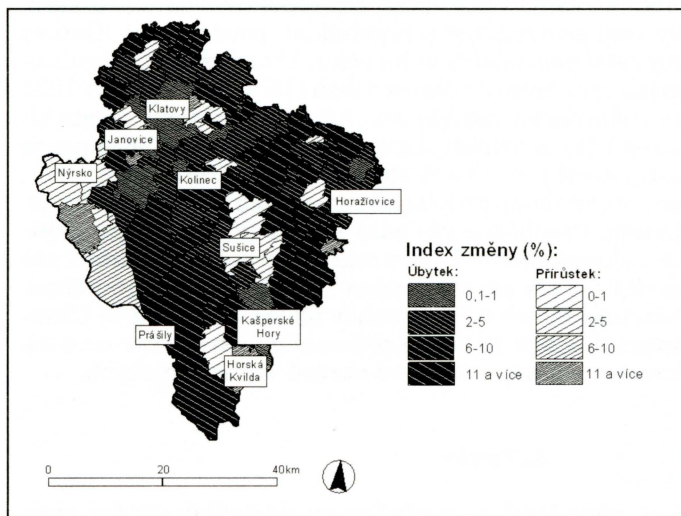
V krátké době došlo v příhraničním regionu k obnovení či vybudování dopravní infrastruktury, což bylo vyvoláno enormním nárůstem silniční tranzitní dopravy. Důkazem velmi rychlého nárůstu je srovnání počtu překročení státní hranice do Bavorska na přibližně stokilometrovém úseku v rámci okresů Tachov a Cheb. V roce 1989 fungovaly na zmiňovaném úseku pouze dva silniční hraniční přechody (Pomezí, Rozvadov), po otevření hranic vznikly další čtyři nové silniční přechody (Aš, Svatý Kříž, Broumov, Tachov-Branka). Jestliže v roce 1989 překročilo ve sledovaném úseku státní hranice 2,3 mil. osob, v roce 1993 to bylo 40,4 mil. osob, což ukazuje téměř na 20násobné zvýšení. Tento nárůst znamenal výrazný negativní vliv a enormní zhoršení životního prostředí v příhraničních obcích, ležících na dopravních komunikacích k hraničním přechodům, což potvrdili i starostové zmíněných obcí při dotazníkovém šetření v roce 2000 (Jeřábek 2001). Především podél hlavních komunikací je možno vidět rychlou rekonstrukci či výstavbu objektů pro poskytování různých služeb německému zákazníkovi s vyšší kupní silou. I když se stav v poslední době zlepšil, jedná se často hlavně v menších obcích o nevzhledná často provizorní tržiště, kazící obraz venkovské krajiny v pohraničí. Ve městech jsou budovány větší tržnice a pro kvetoucí obchod si prodejci pronajímají či kupují i městské nemovitosti.

3. Obyvatelstvo jako indikátor regionálního rozvoje příhraničního regionu v letech 1991 a 2001

Pro postižení změn v chování obyvatelstva příhraničního regionu s Bavorskem bylo využito srovnání předběžných výsledků sčítání lidu, bytů a domů v roce 2001 a sčítání v roce 1991 vybraných obcí a okresů západních Čech. Srovná-

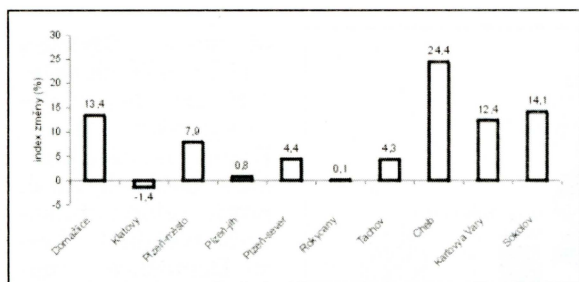
Obr. 2 – Změna počtu trvale bydlících osob v obcích na Tachovsku v letech 1991 a 2001. Index změny (v %), tmavě (v legendě vlevo) úbytek, světle (v legendě vpravo) přírůstek. Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů 1991, Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001. Zpracoval: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

Obr. 3 – Změna počtu trvale bydlících osob v obcích na Klatovsku v letech 1991 a 2001. Index změny (v %), tmavě (v legendě vlevo) úbytek, světle (v legendě vpravo) přírůstek. Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů 1991, Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001. Zpracoval: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

ní počtu obyvatel v příhraničních okresech ukazuje, že zde s výjimkou okresu Klatovy nedošlo k poklesu počtu obyvatel, proti celorepublikovému trendu. U okresu Domažlice je nárůst počtu obyvatel podpořen osobami s dlouhodobým pobytem, u okresů Tachov a Cheb došlo k nárůstu obyvatel i bez započtení osob s dlouhodobým pobytem. Při detailnějším pohledu na úrovni obcí jsou patrné výrazné rozdíly v nárůstu počtu obyvatel jak mezi okresy, tak i v rámci jednotlivých okresů. Zřetelným jevem je nárůst počtu obyvatel u obcí podél komunikací v zázemí hraničních přechodů. Kromě zázemí hraničního přechodu Rozvadov se jedná o nárůst osob trvale bydlících, což je pozitivním jevem pro oživení příhraničního regionu. V zázemí hraničního přechodu Rozvadov došlo rovněž k nárůstu počtu obyvatel (6 – 7 %), který byl ovšem zapříčiněn osobami s dlouhodobým poby-

tem převážně cizinci vietnamské národnosti (obce Rozvadov, Přimda a Hošťka). Po dobudování dálničního úseku na německém území lze předpokládat další vzestup tohoto regionu (viz obr. 2). Směrem jižním se nárůst trvale bydlícího obyvatelstva zmenšuje. V okrese Domažlice je patrný úbytek obyvatel ve městech s výjimkou Kdyně, kde kromě polohy v zázemí hraničního přechodu Všeruby se podařilo zajistit pracovní místa v tradičním strojírenském průmyslu. Největší úbytek trvale bydlícího obyvatelstva je v okrese Klatovy (viz obr. 3), kde je aktivita člověka omezena přírodním prostředím. Přesto i zde je možné nalézt oži-

Obr. 4 – Změna počtu rodinných domů v západních Čechách v letech 1991 a 2001. Pramen: Sčítání lidu, domů a bytů 1991, Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001. Zpracoval: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

Cheb a Domažlice, nižší v okrese Tachov, k poklesu došlo v okrese Klatovy. Rovněž v nárůstu počtu trvale obydlených bytů (Domažlice a Tachov více než 7 %) dosahuje příhraniční region vyšších hodnot oproti vnitrozemským okresům, které tvoří zázemí města Plzně.

Při pohledu na věkovou strukturu je nadále patrný pozitivní vývoj v příhraničním okrese Tachov s výrazně vyšším podílem obyvatel předproduktivního věku a nižším podílem poproduktivního věku oproti celorepublikovému průměru, ostatní příhraniční okresy jsou srovnatelné s republikou, pouze okres Klatovy má nadprůměrný podíl obyvatel poproduktivního věku. U národnostní struktury je patrný vyšší podíl jiných národností v okrese Cheb (13 %), oproti roku 1991 zde došlo k poklesu podílu slovenské národnosti (4,6 %) a nárůstu ostatních (+nezjištěných) národností (6,1 %). Z dalších sledovaných okresů má ještě pouze Tachov pestřejší národnostní strukturu (3,4 % slovenské, 3,9 % ost.+nezj.).

Již zmiňovaným výrazným znakem příhraničních okresů je přítomnost cizinců s dlouhodobým pobytem. Předběžné výsledky sčítání 2001 dokládají vyšší podíl cizinců především v okrese Cheb (3,4 % z celkového počtu obyvatel), což je vyšší podíl než v Praze (2,6 %) a v okrese Tachov (1,6 %). Strukturou cizinců, ve které dominují Vietnamci (Cheb 63 %, Tachov 53 %), dále jsou to Ukrajinci (Klatovy 23 %) a Slováci (Tachov 12 %), se příhraniční okresy výrazně odlišují jak od celorepublikového průměru, tak i od okresů vnitrozemských.

4. Závěr

Srovnání dat ze sčítání roku 1991 a předběžných výsledků sčítání roku 2001 dokazuje určité oživení v příhraničním regionu západních Čech nárůstem počtu obyvatel i výstavbou rodinných domů a bytů. V tomto oživení však dosud převažují rysy krátkodobého charakteru ovlivněné spotřebním chováním imigrantů, jejichž základem byla razantní změna situace. Z pohledu dlouhodobějšího ve vztahu k přípravě České republiky na vstup do Evropské unie se tak vývoj příhraničního regionu jeví méně příznivě pro místní obyvatelstvo. Především konkurence sousedních bohatších regionů Bavorska (bohatších ve srovnání s našimi regiony) by měla podnítit zdejší lidský potenciál k přípravě strategií dalšího rozvoje, ke hledání své pozice v integrující se Evropě. K tomu by měla rovněž napomáhat přeshraniční spolupráce a přátelství na bázi personální, lokální (obecní) i regionální.

Právě báze regionální, kterou reprezentuje existence euroregionů, vytváří podmínky pro přeshraniční spolupráci obcí i přátelství jednotlivých osob. Čin-

vení prostoru v zázemí hraničních přechodů Svatá Kateřina a Železná Ruda, či na příkladu Horské Kvildy, kde rozhodujícím impulsem je lidský faktor obecní samosprávy.

Příznivě se ve sledovaném příhraničním regionu jeví výstavba. Patrný je nárůst počtu rodinných domů (viz obr. 4), který je vyšší než u vnitrozemských okresů západních Čech, přičemž nejvyšší nárůst je v okresech

nost zmíněných euroregionů je ve sledovaném příhraničním regionu patrná realizací jednotlivých projektů z oblasti rozvoje cestovního ruchu a turistiky, budování dopravní infrastruktury, kultury a vzdělávání, sportu... Výkonné orgány euroregionů byly mnohokrát iniciátory přípravy projektů pro čerpání prostředků programu CBC PHARE. Z realizovaných dotazníkových šetření (Jeřábek a kol 2001) však plyne, že uznání přínosu činnosti euroregionů pro lokální i regionální rozvoj je závislé na osobnostech ve státní správě a obecní samosprávě, na osobnostech ve vedení euroregionů je závislá i jejich samotná činnost. Právě lidský faktor, který je schopen vnímat další vývoj příhraničního regionu ve světle probíhajících integračních procesů v Evropě, který je schopen využít zkušeností z dlouhodobého vývoje příhraničních regionů v zemích Evropské unie s respektováním českých specifik, je a bude rozhodujícím článkem v dalším regionálním rozvoji česko-bavorského příhraničního regionu.

Difúzní hraniční efekt, který lze ve sledovaném regionu pozorovat, má převážně liniový resp. pásmový charakter vztažený k dopravním komunikacím a hraničním přechodům, zatímco v ostatních částech příhraničního regionu je stále patrný efekt periferie. Z dlouhodobého pohledu je cílovým stavem rozvoj příhraničního regionu jako plnohodnotného životního prostoru z pohledu jeho obyvatel, jako objektu zájmu návštěvníků i investorů. K tomu je ovšem nutné posílení humánního potenciálu příhraničního regionu, využití a koordinace individualit kreativního prostředí k posilování společných zájmů v regionu, zastavení negativních procesů vyliďňování venkovských prostorů, posilování vzdělanostní struktury obyvatel... Prvními indikátory dlouhodobého oživení prostoru je růst trvale bydlícího obyvatelstva a bytové výstavby, obnova a modernizace stávajícího domovního a bytového fondu, rekonstrukce a budování dopravní i občanské infrastruktury. Následovat nyní musí řada plánovitých systémových opatření na úrovni regionální i lokální k naplňování cílového stavu regionálního rozvoje česko-bavorského pohraničí.

Literatura:

- DOKOUPIL, J. (1992): Die Entwicklung der bevölkerungsstruktureller Gebietsdifferenzierung des Kreises Cheb. In: Maier, J. (ed.): Räumliche Strukturen und Entwicklungen in Westböhmen – der Landkreis Eger, Universität, Bayreuth, s. 34-54.
- DOKOUPIL, J. (1996): Die Grenzöffnung und ihre Folgen für die Bewohner einiger tschechischen und bayerischen Gemeinden in der Euroregio Egreensis. In: Jurczek, P. (ed.): Regionale Entwicklung über Staatsgrenzen: das Beispiel der Euroregio Egreensis / Kommunal- und Regionalstudien, č. 23, Kronach, München, Bonn, s. 97-130.
- DOKOUPIL, J. (1996): Der Einfluss der Grenzöffnung auf die Bewohner im tschechisch-bayerischen Grenzraum der Euroregio Egreensis. In: ARL č. 231, Planerische Zusammenarbeit und Raumentwicklung in tschechischen, slowakischen und deutschen Grenzregionen, Arbeitsmaterial, ARL, Hannover, s. 59-68.
- DOKOUPIL, J. (2000): Teoretické přístupy k problematice pohraničí s aplikací v česko-bavorském prostoru. Geografie – Sborník ČGS, 105, č. 1, ČGS, s. 10-18.
- HAVLÍČEK, T. (1995): Der oberösterreichisch-südböhmische Grenzraum. Gruntendenzen und Strukturen seiner Entwicklung seit Ende des 2. Weltkrieges. Diplomová práce. Salzburg.
- Charta hraničních a přeshraničních regionů. European Charter for Border and Cross-Border Regions, Association of European Border Regions, 1981, new draft 1995.
- JERÁBEK, M. (1998): Vytváření přeshraničního trhu práce – pendlerství v česko-německém pohraničí. Demografie 98/1, Praha, s. 39-42.
- JERÁBEK, M. ed. (2000): Geografická analýza pohraničí ČR. Working Papers 11/99, Sociologický ústav AV ČR, Praha, 180 s.
- JERÁBEK, M. ed. (2001): Reflexe regionálního rozvoje pohraničí České republiky. Sociologický ústav AV ČR, Praha, 107 s.

- JURCZEK, P. (1993): Ein grenzüberschreitendes Entwicklungskonzept – Dreiländereck Bayern – Sachsen – Böhmen. In: Schaffer, F. (ed.): *Innovative Regionalentwicklung. Von der Planungsphilosophie zur Umsetzung*, Sonderband der Beiträge zur Angewandten Sozialgeographie, č. 29.
- JURCZEK, P. (1997): Zwischenbilanz der grenzübergreifenden Zusammenarbeit in den deutsch-tschechischen Euroregionen, dargestellt am Beispiel der EUREGIO EGRENSIS. In: *Schriften zur Raumordnung und Landesplanung*. Sonderband. Augsburg, s. 309-321.
- JURCZEK, P. a kol. (1999): INTERREG III – Phare CBC Raumkonzept für den bayerisch-tschechischen Grenzraum. München, Prag.
- JURCZEK, P. (2000): Perspektiven der grenzübergreifenden Zusammenarbeit im Vierländereck Sachsen – Thüringen – Bayern – Böhmen zu Beginn des 21. Jahrhunderts. In: Mehnert, E. (ed.) *Gute Nachbarn – schlechte Nachbarn. Deutsch-Tschechisches Begegnungsseminar III*. Kottenheide, s. 7-15.
- MAIER, J. (1990): Staatsgrenzen und ihre Einfluss auf Raumstrukturen und Verhaltensmuster. Arbeitsmaterial für Raumordnung und Raumplanung, Uni, Bayreuth, 249 s.
- MAIER, J. (1995): Die Grenze als aktivitäts- und aktionsräumliches Forschungsobjekt: Verflechtungs- und Beziehungsmuster zwischen Nordbayern und Westböhmen, in: Gruber, G., Lamping, H., Lutz, W., Schamp, E. W. (Hrsg.): *Frankfurter Wirtschafts- und Sozialgeographische Schriften*, Heft 67, Frankfurt.
- MAIER, J. (2000): Postavení pohraničních oblastí v regionálním rozvoji České republiky. *Geografie – Sborník ČGS*, 105, č. 1, ČGS, s. 104-106.
- NOVOTNÁ, M. (1993): Euroregion Šumava – Böhmerwald – Mühlviertel. *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, č. 1, FPE ZČU, Plzeň, s. 51-57.
- Praktický průvodce pro přeshraniční spolupráci. Druhé vydání 1997. AEBR/LACE. Evropská komise, 2. vydání 1997, http://www.crr.cz/crr/index_crr.html.
- Program přeshraniční spolupráce Phare v ČR, leden 2001, http://www.crr.cz/crr/index_crr.html.

Summary

CROSS-BORDER COOPERATION AS A CONSTITUENT OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF THE CZECH-BAVARIAN BORDERLAND

The borderland as a space peripheral towards the capital and a space in contact with the neighbouring region, is generally very vulnerable to functional changes. The border with its border crossings not only limits the border region but also human flows in the country are oriented to, filtrated and concentrated here in borderland. This fact, together with border effects, has naturally an impact on the settlement of the borderland, on local economic activities and on land use.

Border effects visible in border districts are getting stronger or weaker in dependence on the functionality of the border, that means in dependence on the state policy, relations with neighbouring states and existing international integration. The change of the functionality of the border quickly leads to changes in border districts. In dependence on time, these changes can be divided into instantaneous, short-time and long-time ones.

The Czech-Bavarian borderland is also one of the areas of significant changes of the border functionality and impacts. The opening of border after political changes in our country and resulting from the integration of our country into European structures has most of all contributed to these changes. The Czech borderland has become immediately after the border opening business territory in the branch of retail business taking advantage of its good transit position and of the buying power of the inhabitants of the Bavarian borderland. Characteristic for these activities is also a high number of Vietnamese dealers in this region. In the monitored borderland next to Bavaria (Klatovy, Domažlice, Tachov and Cheb districts) there were, according to the preliminary results of the 2001 people census some 2975 Vietnamese inhabitants, that is 17% of the whole population; in the Cheb district they were about 11 %. In the short-time period, it lead to a revival or even to constitution of transport infrastructure and to foreign investments, often indirect, in the Czech border districts, and then it also lead to moving of the population to Czech border districts (even many inhabitants of the inland have their temporary residence here) – people go to work to Bavaria because they are cheap labour force. Houses along the main roads are quickly built or reconstructed to provide services.

This diffusion border effect has however the lineal or zone character in relation to main roads, while in the other parts of the borderland peripheral effect can be noted.

From the long-time point of view, the aim is the development of the borderland as a full-value living space for its inhabitants and as an interesting area for visitors and investors. However to materialize this aim it is necessary to strengthen the human potential of the borderland, to take advantage of and to co-ordinate creative surroundings to strengthen common interests, to stop the negative processes going on in country spaces, to deepen the education of the population,...

When using the preliminary results of the 2001 people, flats and houses census and comparing them with the 1991 ones, it is possible to say that in the model of borderland towns and districts of West Bohemia, the population has not decreased in the individual districts (with the exception of the Klatovy one) and it is also possible to notice an increase of population in the towns along the main roads leading to border crossings. Then it is also possible to notice, when comparing the age structure, a positive development in the border district of Tachov. This district has a significantly higher percentage of population of pre-productive age in comparison with the whole republic average; the other border districts can be compared with the numbers for the whole country. The only exception is again the Klatovy district, which has an above-average percentage of population of past-productive age. While observing the nationality structure, it is possible to notice a higher percentage of other nationalities in the Cheb district (13 %); in comparison with the year 1991, the number of Slovaks has decreased and the number of other nationalities increased. Construction activities in this observed region are also favourable. We can also notice an increasing number of family houses that is higher than in the districts in the centre of West Bohemia. The highest growth is in the districts of Cheb (24 %) and Domažlice (13.4 %), it is lower in the districts of Tachov (4.3 %), a decrease is registered in the district of Klatovy (-1.4 %). As to the growth of the number of flats, the borderland can be compared with the other inland districts in the surroundings of Plzeň.

The mentioned comparison of the 1991 census results and the preliminary results of the 2001 census proves a certain revival in the West Bohemia borderland. In this revival, the short-term features based on substantial changes of the situation are still prevailing. From the long-time point of view and in relation with the preparations of the Czech Republic's entry into the European Union, the development of the borderland is not sufficient. Especially the competition of the neighbouring richer regions of Bavaria (richer than the Czech regions) should stimulate the local human potential to prepare strategy for the further development and to search its position in the integrating Europe. The cross-border cooperation, local and regional friendship (Euroregions) should also be also helpful.

Fig. 1 – Volume of financial means from the Phare Cross-Border Cooperation Programme used for the most important municipal projects (1994-99, in mil.EUR). Source: Programme of Phare Cross-Border Cooperation in the Czech Republic, 2001. By: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

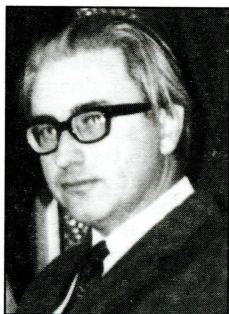
Fig. 2 – Change of the number of permanent residents in Tachov district settlements in the years 1991 and 2001. Index of change (in %), dark (left) decrease, light (right) increase. Source: People, houses and flats census 1991, Preliminary results of the people, houses and flats census 2001. By: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

Fig. 3 – Change in the number of permanent residents in Klatovy district settlements in the years 1991 and 2001. Index of change (in %), dark (left) decrease, light (right) increase. Source: People, houses and flats census 1991, Preliminary results of the people, houses and flats census 2001. By: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

Fig. 4 – Change in the number of family houses in West Bohemia in the years 1991 and 2001. Source: People, houses and flats census 1991, Preliminary results of the people, houses and flats census 2001. By: J. Dokoupil, P. Mentlík 2001.

(Pracoviště autora: katedra geografie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni, Veleslavínova 42, 306 19 Plzeň, e-mail: dokoupil@kge.zcu.cz.)

Do redakce došlo 31. 7. 2001

PhDr. Zdeněk Boháč, CSc. zemřel. Dne 25. března 2001 po delší těžké nemoci zesnul ve věku šedesáti osmi let Zdeněk Boháč, přední český historický geograf, skromný, nezištný a obětavý člověk. PhDr. Zdeněk Boháč, CSc. se narodil 3. ledna 1933 v Klínci na Dobříšsku. Od roku 1965 pracoval v oddělení historické geografie Historického ústavu ČSAV. Po studiu historie na filozofické fakultě UK v Praze (1952-57) učil na střední škole v Radotíně u Prahy. Jako původním vzděláním historik se již od počátku své vědecké dráhy zaměřoval na studium středověkého osídlení a kolonizace v souvislosti s proměnami obyvatelstva a krajiny středověkých Čech, jakož i jejich demografickým vývojem v období raného a vrcholného středověku. Studium osídlení Zdeněk Boháč pojímal interdisciplinárně a v jeho rámci se tak metodicky podnětně zabýval i problematikou patrocinií středověkých kostelů a kaplí, stářím a vývojem

katastrálních hranic, rekonstrukcí původních toků řek, tvary venkovských sídlišť a jejich pluzin, procesem pustnutí venkovských sídel a především strukturou pozemkové držby, zejména církevních institucí, v předhusitských Čechách. Dlouholetým archivním výzkumem hlavně urbárů vytvořil cennou rozsáhlou databázi, kterou stihl částečně analyzovat na příkladě regionu středního Povltaví při uplatnění historických, archeologických a onomastických poznatků. Vytvořil tak hlubokou plastickou sondu do hlavních etap sídelního, hospodářského a sociálního vývoje předhusitských Čech, která je metodologickou výzvou pro jeho pokračovatele.

Zdeněk Boháč ve své práci intenzivně využíval nejen písemné, ale také kartografické prameny a kartografickou metodu jak v pracích z dějin osídlení, tak i v posledním jeho projektu, jímž byl „Atlas církevních dějin českých zemí“, kterým se začlenil do širšího mezinárodního projektu. Dokončil čtvrtý svazek atlasu pro období let 1918 – 1999, jenž vyšel v pořadí jako první. V rukopise bohužel zůstaly podklady pro zpracování svazků prvního až třetího týkající se období předcházejících, stejně jako většina mnohasvazkového „Topografického slovníku předhusitských Čech“. Jeho první, dokončený díl o území pražského archidiakonátu, vydá brzy Historický ústav AV ČR.

Celoživotně se Zdeněk Boháč věnoval dějinám Lužických Srbů, česko-lužických styků a jako přední český sorabista se podílel na udržování kulturních vztahů mezi Československou, později Českou republikou a Srby z Lužice. Zdeněk Boháč stál u zrodu sborníku Historická geografie v roce 1968, působil jako jeho dlouholetý vedoucí redaktor a zasloužil se takto o uznávanou úroveň tohoto periodika, které HÚ AV ČR vydal již v jednatřiceti svazcích. Zdeněk Boháč rovněž aktivně pracoval jako člen a předseda Komise pro historickou geografii, dále zejména v Onomastické komisi ČR a v Komisi pro dějiny středověkých Čech.

Ti, kdo Zdeňka Boháče znali, vážili se jeho velkých odborných znalostí, pracovitostí, skromnosti a jeho přátelství. Vědecké dílo zesnulého s výraznými interdisciplinárními rysy, založené na tvrdé práci, neběžné péli a precizním studiu pramenů zůstane neodmyslitelnou součástí naší historické geografie a pro jeho trvalou hodnotu a inspiraci se budeme k němu stále vracet.

Vybrané práce Z. Boháče:

Více srov. výběrové bibliografie z let 1965 – 1983 (Historická geografie 22, Praha 1983, s. 234-254), z let 1984 – 1994 (Historická geografie 28, Praha 1995, s. 260-264) a z let 1994 – 1999 (Historická geografie 30, Praha 1999, s. 250-253). Srov. též J. Zemlička: 60 let PhDr. Zdeňka Boháče, CSc., Historická geografie 28, 1995, s. 258-264.

1969: Příspěvek k demografickému a národnostnímu vývoji jihozápadní oblasti Lužice, Historická geografie, 3, s. 51-84.

1973: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. Čs. časopis historický, 21, s. 369-388.

1976: Tisíciletý vývoj Prahy. HG 14/15, s. 19-54.

1978: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské. Zemědělské muzeum ÚVTIZ, Praha, 199 s.

1982: Katastry – málo využitý pramen k dějinám osídlení. HG, 20, s. 15-88.

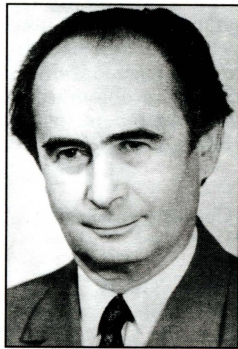
1986: Geneze sídla a pluzžiny jako pramen k dějinám osídlení. HG, 25, s. 7-52.

1987: Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století. Historická demografie, 12, s. 59-87.

1989: Mountains, Forests, Rivers: Medieval Bohemia in the Context of Central Europa. In: J. F. Bergier (ed.): Montagnes, fleuves, forêts dans l'histoire: barrières ou lignes de convergence? Scripta Mercaturae Verlag, St. Katharinen, s. 147-166 (spoluautor L. Jeřeček).

1999: Atlas církevních dějin českých zemí IV. 1918 – 1999. Kostelní Vydří, 175 s.

Eva Semotanová

Historický geograf univ. prof. MUDr. Ervín Černý, DrSc. zemřel. Dne 30. července 2001 zemřel na následky automobilové nehody ve vysokém věku téměř osmaosmdesáti let prof. Ervín Černý, významný český lékař, který se nesmazatelně zapsal i do dějin české historické geografie. Profesor Černý byl renesanční postavou české medicíny, historické geografie a středověké archeologie, byl pro mne svou nezdolnou pilí, systematickostí, vzdáleností a krásným člověčenstvím nedostižným vzorem.

Ervín Černý se narodil 11. listopadu 1913 v Podomí na Dražanské vrchovině. Pocházel ze skromných poměrů, avšak jeho nadání a vůle jej dovedly přes absolvování Státního čs. reformního reálného gymnázia v Českém Těšíně 6. 12. 1933 k absolutoriu studia lékařství na Masarykově univerzitě v Brně, kvůli okupaci Česka nacistickým Německem až přesně za dvanáct let po maturitě dne 6. 12. 1945. Při represích nacistických okupantů vůči vysokým školám byl v listopadu 1939 zatčen a uvržen do koncentračního tábora Oranienburg-Sachsenhausen u Berlína. Z něj se jako jeden z posledních studentů vrátil v prosinci 1942. Po osvobození naší vlasti a nedlouho po absolutoriu lékařství odešel na ušní kliniku nové lékařské fakulty v Hradci Králové. V roce 1952 tam získal docenturu, později odešel do Prahy a v letech 1958 až 1978 byl primářem ORL oddělení Ústřední vojenské nemocnice v Praze Střešovicích. V roce 1965 byl jmenován universitním profesorem. Byl neuvěřitelně pracovitý a výkonný. Ať jako primář, tak později jako „při důchodu“ praktikuji lékař byl od rána do noci na svém pracovišti, léčil a uzdravoval, operoval celý den a při tom všem bádál a publikoval jak v medicíně, tak v historické geografii, vyvíjel četné jiné aktivity v mnoha směrech včetně tělovýchovy. Vždy plný laskavosti, shovívavosti, klidu, obdivuhodné vzdálenosti a moudrosti, elánu...

Láska k rodné obci a regionu a vědecká zvědavost stály v roce 1953 u zrodu jeho celoživotního úsilí povrchovým výzkumem převážně zalesněného terénu části Dražanské vrchoviny na Vyškovsku tamní zaniklé pluzžiny osad nebo i osady samé lokalizovat, rekonstruovat jejich tvar, zmapovat je a charakterizovat. Počáteční koníček a prostředek k relaxaci během dovolených se postupně stal snad jeho druhým povoláním. Ervín Černý pak za mnoho let na ploše asi 680 km² našel, změřil a zmapoval, nakreslil a popsal celkem 61 zaniklých osad a jejich pluzžin nebo jejich částí, které z původního počtu 113 tamních vesnic během 14. a 16. století zanikly. O deseti z nich nebyla přitom známa ani jejich poloha, nebo jméno. Tak mohl charakterizovat dramatické proměny krajiny zkoumaného regionu a jejich environmentální důsledky. Doložil například, že zatímco ve vrcholné fázi kolonizace byla její lesnatost 45,3 %, před deseti lety to bylo již 62,5 %. Zjistil takto i průměrnou výměru středověkých usedlostí, jež tam byla 8–10 hektarů a pak celých pluzžin (katastrů) 153 hektarů. Kolika obdobnými historickogeografickými a historickými „tvrďými“ fakty či údaji disponuje naše historiografie a krajinná ekologie středověku, pro kolik regionů Česka? Takto je rovněž třeba vnímat význam výzkumů E. Černého.

Jejich výsledky najdeme v desítkách článků, z nich mnohé ve sborníku Historická geografie. Vedle nedávno vydané knihy o rodném Podomí, v níž metodicky podnětně rekonstruoval vývoj jejího intravilánu a vůbec katastru, je E. Černý shrnul do dvou knižních publikací. V první (1979) představil své metodologické postupy, v druhé syntetické (1992) pak hlavní konkrétní výsledky svého bádání. Tato kniha obsahuje desítky mapek a plánek zaniklých osad kreslených nezaměnitelným stylem (říkal, že jím trénuje svou ruku pro jemnou práci chirurga), jakož i dvě velké mapy zkoumané oblasti (vice viz recenze in SbČGS, 99, 1994, č. 4).

Jejich výsledky najdeme v desítkách článků, z nich mnohé ve sborníku Historická geografie. Vedle nedávno vydané knihy o rodném Podomí, v níž metodicky podnětně rekonstruoval vývoj jejího intravilánu a vůbec katastru, je E. Černý shrnul do dvou knižních publikací. V první (1979) představil své metodologické postupy, v druhé syntetické (1992) pak hlavní konkrétní výsledky svého bádání. Tato kniha obsahuje desítky mapek a plánek zaniklých osad kreslených nezaměnitelným stylem (říkal, že jím trénuje svou ruku pro jemnou práci chirurga), jakož i dvě velké mapy zkoumané oblasti (vice viz recenze in SbČGS, 99, 1994, č. 4).

Profesor E. Černý se od počátku 70. let zapojil do činnosti Komise pro historickou geografii při Historickém ústavu Akademie věd, od roku 1974 byl vedoucím její pracovní skupiny pro evidenci zaniklých středověkých osad. Spolu se Z. Boháčem redigoval např. i 25. monografický svazek Historické geografie z roku 1986 k problematice sídel a zaniklých středověkých osad a pluzin. Našel si čas metodicky vést a stimulovat řadu regionálních badatelů, proslavil mnoho přednášek, několik i na sjezdech České geografické společnosti. V roce 1982 dokonce získal na základě veřejné obhajoby svých prací vědeckou hodnost kandidáta historických věd (CSc.). Mohu jen opakovat závěr ze zmíněné recenze z roku 1994, podle něhož profesor Ervín Černý „...naši archeologii a historické geografii poskytl nejen metodiku výzkumu, ale i konkrétní důkazy o tvaru a rozloze středověkých vesnic a jejich pluzin, což má nedocenitelný význam pro konkretizaci nebo verifikaci závěrů o vývoji ekonomických, sociálních a ekologických poměrů v daném regionu.“ Při práci špičkového lékaře vytvořil unikátní dílo, které by svým rozsahem a významem mohlo být prezentováno jako výsledek badatelského týmu. Jeho přístupy a metody výzkumu byly výrazně interdisciplinární. Směřovaly od povrchové archeologie středověku, historické geografie a hospodářských dějin k environmentálně historickému vnímání a cílení výzkumu jím řešené problematiky. Jako jeden z prvních pochopil, že i k této tematice je třeba přistupovat environmentalisticky, z hlediska jejího vnímání jako výsledku historických interakcí přírody a člověka.

Vybrané práce E. Černého:

Více viz např.: Bibliografie vlastivědných prací univ. prof. Ervína Černého, CSc. (do r. 1983). Historická geografie 21, 1983, s. 381-382. Sestavil Z. Boháč.

1975: Evidence zaniklých středověkých osad. Archeologické rozhledy, 27, s. 318-324.

1976: Typy pluzin zaniklých středověkých osad na Drahanské vrchovině z hlediska vertikální členitosti terénu. Archeologia historica, 1, s. 99-107.

1979: Zaniklé středověké osady a jejich pluziny. Studie ČSAV, Academia, Praha, 123 s.

1983: Vztah zaniklých pluzin k rozloze lesů na Drahanské vrchovině v období vrcholného feudalismu. Archaeologia historica, 8, s. 423-31.

1983: Zaniklé středověké osady a jejich pluziny jako historickogeografický faktor v obraze středověké a dnešní krajiny. Historická geografie, 22, s. 97-105.

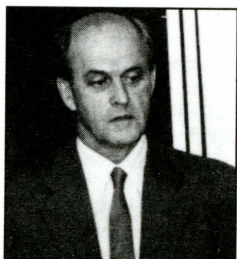
1988: Results of historical and geographical research into the deserted medieval villages and their field patterns in the Drahanska Uplands of Czechoslovakia. Historická geografie, 27, 1988, s. 173-197.

1992: Výsledky výzkumu zaniklých středověkých osad a jejich pluzin. Historicko-geografická studie v regionu Drahanské vrchoviny. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 143 s., 2 mp. (viz anotaci in: Sborník ČGS, 99, 1994, č. 4, s. 283-284, L. Jeleček).

1999: Kronika Podamí. Obecní úřad Podomí, 238 s.

O něm: Sborník ČGS 79, 1974, č. 4; 88, 1998, č. 3; 98, 1993, č. 3. Historická geografie 10, 1973 (nejpodrobněji); 21, 1983; 28, 1995.

Leoš Jeleček

Historický geograf PhDr. Jiří Václav Horák zemřel. Obec českých historických geografů opustil v roce 2001 po PhDr. Zdeňkovi Boháčovi, CSc. a prof. MUDr. Ervínu Černému, DrSc. po krátké nemoci dne 3. září 2001 historický geograf a historický kartograf PhDr. Jiří V. Horák. Odešel dobrý, laskavý, družný a skromný člověk s krásným smyslem pro humor a sebeironii, nenápadný a pilný dělník na poli vědy, který stále pln elánu a zanícení soustavně až do konce svého života rozšiřoval a předával své neobvykle rozsáhlé faktografické a hlavně topografické a názvoslovné znalosti z historie a historické geografie nejen Česka, ale celé Evropy. Byl badatelem netoužícím po titulech, vědeckých hodnostech a funkcích. Dával

přednost drobné mravenčí práci při vytváření koncepcí a vlastní tvorbě historických tematických map a školních atlasů dějin. Přímo žil sbíráním toponomastických dat k historické topografii Evropy a jejího územněsprávního vývoje. V tom byl koncepčně ovlivňován prof. V. Šmilauerem a vybaven zálibou ve studiu etymologie cizojazyčných zeměpisných jmen.

Do dějin české historické geografie se PhDr. Jiří V. Horák určitě trvale zapsal jako jeden z odpovědných redaktorů stěžejního díla české a slovenské historické geografie a kartografie z roku 1965, dodnes nepřekonaného Atlasu československých dějin. V něm redigoval část věnovanou období do roku 1526, sám byl autorem 36 a spoluautorem 7 map. Inicivoval vznik a byl jedním z autorů dodnes cenného historickogeografického rejstříku tohoto atlasu. Jeho zpracování inspirovalo dr. Horáka k pozdějšímu soustavnému sbírání podkladů k historickogeografickému slovníku toponymie Evropy. Postupně vytvořil rozsáhlou databázi zeměpisných pojmů jako jmen vod, hor, měst, území, správních celků apod., které byly v průběhu vývoje, zvláště v 19. a 20. století, jednou či vícekrát úředně změněny v souvislosti se změnou státní svrchovanosti. K jejím vydání však bohužel nedošlo.

Jiří V. Horák se narodil 21. dubna 1916 v Praze. Na Filozofické fakultě UK absolvoval v roce 1945 z dějepisu a zeměpisu. V roce 1954 se stal pracovníkem tehdejšího Kabinetu pro historickou geografii ČSAV, který se jako oddělení historické geografie právě stal součástí Historického ústavu Akademie věd. Tomuto pracovišti zůstal věrný až do odchodu do důchodu, kromě let 1964 – 1970, kdy pracoval ve Výzkumném ústavu geodetickém a kartografickém. Jiří V. Horák pomáhal založit a etablovat sborník Historická geografie jako člen jeho redakční rady (1968 – 1986) a Komisi pro historickou geografii, když byl i jejím tajemníkem (1967 – 1978). Soustavně se zabýval tvorbou autorských konceptů map pro snad dostupky historických a jiných publikací a zejména nezištným poskytováním různých konzultací, rad a informací. Vzpíral se psaní delších studií, ale přesto aspoň publikoval informačně cenné krátké články zejména ve sborníku Historická geografie. Jeho hlavní badatelské zaměření se uplatnilo v nenápadné, avšak o to více užitečné dlouhodobé činnosti v Názevoslovné komisi při Českém úřadě geodetickém a kartografickém, jíž přispíval ke standardizaci českého geografického a historického názvosloví.

V PhDr. Jiřím V. Horákovi odešel dobrý a veselý člověk, vždy ochotný pomoci kolega, v historickogeografické toponymii na slovo vzatý odborník. Buďe nám chybět.

Leoš Jeleček

Stručná rekapitulace aktivit geografů a učitelů geografie České republiky při realizaci Evropské dimenze v geografickém vzdělávání v letech 1992 – 2001.

Geografové a učitelé geografie základních, středních a vysokých škol České republiky reagovali a reagují v profesní přípravě i ve všeobecné geografické přípravě na procesy politických, ekonomických, společenských a sociálních změn, které probíhají ve světě, na evropském kontinentě a v České republice.

Geografové při realizaci nových cílů geografického vzdělávání. Geografové se seznámili s novými cíli geografického vzdělávání, akceptovali je a zařadili je do vzdělávacích programů a do vzdělávacího procesu. Šlo o cíle, které byly formulovány mezinárodními organizacemi. Geografové akceptovali změny na politické mapě světa, které nastaly po roce 1990 (Německo, SSSR, Československo, Jugoslávie) a zahájili zcela nově koncipovanou výuku regionální geografie. Hlavní změny nastaly ve výuce regionální geografie Evropy, kde vedle tradiční výuky geografie kontinentů byly zařazeny nové struktury: Geografie Evropské unie, Geografie zemí Evropy usilujících o přijetí do Evropské unie, Geografie euroregionů. Učebnicová a atlasová tvorba se vyznačovala vysokou dynamikou. Bylo vydáno přes 80 učebnic geografie pro základní a střední školy (učebnice byly vydávány jednak pro jednotlivé ročníky podle stávajících vzdělávacích programů a jednak pro jednotlivé světadly, včetně učebnic geografie Evropy). Do některých školních geografických atlasů byly zařazeny mapy Evropské unie. Geografové začali využívat novou kategorii zdrojů geografických informací, tj. informačních zdrojů Internetu. Do vzdělávacích programů vysokých škol byly v rámci profesní přípravy geografů a učitelů geografie zařazeny nové studijní předměty, např. Evropská integrace, Evropská ekonomická integrace, Geografie Evropské unie. (Geografické pracoviště Západočeské univerzity zařadilo do vzdělávacího programu Geografii Bavorska a Geografii Saska).

Aktivity geografů pro integrující se Evropu. Geografové vysokých škol České republiky se seznámili s učebnicemi geografie Evropské unie od autorské dvojice J. Cole, F. Cole a od A. H. Dawsona. Domácí autoři vydali zatím pouze jeden učební text Hospodářská geografie Evropské unie (I. Jáče z Technické univerzity Liberec). Výrazně vyšší aktivita geografů byla a je v práci na nových učebnicích geografie Evropy pro základní a střední školy. Geografická pracoviště vysokých škol, vzhledem ke své technické vybavenosti, rutinně využívají datovou základnu Evropské unie a hlavně základnu statistické služby EU – Eurostat. Na národní úrovni jsou využívány vládní a ministerské zdroje informací (např. Euroskop, webové

servery ministerstva místního rozvoje). Obecně jsou známy a využívány četné české publikace o evropské integraci a o Evropské unii. Znalost smluv (Maastrichtská, Amsterdamská) se zvyšuje. Prohlubuje se znalost specializovaných dokumentů s přímou návazností na geografii, jako např. Evropská úmluva o přeshraniční spolupráci mezi územními orgány z roku 1980, Evropská charta měst z roku 1992, Evropská charta o hraničních a přeshraničních regionech z roku 1995. Součástí profesní přípravy se staly informace o nomenklatuře územních jednotek ve statistice nazývaných NUTS. Zvyšuje se poznání o regionální a přeshraniční spolupráci v rámci fungujících pracovních společenství, asociací a hlavně euroregionů. K dispozici jsou informace o obyvatelstvu zemí EU, o sídlech, sídelních aglomeracích, o ekonomické základně a odvětvové struktuře národních ekonomik. Ekonomické parametry zemí EU jsou pravidelně srovnávány s podobnými parametry USA a Japonska.

Vysokoškolská profesní příprava učitelů geografie byla po stránce geografické modifikována v souladu s novou evropskou realitou. Didaktickou přípravu realizovala didaktika geografie: od studijního roku 1992-93 byla do přípravy učitelů zařazena evropská dimenze v geografickém vzdělávání a výchova k evropanství v geografickém vzdělávání. V dalších letech přibyla následující témata: vytváření kompetencí pro Evropu, euroregiony ČR se zeměmi EU a euroregiony na hranicích s Polskem a Slovenskem. Pro učitele v praxi byly nové a aktuální informace šířeny prostřednictvím časopisu Geografické rozhledy a na mnoha akcích, které byly většinou organizovány katedrami geografie vysokých škol. Pozitivní skutečností je také přímé poznání zemí Evropy a zemí EU učiteli v rámci služebních a soukromých cest. Pro učitele geografie byla v roce 1999 vydána příručka Evropské unie v geografickém vzdělávání (autoři P. Šindler, A. Wahla).

Aktuální úkoly geografického vzdělávání pro integrující se Evropu. Ve vysokoškolské profesní přípravě geografů je hlavním cílem vyhodnotit dosavadní podíl a úroveň „evropské“ geografické přípravy (z hlediska studijních předmětů, obsahu a rozsahu). Srovnat tento stav s přípravou geografů ve vybraných zemích EU a se situací v Polsku, Slovensku a Maďarsku.

Ve vysokoškolské profesní přípravě učitelů geografie je třeba vyhodnotit dosavadní podíl a úroveň geografické a didaktické přípravy vzhledem k potřebám realizace evropské dimenze a výchovy k evropanství na základních a středních školách. Po stránce geografické se tím rozumí geografie Evropy, geografie EU. Po stránce didaktické realizaci cílů a požadavků stanovených oficiálními vzdělávacími programy, didaktické využití učebnic geografie Evropy a školních geografických atlasů, využívání verbálních a neverbálních zdrojů informací, využívání internetových zdrojů informací, využívání organizačních forem výuky (např. Dne Evropy). Nutné je i využití podnětů, které byly získány na dosavadních mezinárodních konferencích geografů Česka, Polska a Slovenska (Ostrava 1997, Sosnovce 1999, Banská Bystrica 2000, Lublaň 2001), které byly věnovány realizaci evropské dimenze v geografickém vzdělávání. Srovnat tuto profesní přípravu s vybranými zeměmi EU.

V profesní přípravě učitelů geografie v praxi je nezbytné zabezpečovat pro tyto učitele aktuální informace v časopisech a organizovat pro ně regionálně akce s tematikou realizace evropské dimenze v geografickém vzdělávání.

V učebnicové tvorbě je hlavním úkolem usilovat o přípravu nových učebnic geografie Evropy s vyváženým podílem geografie zemí EU v souladu s požadavky Mezinárodní charty geografického vzdělávání v oblasti tematického a regionálního geografického vzdělávání. Při této tvorbě zvážit využití přístupů a postupů uplatňovaných v některých zemích EU v učebnicové tvorbě.

Literatura:

- COLE, J., COLE, F. (1993): *The Geography of the European Community*. Routledge, London.
- COLE, J., COLE, F. (1997): *The Geography of the European Union*. Routledge, London.
- DAWSON, A. H. (1993): *A Geography of European Integration*. Belhaven Press, London.
- ŠINDLER, P., WAHLA, A. (1999): *Evropská unie v geografickém vzdělávání*. Ostravská univerzita, Ostrava.

Arnošt Wahla

Změny v počátečním geografickém vzdělávání v českých primárních školách v posledním desetiletí. Poslední desetiletí bylo bohaté na změny kurikulárních dokumentů, které se dotkly významným způsobem i počátečního zeměpisného vzdělávání. Přestaly platit pouze jediné osnovy základní školy, které počáteční zeměpisné vzdělávání vy-

mezovaly v předmětech prvouka, přírodověda a zejména vlastivěda. Základním dokumentem, řešícím celkové koncepční otázky a v kmenovém učivu i závazný obsah předmětů, se stal Standard základního vzdělávání. Je považován za kritérium posuzování a schvalování vzdělávacích programů i učebnic a dalších didaktických prostředků, za kritérium povinné náplně školního vyučování, sebeevaluace škol. Jako určitá základní směrnice je nutně koncipován ve značně obecné rovině a předpokládalo se, že bude doplněn o tzv. evaluační kritéria, která by stanovila konkrétnější požadavky na výstupní úroveň žáka. To se však nestalo. A tak z témat například Krajina, Zemský povrch a jeho tvary, Vybrané oblasti České republiky, Evropa, evropské státy ap. můžeme zjistit, jaké učivo má být zařazeno, ale rozhodně ne jeho rozsah (i když víme, že cílem je vytvoření prvotního uceleného obrazu světa) či míru osvojení (pouhé zapamatování nebo pochopení umožňující aplikace?).

Ze Standardu základního vzdělávání vycházejí tři současné platné výchovně vzdělávací programy Základní škola, Obecná škola, Národní škola. Výchovně vzdělávací program Základní škola byl mnohokrát přepracováván, redukován i rozvíjen. V současné době je ve sledované oblasti nejprepracovanější. Velkým pozitivem je kromě stanovení specifických cílů jednotlivých předmětů i vymezení konkrétních cílových požadavků na žáka v každém tematickém celku.

V programu Obecná škola učivo přírodovědy a vlastivědy navazuje na prvouku a je koncipováno společně v rámci jednotlivých ročníků. Z hlediska jeho obsahu je patrná neúčast geografů v autorském týmu. I když školská komise při ČGS oponovala se závaznými připomínkami, nedostatky zde přetrvávají. A tak je na učitelích, aby kriticky zhodnotili a sami doplnili nebo opravili to, co neodpovídá odborným či metodickým požadavkům. Ačkoli podle tohoto programu vyučovala asi třetina základních škol v republice, je patrný v poslední době značný odklon.

Vzdělávací program Národní škola zařazuje zeměpisné učivo v přibližně stejných obsahových cílech jako předchozí dva. Kromě kognitivní složky dává velký důraz na vytvoření adekvátních postojů na úrovních rodina, škola, obec, místní region, vlast, přičemž za základ je považován osobní prožitek dětí. Program doporučuje „práci v integrovaných blocích, kdy kolem vlastivědného tématu, nesoucího emotivní náboj, vhodné seskupí učivo ostatních předmětů“. Program je velmi otevřený, prostupný, umožňuje maximální variabilitu metod a forem práce učitele, výslovně odmítá vazbu na určitou metodu či učebnici, umožňuje maximální diferenciaci uvnitř škol i profilaci škol podle místních podmínek. V praxi je však realizován jen na malém počtu škol.

České školství postupně reaguje na společnou tendenci kurikula primárních škol v mnoha zemích – zařazení jednoho integrovaného předmětu, který sdružuje poznatky z oblasti přírodních a společenských věd. V Rámcovém vzdělávacím programu pro ZŠ (dále jen RVP), který je v současné době navržen Výzkumným ústavem pedagogickým v Praze, vychází z požadavků tzv. Bílé knihy a byl dán k veřejné diskusi, se zeměpisné učivo objevuje v tzv. oblasti základního vzdělávání nazvané Člověk a jeho svět opět v integraci s učivem ostatních disciplín v řadě tematických celků, přičemž v některých výrazně dominuje. RVP by měl v budoucnu nahradit Standard základního vzdělávání a umožnit školám zpracovávání vlastních výchovně vzdělávacích programů za předpokladu dodržení závazných podmínek jím stanovených.

Kromě obsahové náplně udává RVP i přehled očekávaných kompetencí u jednotlivých oblastí vzdělávání a oborů, které „vyjadřují, jakých pokroků by bylo žádoucí, aby žáci dosáhli (v dané oblasti vzdělávání) ve svém učení, tj. jaké by si měli osvojit znalosti a dovednosti, jaké úrovně svých schopností, vlastností a postojů by měli dosáhnout“ (s. 7-8). Kromě předmětových kompetencí jsou vymezeny i některé kompetence „nadpředmětové, kroskurikulární“, obecné.

Jako problematické se v současné době jeví právě vymezení specifických očekávaných kompetencí. I když je RVP jen rámcovým dokumentem, očekávané kompetence ve významu, ve kterém jsou v něm výslovně definovány, nemohou být dostačující pro propedeutiku geografie, kterou zařazení geografického učiva v oblasti Člověk a jeho svět má bezesporu být. V některých částech jsou kompetence podceněny, jinde jsou vyjádřeny tak obecně, že toto obecné vyjádření učitelů určitě nepomůže při sestavování školního vzdělávacího programu. Kromě nevyváženosti, místy nelogické stavby části dokumentu, která se zabývá propedeutikou geografie je znát především až neodborné zpracování. Bylo by žádoucí vyvolání semináře s autory návrhu, kteří se podíleli na zpracovávání geografické části takto významného celostátního dokumentu, a to nejen na primárním stupni, ale i ve vyšších ročnících základní školy. Je nutné, aby odborná geografická veřejnost v diskusi reagovala, zasedla se o odstranění nedostatků.

K velkým změnám došlo v posledním desetiletí v obsahu počátečního geografického vzdělávání, a to z různých příčin. Z hlediska ovlivnění politickou situací bylo odstraněno učivo ve smyslu komunistické výchovy. Změna státoprávního uspořádání způsobila, že o Slovensku se začalo učit v mnohem menším rozsahu jako o sousedním státu. Výuka reagovala na další změny na politické mapě Evropy, na změněné politické klima v Evropě a náš přehodnocený vztah k evropským zemím a mezinárodním integračním seskupením. Samozřejmě se staly krátkodobější změny ve smyslu aktualizace zeměpisných obsahů (např. odsouzení netolerantního chování vůči různým skupinám obyvatel, vysvětlování příčin válečných konfliktů, přírodních katastrof).

I do primárního stupně pronikly požadavky Mezinárodní charty geografického vzdělávání. Postupně se rozšiřuje výchova k mezinárodnímu porozumění, rychle se prosadila evropská dimenze ve výuce. Trvalou změnou je rozšíření a prohloubení environmentální výchovy a možnost jejího zařazení jak z lokálních tak z globálních pohledů. Tradičně, v souladu s tímto dokumentem, zůstává zařazeno studium místního regionu jako modelové oblasti a studium regionů různých hierarchických úrovní. S prodloužením primárního stupně o 5. postupný ročník vznikl prostor na další rozšíření učiva, které dříve nebylo v primární škole zařazeno (témata Evropa, evropské státy, kontinenty, mapa světa, významné cesty a objevy, odpovědnost lidí za život na Zemi, mezinárodní dohody a mnohá další).

Obsah se dále mění z hlediska možností i nutnosti využití moderních informačních technologií (využití leteckých a satelitních snímků, videa, počítačové prezentace a simulace různých jevů, internetu). Dítě je vedeno k poznání reality od útlého věku jednak bezprostředně životem v ní, jednak zprostředkovaně pomocí různých technických prostředků.

V oblasti změn v metodických přístupech a v didaktických prostředcích jde především o změny formulace cílů z pohledu žáka, výrazný posun k integraci učiva, zaměření na rozvoj osobnosti a aktivní účast dítěte v procesu vzdělávání. Projevuje se snaha o posun od nestálého aditivního přidávání nových poznatků k pochopení podstaty jevů a jejich souvislostí, problémově orientovaný přístup, zavádění nových forem výuky a posílení formativní složky zeměpisného vzdělávání. Důraz je kladen na porozumění a přijetí hodnot (např. evropanství, respektování lidských práv, tolerance, solidarita), na výchovu zodpovědného přístupu k životu, ke světu, v přiměřené míře chápání globálních problémů. Důležitou součástí je akcent na rozvoj praktických činností, dovednost komunikace a kooperace, schopnost přiměřeného vyhledávání informací a výchovu samostatného myšlení a jednání. Uvolnění didaktického působení přineslo velké možnosti a experimentování, ale také velkou variabilitu a různou kvalitu v didaktických přístupech prezentovaných v jednotlivých učebnicových řadách i jednotlivými učiteli.

Z hlediska základních psychodidaktických přístupů převládá u současných učebnic vlastivědy a přírodovědy scientifiky přístup a přístup beletristicky naučný. V různé míře se projevují prvky konstruktivistického pojetí a méně často pragmatické přístupy. V průběhu 90. let probíhal rozsáhlý didaktický experiment Psychologicko pedagogický výzkum učiva a učení žáků ZŠ (MŠMT 2-I-1/2-92) vedený E. Vyskočilovou, který potvrdil oprávněnost a vhodnost tzv. antropologického přístupu, jež navazuje na vztahové pojetí francouzské školy J. Piageta a našeho psychologa F. Jiráka.

Závěrem lze konstatovat, že zařazení propedeutiky geografie v rámci primární školy má nezastupitelné místo. Vzhledem k rozsahu časové dotace, přirozeným možnostem integrovaného přístupu prvního stupně ke vzdělávání, což odpovídá komplexnímu charakteru geografie a většinou spíše pozitivním postojům dětí k poznatkům i činnostem geografického charakteru, jsou v primární škole dobré předpoklady pro zařazení geografického učiva. Chybou zůstává celkem malý zájem odborné geografické veřejnosti o tento stupeň škol a neschopnost více se zde prosadit. Za poslední desetiletí však i tato část výuky geografie prošla velkými změnami, a to většinou pozitivním směrem.

Literatura:

- Bílá kniha. <http://www.msmt.cz/cp1250/info/sql/web/informace.asp?kods=12>.
HAJEK, J. (1999): Vybrané kapitoly z didaktiky geografie. Plzeň, ZČU, 110 s.
HUTCHINGSOVÁ M., ROSS, A. (1966): Nápadky pro vlastivědu. Portál, Praha, 102 s.
MATUŠKOVÁ, A. (1998): Evropská dimenze v počátečním zeměpisném vzdělávání. In: A. Wahla (ed.): Evropská dimenze v geografickém vzdělávání. Ostravská univerzita, Ostrava, s. 71-77.
MATUŠKOVÁ, A. (1998): Problematika kurikula vlastivědy z hlediska její zeměpisné složky. Habilitační práce. MU, Brno, 163 s.
MATUŠKOVÁ, A. (2000): Současné učebnice vlastivědy. In: A. Wahla (ed.): Učebnice geografie 90. let. Ostravská univerzita, Ostrava, s. 63-69.

- MATUŠKOVÁ, A. (1995): Vlastivěda a její didaktika na našich školách. Sborník ČGS, 100, č. 2, Nakladatelství ČGS, Praha, s. 107-114.
- Návrh osnov Obecné školy. Portál, Praha 1993, 153 s.
- PODROUŽEK, L. (1999)/: Předměty o přírodě a společnosti v primární škole. ZČU v Plzni, Plzeň, 119 s.
- Rámcový vzdělávací program. VÚP, Praha 2001, www.vuppraha.cz.
- Standard základního vzdělávání (1995). Fortuna, Praha, 55 s.
- VYSKOČILOVÁ, E., MATUŠKOVÁ, A. (1998): Výzkum učiva a učení základům zeměpisné orientace v prouce a ve vlastivědě. Pedagogika, XLVIII, č. 1, UK, Praha, s. 41-53.
- Vzdělávací program Národní škola. SPN, Praha 1997, 162 s.
- Vzdělávací program. Základní škola včetně úprav a doplňků. 2. vyd. Fortuna, Praha 1998, 336 s.

Alena Matušková

Geoinformační technologie ve výuce regionální geografie. V posledním desetiletí došlo v celém světě a také v České republice prudkému a mohutnému nástupu informačních technologií. V současnosti se nejrychleji rozvíjejí geografické informační systémy (GIS). Příspěvek informuje o užití geoinformační technologie v regionální geografii na katedře geografie ZČU v Plzni.

Základním cílem naší koncepce je změnit dosavadní metody a formy práce jak studentů tak pedagogů v rámci výuky regionální geografie. Za zásadní změnu považujeme především zapojení geografických informačních systémů (GIS) přímo do výuky regionální geografie. Zpracováváme postupně jednotlivé projekty, které budou součástí celkové koncepce výuky regionální geografie. V cílovém stavu bude systém obsahovat následující části: Informační systém o České republice; Interaktivní informační systém o západočeském regionu; Cvičení z „Humánní geografie České republiky“; Projekty v rámci předmětu „Geografie západních Čech“; Terénní praxe z regionální geografie ČR.

Již několik let jsou na serveru *gis.zcu.cz* umístěny systém informací o České republice a interaktivní informační systém o západních Čechách. O těchto projektech informovali například M. Novotná (2000), M. Břehovský, M. Novotná (2001). Systém informací o České republice tvoří klasické „html stránky“, mapky jsou prezentovány jako rastrové obrázky. Pro prezentaci geografických informací o západních Čechách jsme zvolili distribuovaný produkt ArcView Internet Map Server od firmy ESRI. Ještě v letošním roce chceme systém převést na Arc Internet Mapping System (ArcIMS), nástroj nové generace mapových serverů pro Internet a Intranet. Na tvorbě i aktualizaci těchto systémů se podílejí studenti katedry geografie FPE ZČU a studenti oddělení geomatiky katedry matematiky FAV ZČU.

V rámci cvičení z „Humánní geografie ČR“ vytvářejí studenti pomocí systému ArcView tematické mapy – většinou kartogramy nebo kartodiagramy. Po kartografické stránce je datový podklad především digitální datová báze Arc ČR 500, vytvořená firmou ARCDATA Praha. K tvorbě nových témat, která nejsou součástí projektu Arc ČR 500, využíváme jako podklad digitální geobáze – Česká republika 1:100 000 nebo Česká republika 1:200 000, vytvořené firmou Geodézie ČS. Z geobáze buď odečítáme souřadnice zvolených objektů, vytváříme textový nebo databázový soubor souřadnic, ze kterého pak vytváříme v ArcView nové téma. Jinou možností je převod mapového výřezu „Geobáze Česká republika“ zvoleného měřítka do formátu „geotiff“ a použití v systému ArcView jako podklad pro tvorbu nového tématu. Ze zdrojů tematických informací používáme především statistická data Okresy ČR, nakupovaná od Českého statistického úřadu v digitální formě, dále údaje z Registru ekonomických subjektů, data získaná z různých databází umístěných na Internetu a textové informace z časopisů a knih. Popis zpracovávaných úkolů studenti najdou na stránkách katedry geografie ZČU, data umísťujeme na zvláštní server, přístupný pouze studentům zapsaným na tento předmět.

V letošním roce zpracováváme podklady pro projekty předmětu „Geografie západních Čech“. V 10 projektech budou studenti jednak využívat geografické metody implementované do GIS a pracovat s digitálními zdroji informací. Základem bude informační systém o území západních Čech. Tento systém bude rozšiřován o tematické mapy, databáze, trojrozměrné modely, fotografie, které vzniknou řešením jednotlivých projektů z různých území západních Čech. V první etapě se budou řešeny tyto projekty: zpracování geografických databází; tvorba tematických map a jejich analýza; modelování prostorových změn v čase; tvorba mapy využití země z leteckých snímků; modelování geomorfologických tvarů;

modelování základních charakteristik povodí; řešení prostorových vztahů na základě připravených mapových podkladů; řešení dopravní dostupnosti; regionalizace a tvorby typů regionů; tvorba turistických tras; diskuse nad vybranými tématy z internetového sborníku MISCELLANEA GEOGRAPHICA INTERNETICA.

Tvorba geografických databází je velmi důležitou složkou výuky. Studenti se učí přesně formulovat popis geografických objektů, klasifikovat a generalizovat informace. V rámci regionální geografie se zpracovávají jak tematické (věcné) informace, tak jejich lokalizační složka. Současně s geografickou databází je vytvořen i její popis, jež pak tvoří základ metadata geografického informačního systému.

Většina geografických metod je spjata s *tvorbou tematických map*. Těto činnosti věnuje me velkou pozornost i při výuce regionální geografie. Zadávané úkoly předpokládají vytvoření různých typů tematických map a vizualizaci vlastností jednotlivých geografických objektů. Pro znázornění vlastností bodových prvků používáme metody bodových značek a lokalizované diagramy. Vlastnosti liniových prvků se znázorňují pomocí metod půdorysných nebo pohybových čar a stuhovou metodou. K hodnocení vlastností plošných prvků se používají kartogramy, kartodiagramy, dále metoda barevných vrstev, metoda areálová a tečková metoda. K hodnocení prostorového rozmístění všech prvků se dá použít metoda izolinií. Všechny tyto kartografické metody umožňuje systém ArcView a jeho nadstavby. Při řešení prvních dvou témat budou studenti využívat mapy západních Čech v měřítku 1:100 000 – 1:500 000. Na základě tematických map jednoho území z různých časových horizontů lze modelovat a analyzovat prostorové změny v minulosti, při přetrvávajícím trendu i projekovat změny v budoucnosti.

Dalším námětem práce na seminářích je *tvorba mapy využití země*. Při zpracování tohoto projektu je potřeba využít map velkých měřítek a leteckých nebo satelitních snímků. Jedním z cílů zařazení této metody je také naučit se pracovat s produkty dálkového průzkumu země (DPZ). Pro tyto účely se jeví jako vhodné datové podklady ortofotosnímky v měřítku 1:10 000, dále digitální státní mapa odvozená v měřítku 1:5 000 nebo digitální katastrální mapa. Pro studium vývoje krajiny je výhodné využít také digitalizovanou mapu stabilního katastru.

Z metod fyzické geografie jsme do projektu zařadili *modelování geomorfologických tvarů a základních charakteristik povodí*. K zařazení těchto témat nás vedla snaha ukázat, jak lze efektivně využívat GIS k vizualizaci geografických objektů a jevů. Pro první z obou úkolů budou zvoleny pro západní Čechy typické geomorfologické tvary, které budou pomocí nadstaveb ArcView – Spatial Analyst a 3D Analyst modelovány. V budoucnosti tak vznikne atlas typických geomorfologických tvarů v západních Čechách. Jako mapový podklad je vhodný ZABAGED 1, resp. jeho výškopisná část. K modelování profilu říčního toku využijeme zatím digitální vektorovou databázi v měřítku 1:50 000 vytvořenou v rámci projektu Trilaterální koncept rozvoje Šumava / Bayerischer Wald / Mühlviertel pro oblast Šumavy. Později, až budeme mít celé území západních pokryto digitálními mapami ze ZABAGEDU, budou využívány tyto.

Ve výběru řešených úloh týkajících se *prostorových vztahů* chceme využít prostorové operace (průnik, sjednocení, rozdíl, obalová zóna) spolu s různými výběry na základě tematických informací. Zde jsme nejvíce omezování potřebou široké datové základny a zatím o tématu i mapových zdrojích i konkrétních projektech přemýšlíme.

Z hlediska regionální geografie považujeme za důležité téma *řešení dopravní dostupnosti*. V rámci projektu se budou zpracovány dva úkoly – řešení dopravní obslužnosti mikroregionu či města a řešení časové dostupnosti do zvolené lokality. Kartografickým podkladem zde budou vektorová data silniční a železniční sítě v západních Čechách v měřítku 1:200 000 a 1:100 000 a plán města Plzně s uliční sítí.

Specifickou geografickou metodou je *metoda regionalizace*. Pomocí geografických informačních systémů je možné vytvářet regiony jednak nakládáním tematických map na sebe a vytváření homogenních regionů nebo tvorbou nodálních regionů na základě připojování území k obslužnému středisku. Volba digitálních map závisí především na cíli regionalizace. Protože se v první etapě zaměříme na socioekonomickou regionalizaci, jsou vhodným kartografickým podkladem digitální mapy západních Čech v měřítku 1:200 000 a 1:100 000. Chceme vymezovat regiony na základě dojíždky za vybranými službami.

Předposledním tématem, zpracovávaným v rámci této části projektu bude *tvorba turistických tras* na Plzeňsku. Pro toto téma využijeme jednak informační systém o západních Čechách pro volbu turistických zajímavostí, dále bude tvořena trasa vycházky nebo výletu, její itinerář, budou vytvořeny výškový profil trasy a modely viditelnosti z vybraných lokalit. Nejvhodnějším mapovým podkladem pro tento úkol by byla digitální mapa v měřítku 1:50 000.

Na katedře geografie začíná vycházet internetový sborník MISCELLANEA GEOGRAPHICA INTERNETICA. O této internetové publikaci informují P. Mentlík a M. Novotná (2001). Sborník bude nadstavbou celého projektu a studenti se s vybranými příspěvky budou nejenom seznamovat, ale budou o nich diskutovat při seminářích.

Úkoly k jednotlivým projektům, postup zpracování a popis datových zdrojů budou umístěny na Internetu. Vlastní mapové zdroje, předzpracované pro použití v daném úkolu, a další tematické informace budou uloženy na serveru přístupném jen studentům zapsaným na předmět Geografie západních Čech. Studenti budou zpracovávat jednotlivé projekty samostatně, postup a výsledky budou diskutovány na seminářích. Ověřování zvládnutých poznatků a dovedností je potřeba ještě dorešit.

Závěrečnou částí celého výukového systému bude terénní praxe z regionální geografie ČR, v jejímž rámci budou studenti zpracovávat projekty v mikroregionu. Jako modelové území jsme zvolili okolí výukového střediska Západočeské univerzity Nečtiny v okrese Plzeň-sever. Důvodem volby území je jeho pestrost a zajímavý historický vývoj. V rámci terénní praxe zde vybudujeme geografický informační systém mikroregionu, který budou moci dále využívat všechna univerzitní pracoviště. Základními datovými podklady budou ZABAGED I, ortofotosnímky zvoleného území, geologické a jiné tematické digitální mapy. Tematické informace budou většinou získávány přímo v terénu. Terénní praxe zde bude probíhat formou řešení konkrétních projektů. V současné době začínáme jednotlivé projekty připravovat. Pilotním projektem, zpracovaným v letošním roce, byla příprava turistických tras a naučné stezky v okolí výukového střediska. S výsledky terénní praxe studentů je možné se seznámit na internetových stránkách katedry geografie (<http://www.pef.zcu.cz/pef/kge/nectiny/uvodni.html>).

Výuka regionální geografie bez využití informačních technologií a bez GIS nám v 21. století připadá jako výuka bez použití klasických (papírových) map a atlasů ve století 20. Náš zájem je směřován především na regionální geografii České republiky a menších územních celků, ale stejně tak je možné využívat GIS pro regionální geografii světa. I zde je možno využívat soubory digitálních map, příkladem může být ARC WORLD.

A vize do budoucna? Pro prestiž naší geografie by bylo velmi dobré, kdyby jednotlivá geografická pracoviště vytvořila základ geografického informačního systému jednotlivých oblastí Česka, který by pak mohli využívat všichni.

Literatura:

BŘEHOVSKÝ, M., NOVOTNÁ, M. (2001): Využití informačního systému o západních Čechách při vysokoškolské výuce. In: GIS Ostrava 2001. Ostravská univerzita – VŠB, Ostrava.

MENTLÍK, P., NOVOTNÁ, M. (2001): MISCELLANEA GEOGRAPHICA A MISCELLANEA GEOGRAPHICA INTERNETICA. Sborník ČGS, 105, č. 3. ČGS, Praha, v tisku.

NOVOTNÁ, M. (2000): Realizace informačního systému – Západní Čechy. Geografie – Sborník ČGS, 104, č. 4. Česká geografická společnost, Praha, s. 293-296.

Marie Novotná

XVIII. Warsztaty badawcze w geografii turystycznej. Počátkem září (6. – 8. 9. 2001) se v Jeseníkách v Malé Morávce v hotelu Neptun konaly již XVIII. Warsztaty badawcze w geografii turystycznej. Organizátorem byl jako obvykle Uniwersytet Łódzki, katedra geografii miast i turystyki, poprvé však ve spolupráci s katedrou sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze (KSGRR PŘF UK). Historicky poprvé se pravidelná akce konala jinde než na území Polska.

Seminář byl rozdělen do čtyř částí. V první části dominovala témata terminologická a metodologická, v druhé části zprávy o probíhajících výzkumech v oboru a o zpracovávaných doktorských disertačních pracích. Jednání se zúčastnil a první sekci předsedal rektor Univerzity v Lodži, prof. S. Liszewski. V úvodním příspěvku prof. Kowalczyk z Uniwersytetu Warszawskiego nastínil definici „geografie hotelarstwa“, kterou chápe jako interdisciplinární vědecký obor nejen na poli výzkumu geografie cestovního ruchu, ale i geografie měst a služeb. Stěžejním tématem pak dále byla geografie lázeňství či lázeňských center, kde se ukazují posun zájmu od analýzy zdravotních funkcí k chápání lázeňských středisek jako komplexně vybavených center s významem i jiných forem volného, vázaného a individuálního cestovního ruchu (horská rekreace, kongresový cestovní ruch, úloha rozvoje moderních služeb).

Semináře se zúčastnilo přes 40 geografů z pěti zemí (Polsko, Česko, Slovensko, Bělorusko, Rusko). Z KSGRR PrF UK se zúčastnili dr. Vágner s příspěvkem o probíhajícím projektu „Regionální diferenciace druhého bydlení a vztah k jiným formám cestovního ruchu“, dr. Fialová pohovořila o změnách funkce objektů vázaného cestovního ruchu v Českém Šternberku a studentka Alena Drahošová seznámila účastníky s vývojem lázeňství a lázeňských středisek v regionu Jeseníky (Jeseník, Karlova Studánka), kam byla směřována i půdenní exkurze, včetně výjezdu na Ovčárnu pod Pradědem. Součástí semináře byl i neformální společenský večer s rožněným seletem.

Účastníci semináře děkují všem organizátorům, jmenovitě prof. Liszewkému, prof. Dzi-gieci, dr. Wilusovi i dr. Fialové za zprostředkování plodného a příjemného setkání.

Jiří Vágner

IX. mezinárodní konference „Geografické aspekty středoevropského prostoru“. Ve dnech 11. a 12. září 2001 se na katedře geografie Pedagogické fakulty MÚ v Brně uskutečnil již 9. ročník konference, která se střídavě koná na Pedagogické fakultě MU v Brně a na Fakultě přírodních věd Univerzity Konstantína Filosa v Nitře. Jak vyplývá již z názvu, odborná náplň je věnována aktuálním geografickým problémům České a Slovenské republiky v kontextu celého středoevropského prostoru.

Letošní ročník byl zaměřen na geografické aspekty vstupu obou republik do Evropské unie a také z tohoto důvodu se ke katedrám geografie z obou uvedených fakult připojil svou brněnskou pobočkou nový pořadatel – „Rakouský ústav pro východní a jihovýchodní Evropu“. Spolupořadatelům z Rakouského ústavu, především dr. Stárkové – vedoucí brněnské pobočky, patří zvláštní poděkování za účinnou pomoc a finanční podporu, která byla použita na vydání sborníku a umožnila tak významně snížit konferenční poplatky. Společně se podařilo připravit pro více než šedesát účastníků adekvátní podmínky k jednání, zejména konferenční sborník – dvanáctý v řadě „Geografie“ – vydaný k datu konání konference. Zájem o konferenci přesáhnul oblast akademických pracovišť. Vystoupili na ní mimo jiné představitelé státních institucí, úvodním slovem do sborníku přispěl i hejtman Jihomoravského kraje ing. S. Juránek. V dopoledních hodinách se konalo společné zasedání všech účastníků, kde s vyzádanými příspěvky vystoupili doc. A. Bezák – ředitel geografické ústavu SAV, doc. V. Drgoňa – vedoucí katedry geografie FPV UKF V Nitře a prof. Petr Chalupa – vedoucí katedry geografie PdF MU v Brně. Odpolední jednání se uskutečnilo v pěti odborných skupinách. Vzhledem k zaměření pořadatelských pracovišť byla tradičně věnována zvýšená pozornost didaktické transformaci pojednávaných témat, promítající se do jednání všech tří sekcí: socioekonomické, fyzickogeografické a didaktické. Jednání v sekcích probíhalo z důvodu velkého počtu příspěvků paralelně, sekce socioekonomická byla z tohoto důvodu navíc rozčleněna do tří podsekcí: regionální ekonomika a politika, nadnárodní geografické vazby a sociogeografický potenciál ČR a SR.

Diskutovány byly zvláště otázky dalšího uplatnění geografie ve sféře praktického využití – rozvoj regionů, přeshraniční spolupráce, problémy veřejné správy, nezaměstnanost a pracovní migrace, hodnocení ekonomického potenciálu území, dopravní propojení, koncepce rozvoje zemědělství a rurálního prostoru, geopolitické aspekty, vztah přírodních podmínek a životního prostředí apod. Zvláštní pozornost byla proto věnována diskusi o slábnoucím postavení zeměpisu v systému výuky na základních a středních školách. Přitom je to právě geografie, která svojí komplexností, možností syntézy ohromného množství dílčích poznatků a v posledních letech využíváním geoinformačních technologií přispívá k řešení stále naléhavějších problémů globalizující se Země. Konference po ukončení odpoledního jednání pokračovala společenským večerem a následující den exkurzí do jeskyní Moravského krasu.

Již deváté setkání účastníků mezinárodní konference přineslo řadu nových poznatků, přispělo k navázání dalších kontaktů a především potvrdilo stále větší zájem o vzájemnou spolupráci mezi českými a slovenskými geografy. Pořadatelé proto doufají, že i příští rok se jubilejní, již desátý ročník, konaný v rámci Prvního kongresu slovenských geografů, bude těšit stejnému zájmu.

Svatopluk Novák

Česká geografie v období rozvoje informačních technologií. Pod tímto názvem se ve dnech 25. – 27. 9. 2001 uskutečnila v Olomouci výroční konference České geografické společnosti. Jejím pořadatelem byla z pověření hlavního výboru ČGS katedra geografie Pří-

rodovědecké fakulty UP. Jak v úvodním projevu připomněl vedoucí katedry geografie PřF UP a předseda organizačního výboru doc. Vysoudil, naposledy se široká geografická obec sešla v Olomouci před více než třicet lety (1969) na svém sjezdu. Cílem letošní výroční konference byla odborná diskuse k otázkám geografického výzkumu a geografického vzdělávání v období rozvoje informačních technologií.

Na konferenci se prezentovalo celkem 107 účastníků, z toho 8 ze Slovenské republiky (UK Bratislava a UMB Banská Bystrica). Téměř stoprocentní byla účast zástupců domácích univerzitních geografických pracovišť. Zastoupeny byly rovněž i další odborné instituce (Ústav geoniky AV ČR, Sociologický ústav AV ČR, Vodohospodářský ústav T.G.M., magistráty měst Olomouce, Ostravy a Zlína, Krajský úřad Zlínského kraje, specializovaná meteorologická a geodetická oddělení AČR) a střední školy. Pozvání na konferenci přijala i řada čestných hostů, zejména z řad čestných členů ČGS.

Jednání konference zahájil blok vstupních vyžádaných referátů, které postupně přednesli prof. Kalvoda (UK Praha), doc. Konečný (MU Brno) a dr. Vaishar (Ústav geoniky AV ČR, Brno). Poté následovala jednání v odborných sekcích. Zatímco sekce Školská geografie a rozvoj informačních technologií pracovala pouze během úterního odpoledne, jednání v sekcích Fyzická geografie a Socioekonomická geografie v období rozvoje informačních technologií probíhala ve dvou dnech. Mezitím účastníci konference neformálně diskutovali v rámci společenského večera na lovecké chatě v Horce nad Moravou v samém srdci CHKO Litovelské Pomoraví. Nedílnou součástí konference byla i panelová sekce, dva workshopy. Odborné exkurze byly na programu poslední třetí den konference. Téma prvního workshopu byla Tvorba map pro výuku zeměpisu, druhým workshopem byly Navigační systémy v geografii. Z odborných exkurzí se nakonec uskutečnily exkurze do CHKO Litovelské Pomoraví spojeny s návštěvou pivovaru v Litovli a na Regionální agenturu pro rozvoj Střední Moravy a Magistrát města Olomouce – odbor koncepce a rozvoje.

Na závěrečném plenárním zasedání byly ústy garantů jednotlivých sekcí zhodnoceny výsledky konferenčních jednání. Jak konstatovala dr. Vaisharová (I. německé zemské gymnázium Brno) bylo do sekce Školská geografie a rozvoj informačních technologií přihláшено celkem 8 referátů, předneseno jich nakonec bylo pět. Všechny příspěvky respektovaly téma, kterému byla konference věnována. Úvodní referát sekce přednesl prof. Wahla (OU Ostrava), který dané téma zasadil do kontextu celoevropského a jako novou učební metodu v této souvislosti uvedl tzv. E-Learnig. Další příspěvky v sekci se již zabývaly konkrétními výukovými programy (Mgr. Červený a dr. Novotná – ZČU Plzeň) včetně tvorby mapových podkladů pro výuku zeměpisu (doc. Novák – MU Brno a Mgr. Sedlák – UP Olomouc). Aktuálně byl v sekci zařazen příspěvek doc. Bičíka (UK Praha), který diskutoval problematikou nových maturit v zeměpisě a trendy ve výuce zeměpisu na školách.

Do sekce Fyzická geografie v období rozvoje informačních technologií bylo přihláшено 13 referátů, předneseno bylo 11. Nejvíce příspěvků (5) bylo z geomorfologie a obsahově zasahovaly od problematiky tradičního geomorfologického mapování (Mgr. Klimeš, UK Praha) až po geomorfologické mapování s využitím technologií GIS, DPZ, resp. GPS (Mgr. Bonk – UK Bratislava, Mgr. Létal, doc. Voženilek – UP Olomouc). Prof. Kalvoda (UK Praha) se věnoval problematice radiometrického mapování konce zalednění Vogéz. Vazby mezi počásím a geomorfologií diskutoval ing. Novotný (Povětrnostní ústředí AČR PRAHA), doc. Trizna (UK Bratislava) věnoval pozornost srážkově-odtokovým modelům. Dva referáty (dr. Polčák a kol. – UMB Banská Bystrica a Mgr. Pavličko – UK Bratislava) dokumentovaly teoreticky i prakticky možnosti využití informačních technologií při topoklimatickém mapování. Problematice mapování krajiny se věnovali dále dr. Tremboš (UK Bratislava) a Mgr. Banaš (UP Olomouc). Bylo konstatováno, že fyzická geografie se na výroční konferenci prezentovala důstojně, což potvrdila mj. i široká diskuse k jednotlivým referátům na jednáních sekce.

V sekci Socioekonomická geografie v období rozvoje informačních technologií zaznělo nejvíce referátů, celkem 19. V souladu s celkovým zaměřením konference byl v sekci zejména viditelný blok čtyř úvodních referátů. Byly to příspěvky dr. Kusendové (UK Bratislava) a dr. Novotné (ZČU Plzeň), které se zabývaly úlohou GIS v humánní geografii, a částečně i referáty dr. Touška (MU Brno) a dr. Fialové (UK Praha) o tvorbě a využití informačních datových souborů v geografickém výzkumu. Jak uvedl doc. Siwek (OU Ostrava) v závěrečném hodnocení, poměrně slabá diskuse k předneseným referátům v sekci naznačila, že většina socioekonomických geografů nemá k otázkám nasazení a využití GIS v geografii příliš co říci. Dalším zřetelným blokem v sekci byly referáty věnované problematice integrace Česka do EU (doc. Víturka – MU Brno a doc. Sindler – OU Ostrava) a zejména dopadu integračních procesů na české pohraničí (dr. Jeřábek – Sociologický ústav AV ČR, prof. Havr-

lant – OU Ostrava, Mgr. Havlíček – UK Praha). V jiné části sekce byly uvedeny příspěvky dr. Poštolky, Mgr. Šmídy (TU Liberec) a dr. Kaňoka (OU Ostrava) k aktuálním otázkám územně správního členění Česka. Prostorovým analýzám hospodářství se ve svých příspěvcích věnovali dr. Maryáš (MU Brno) a doc. Bičík (UK Praha). Další dva příspěvky byly typicky sociálněgeografické a zabývaly se regionální identitou obyvatel české části Slezska (doc. Siwek a dr. Kaňok – OU Ostrava). Problematicke transformace sídel v prostředí českého venkova byl věnován příspěvek dr. Perlína (UK Praha), novému sociálně prostorovému zázemí Prahy pak referát Mgr. Ouředníčka (UK Praha). Závěrem hodnocení sekce doc. Siwek připomněl, že chyběly obecně-metodologické příspěvky. Tuto skupinu reprezentovaly pouze dva referáty, a to prof. Čecha (ZČU Plzeň) a Mgr. Ptáčka (UP Olomouc).

Závěrečná slova na hodnotícím plenárním zasedání pronesl doc. Bičík, který konstatoval, že některé otázky, které byly v souvislosti s cílem a zaměřením konference nastoleny, byly během olomouckého setkání snad alespoň rámcově zodpovězeny, na některé bude třeba hledat odpovědi na dalších podobných akcích. Jako důležité se podle něj jeví zlepšení připravenosti geografů, zejména učitelů, v oblasti každodenního rutinního používání informačních technologií. Jak dále uvedl, budoucnost české geografie je v rukou geografů samotných. Je ale zřejmé, že bez moderních technologií ve výzkumu, výuce a aplikacích to jednoduše nepůjde.

Celková úroveň a připravenost konference, jak lze odvodit z mnoha pochvalných vyjádření zúčastněných na adresu organizátorů, byla na vysoké úrovni. Bezproblémový průběh ocenili také slovenští zástupci, s jejichž díky jsme setkávali v dopisech ještě po skončení konference.

Zdeněk Szczyrba

53. německý geografický den. Ve dnech 29. září až 5. října 2001 proběhl v Lipsku v pořadí 53. německý geografický den, který je pravidelnou konferencí geografů německy mluvících zemí. Hlavním organizátorem byla Německá geografická společnost (Deutsche Gesellschaft für Geographie). O zorganizování konference se postarali tři pořadatelé. Prvním z nich byl Institut für Länderkunde, e.V. (Eingetriebene Verein, zapsaný spolek, je neziskovou organizací, zřízený, financovaný a kontrolovaný v tomto případě společně federální vládou a saskou zemskou vládou; Institut für Länderkunde je dále do češtiny překládán jako Ústav pro regionální geografii). Jeho ředitel A. Mayr byl předsedou organizačního výboru. Ústav je v současné době jediným neuniverzitním vědeckým geografickým pracovištěm v Německu a jeho výzkumná činnost je orientována z velké části na země střední a východní Evropy, které se nacházejí v německé sféře zájmů. Ústav disponuje jednou z největších geografických knihoven v Německu. Druhou pořadatelskou institucí byl Geografický ústav Univerzity Lipsko, jehož činnost byla obnovena v roce 1995 pod vedením H. Schmidtové. Univerzita poskytla konferenci svou přednáškovou budovu, která je výškovou dominantou městského centra. Třetím organizačním pracovištěm bylo Umweltforschungszentrum Leipzig/Halle, GmbH (Gesellschaft mit beschränkter Haftung, sdružení s ručením omezeným), jehož asi 600 pracovníků představuje obrovský výzkumný potenciál s významným podílem geografů. V organizačním výboru je zastupoval J. Breuste. Záštitu nad akcí převzal ministerský předseda Svobodného státu Saska K. Biedenkopf. Hlavními sponzory akce byl chemický podnik Buna Sow Leuna Olefinverbund Merseburg a vydavatelství Westermann Schulbuchverhandlung Braunschweig.

Konference se zúčastnilo okolo dvou tisíc geografů a dalších odborníků. Lze říci, že prakticky téměř každý významnější německý geograf považoval za svou povinnost se na konferenci objevit. Sympatickým jevem byla i účast řady kolegů, kteří již dávno užívají zaslouženého odpočinku. Zahraničních hostů bylo asi 150, ale většinu z nich tvořili Rakušané a Švýcaři, které vlastně vzhledem k charakteru konference nelze za cizince považovat. Organizační tým byl tvořen zhruba dvěma sty pracovníky pořadatelských institucí a studenty Geografického ústavu Univerzity Lipsko. Základní vložné pro členy německých geografických společností představovalo 195 DEM, pro nečleny 295 DEM, pro studenty a nezaměstnané 95 DEM. Důležitým detailem bylo uznání konferenční visačky za síťovou jízdenku Lipských dopravních podniků po dobu konání konference.

Ústředním mottem konference bylo *Město a region - dynamika světů pro život*. K tomuto motto byla přiřazena čtyři podtémata: Města v konkurenci; K nové sociální geografii města; Městská ekologie a řízení životního prostředí; Modely, prognózy a scénáře pro budoucnost města a městského regionu.

Pořadatelé věnovali této akci i obecnému zviditelnění geografie značnou pozornost. Již při příjezdu mohli účastníci konference spolu s dalšími návštěvníky města shlédnout na promenádě západní haly lipského nádraží výstavu posterů Ústavu pro regionální geografii nazvanou *Naši sousedé na východě – Města a regiony v transformaci*. Další výstavy se konaly i v jiných částech Lipska. Na staré radnici proběhla výstava *Lipsko v mapách*. Na nové radnici mohli návštěvníci města shlédnout výstavu *Vývoj města Lipska*, která se zabývala nejnovějším vývojem po sjednocení Německa. Přímou v budově univerzity byla instalována výstava materiálů z archivu Ústavu pro regionální geografii. Akci byla věnována přiměřená pozornost i ve sdělovacích prostředcích zdůrazněná i tím, že zahájení konference se zúčastnil starosta Lipska W. Tiefensee.

Zahajovací a závěrečný ceremoniál se odehrával v koncertním sále lipského Gewandhausu. Otevírací ceremoniál zahrnul obvyklé formální projevy a kulturní program. Státní tajemník pro rozvoj, urbanismus a bydlení zemského ministerstva vnitra A. Buttolo přednesl projev na téma *Politické dimenze rozvoje měst – struktury a perspektivy*. Vrcholem zahájení byl referát v současné době nejvýznamnější rakouské geografky E. Lichtenbergerové na téma *K čemu potřebuje společnost město?* Referátka si ve svém vystoupení položila otázku, zda se evropská města dají americkou cestou suburbanizace a dezurbanizace. Došla k závěru, že je možno a nutno zachovat jádra evropských měst s jejich kulturně historickými hodnotami. Na závěr úvodního dne se konala slavnostní recepce v Moritzbastei, která byla vybudována v centru Lipska v podzemních prostorách bývalého městského opevnění původně jako sklípek pro studenty univerzity.

Obdobný program konference byl velmi bohatě strukturován. Sestával z 22 hlavních témat, 40 odborných sekcí, 7 zvláštních přednášek, 3 přednášek hostů, 6 workshopů v terénu, 26 zasedání pracovních skupin, 13 polodenních, 18 celodenních a 2 zahraničních dvoudenních exkurzí. Během tří jednacích dnů se odehrávalo v průměru patnáct akcí současně. To otevřelo pro každého účastníka možnost věnovat se problémům podle svého odborného zájmu. Na druhé straně byla atmosféra konference poněkud hektická a nalezení konkrétního partnera pro rozhovor nebylo jednoduché. To však bylo nahrazeno velkým množstvím příležitostí k různým dalším kontaktům včetně navázání nových. Definitivní program konference představuje brožura o 106 stranách.

Hlavní témata obsahovala zásadní vyžádané přednášky k problémům, rozpracovaným v rámci čtyř hlavních obsahových bloků konference. Součástí některých z těchto témat byly pódiové diskuse. Odborné sekce byly více strukturovány, měly zřejmě poskytnout prostor i pro geografy, kteří se zabývají i jinými problémy než městy a měly více pracovní charakter. I zde však byly přednášky předem vyžádány a ostatní geografové se mohli realizovat v diskusi nebo prostřednictvím posterů. Zasedání pracovních skupin se věnovala například tématům aplikované geografie, školské geografie, geografie zahraničních zemí a podobně. Podle programu mělo odeznít v uvedených formách celkem 308 referátů. Ani zde se pořadatelé nevyhnuli obvyklému problému takových akcí, to znamená stálému časovému tlaku, nedodržování časového limitu jednotlivých přednášek a nedostatku času pro diskusi. Při přednáškách byly sice uplatněny i moderní projekční technologie, ale většina geografů i ze starých spolkových zemí ještě pracovala s foliemi. Publikování přednesených materiálů závisí na iniciativě jednotlivých vedoucích témat, sekcí a pracovních skupin. Při velkém množství německých odborných časopisů by to však neměl být problém.

Workshopy v terénu představovaly novou formu, která byla teprve zkoušena, a zdá se, že úspěšně. Cílem exkurzí bylo jako všude na podobných akcích seznámit účastníky dílem s odbornou regionální problematikou především Saska a dílem jim připravit zajímavé zážitky z terénu. Obě dvoudenní exkurze směřovaly také do Česka – jedna do povodí Labe (Ústí nad Labem, Litoměřice, Most), druhá do euroregionu Nisa (Harrachov, Liberec, Děčín).

Mimořádné množství podnětů si účastníci odnesli z výstav publikací a informací o činnosti jednotlivých geografických pracovišť, spolků a vydavatelství. Výstava zaujímala korydory tří spodních pater výškové univerzitní budovy. Vedle informací a propagace činnosti vystavujících subjektů byla skutečným veletrhem geografické a příbuzné literatury a výukových pomůcek. Vystavovalo 46 vystavovatelů z Německa, Rakouska, Švýcarska, Nizozemska a Velké Británie. Taková výstava byla přínosem mimo jiné pro učitele geografie na všech typech škol. Vystavované pomůcky zahrnovaly nejen učebnice, ale například i soubory fólií pro zpětný projektor, kompaktní disky, výukový software, dokonce i společenské hry použitelné v pedagogickém procesu. Řada vystavovatelů zavedla pro účastníky konference výrazné slevy, platné zpravidla do konce roku 2001.

Pro zahraničního návštěvníka nebylo možné odhadnout podíl učitelů středních a základních škol mezi účastníky. Nicméně pořadatelé se obrátili na zemská ministerstva kultury se

žádostí o uvolnění učitelů na tuto akci a její uznání za součást dalšího vzdělávání. Většina ministerstev vyslovila souhlas, v některých zemích bylo rozhodnutí v jednotlivých případech ponecháno na vedení škol. Školská geografie má ovšem v německy mluvících zemích ještě vlastní kongresy. Ten příští se bude konat ve dnech 23. – 28. září 2002 ve Vídni. Jeho mottem je *Stavění mostů – Evropa a rozšíření EU: úkoly a možnosti pro výuku geografie*. Hlavním organizátorem sjezdu bude Ústav pro geografii a regionální výzkum Univerzity Vídeň.

Program konference obsahoval rovněž obvyklé náležitosti spojené s vnitřní činností německých geografických spolků, jako zprávy o činnosti, volby nových orgánů a podobně. V Německu působí nejen Německá společnost pro geografii, která je obdobou naší České geografické společnosti, ale i další nezávislé spolky, například Německý svaz pro užitou geografii, Svaz německých školských geografů atd. Byly také předány finančně dotované ceny za vědecké práce a vědeckopopularizační činnost a nedotovaná ocenění nejlepších učitelů. Nejatraktivnějším bodem závěrečného programu bylo vystoupení londýnského geografa P. Halla na téma *Evropské město v roce 2025 – budoucí dilemata, budoucí řešení*. Přednáška byla věnována možnostem řešení budoucích problémů stárnoucích evropských měst. Jeden z hlavních pilířů budoucnosti je spatřován ve zvyšování vzdělanosti.

54. německý geografický den se bude konat ve dnech 28. září až 4. října 2003 v Bernu. Jeho ústředním mottem je *Alpy – svět hor; ostrovy, mosty, hranice*. Podrobnosti bude možno nalézt na internetové adrese <http://xxx.geotag.ch>.

Česká geografie pochopitelně není srovnatelná s německou co do počtu pracovišť, pracovníků ani co do podnikatelského prostředí, které umožňuje sponzorování vědecké činnosti. Nicméně některá ponaučení by si z takových akcí, jakou byl 53. německý geografický den, mohla vzít pro uspořádání příští konference ČGS v Ústí nad Labem. Podstatnou otázkou je především zájem geografů o takovou akci. Větší zájem pochopitelně rozšiřuje možnosti pořadatelů. Důležitá je účast učitelů a pochopení z jejich strany i ze strany vedení škol, že jde o akci, která zvyšuje odbornou připravenost učitelů pro výuku. Konferenční poplatky ani ceny stravování a ubytování nejsou u nás tak vysoké, aby si je případně nemohli účastníci hradit z vlastních zdrojů. Stejně je to i s cenami předplatného geografických časopisů. Jde pouze o vztah geografů k oboru. Zajímavé by mohlo být zorganizování výstav výsledků práce jednotlivých geografických pracovišť a geografických vydavatelství. Na druhé straně i ze zkušeností lipské konference vyplývá nutnost promyslet odborný program tak, aby účastníci mohli více diskutovat.

Antonín Vaishar

Konference „Výzkum pohraničí v regionální geografii“. (Prachatice, 8. 11. 2001). Výzkumný tým grantového projektu „Postavení pohraničí v regionálním rozvoji České republiky se zřetelem k zapojení ČR do evropských struktur“ a Západočeská univerzita v Plzni společně s městem Prachatice a Hanns-Seidel-Stiftung pořádali mezinárodní konferenci zaměřenou na výzkum pohraničí resp. příhraničního regionu v geografických vědách. Jednání probíhala v Radničním sále prachatické Staré radnice a byla simultánně překládána do němčiny resp. češtiny. Do Prachatic se sjelo celkem přes 60 geografů z Česka, Německa a Slovenska a ve 20 příspěvcích byly prezentovány výsledky geografického výzkumu v pohraničí. Většina příspěvků vyšla ještě před konferencí v edici Západočeské univerzity v Plzni *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, číslo 9 a nebo je k nahlédnutí na webové stránce: <http://www.ped.zcu.cz/pef/kge/konference/prispevky/index.html>.

Konference byla rozdělena do tří sekcí. První sekce se zabývala vybranými výsledky výzkumného týmu v rámci výše zmíněného projektu o pohraničí. Referáty řešitelů grantu měly převážně teoretický a metodologický charakter. J. Dokoupil ze Západočeské univerzity hovořil na téma „Hraniční efekt a jeho projevy“, T. Havlíček z Karlovy Univerzity nastínil problematiku „Teorie vymezení pohraničí“ a nakonec M. Jeřábek ze Sociologického ústavu AV ČR analyzoval některé výsledky rozsáhlého terénního průzkumu v referátu „Pohraničí a přeshraniční spolupráce v regionálním rozvoji“.

Další sekce byla vyhrazena zahraničním vědcům z univerzitních pracovišť (Kaiserlautern, Chemnitz, Bratislava, Nitra a Dresden/Drážďany). Témata byla zaměřena jak na dosavadní výsledky přeshraniční spolupráce, tak i na budoucí možný vývoj příhraničních regionů v 21. století. Jako hlavní zájmová území byly prezentovány česko-německé a slovensko-maďarské příhraniční oblasti. Přitom se jednalo jak o postavení pohraničí v rámci států, tak o jeho vlivu na druhou stranu hranice. Naznačena byla také problematika euroregionů a funkčnost podpůrných programů Evropské unie INTERREG a Phare CBC.

Ve třetí sekci byly převážně zastoupeni čeští vědci a to nejen z geografie, ale také ze sociologie a managementu. Většina příspěvků měla sociologický charakter a zakládala se na výsledcích a interpretaci dotazníkových šetření u obyvatel v modelových příhraničních oblastech. Zazněly zde také referáty s analýzou statistických údajů českého pohraničí. Významným podmětem pro geografý byl příspěvek sociologa prof. Zicha na téma „Přeshraniční společenství“, který podal přehled o výzkumu pohraničí v sociologických vědách.

V rámci jednání probíhaly velmi podnětné diskuse a také tisková konference, jejíž některé ohlasy byly následující den prezentovány v místním tisku. Konference mj. také ukázala, že pro výzkum pohraničí je nutný jak interdisciplinární, tak i bilaterální přístup.

Tomáš Havlíček

ZPRÁVY Z ČGS

Závěrečné slovo prezidenta ČGS I. Bičíka na 7. výroční konferenci ČGS. Vážené dámy, vážení pánové, přátelé. Dovoluťe mi, abych se na závěr 7. výroční konference pokusil nejen uzavřít letošní jednání, ale zároveň využil této příležitosti a zhodnotil situaci České geografické společnosti po svém sedmiletém vedení a připravil tak půdu pro jednání 20. sjezdu této společnosti příští rok v Ústí nad Labem, které se bude konat pod záštitou Univerzity Jana Evangelisty Purkyně.

Především mi dovoluťe, abych poděkoval všem účastníkům této konference za jejich referáty a za účast v diskusích. Třebaže účastníků konference organizátoři oznámili 107, pokládám účast profesionálních geografů, kterých zde byla asi polovina (druhou tvořili studenti geografie především z Univerzity Palackého, což pokládám ze strany organizátorů za výborný tah), za velmi nízkou. Vzpomenu-li si na základní ideu svého „volebního“ programu, byla jím aktivace členské základny naší společnosti, pak musím konstatovat, že se tuto ideu naplnit nepodařilo. Osobně jsem počtem účastníků a obsazením dvou ze tří sekcí letošního jednání zklamán, avšak vina není na straně organizátorů. Ročně vychovávají vysokoškolská pracoviště geografie kolem pěti set nových geografů. Kolik z nich se stává členem naší vědecké společnosti? Minimum? Proč? Asi proto, že jednotliví vyučující nepokládají tuto vědeckou společnost za natolik významnou a prestižní, že se nejen na její odborné činnosti nepodílejí, a dokonce, že ani v jednom z časopisů, které pravidelně vydáváme, (většina vůbec!) nepublikují. Proto nemohou a ani nechtějí propagovat činnost, kde sami nejsou vidět. Domníval jsem se, že se změnou politických poměrů v Česku dojde k rozvoji komunikace a vědecké práce nejen na fakultách a ústavech, ale i v rámci naší vědecké společnosti. Rád bych dosáhl toho, co je běžné v zahraničních společnostech geografů, totiž vysoké prestiže pouhé účasti, natožpak vystoupení na těchto pravidelných každoročních jednáních geografických společností či jejich částí (např. jen učitelů geografie). V těchto vědeckých a profesních organizacích se prosadila idea „kdo není na výroční konferenci, jakoby v geografické obci neexistoval“. I u nás je řada vědeckých společností, které se tomuto principu blíží. Proč tomu tak není v České geografické společnosti, zasluhuje asi hlubší rozbor. Nad touto situací mne napadají v podstatě 4 možnosti, jak zvýšit prestiž akci vědecké společnosti a jejího vědeckého časopisu.

1. Vyzvat k podstatně aktivnější spolupráci jednotlivě zodpovědné vedoucí pracovišť, a to jak z hlediska účasti zástupců z jednotlivých pracovišť na odborných akcích, tak k vyššímu zapojení do publikační činnosti v jediném vědeckém časopise naší společnosti (Geografie – Sborník ČGS). Myslím si, že vydávání fakultních pravidelných tisků a periodik shromažďujících vystoupení ze seminářů svoji recenzní náročností nespĺňují požadavky, které má na příspěvky „Sborník“. To je bezpochyby jedním, ne-li hlavním důvodem malého počtu příspěvků z většiny pracovišť. Jsem toho názoru, že součástí osobní a pracovní evaluace musí být i hodnocení vycházející z kvality publikovaných příspěvků. Ta je dána také tím, v jakých zahraničních periodikách jsou příspěvky českých geografů publikovány. A zde se nabízí prostor pro akreditaci geografických oborů, která by měla dát v tomto směru jednoznačný podnět. Jedině tudy vede cesta k zajištění širší nabídky témat pro publikování ve „Sborníku“, jakož i hodnocení odborné kvality práce jednotlivců a celých pracovišť prezentací nových myšlenek a výsledků výzkumu na akcích ČGS.

2. Pokusit se na jednotlivých pracovištích aktivovat mladé pracovníky kateder a studenty geografie pro aktivity odborné a přitom lákavě připravené. Cestou může být aktivace studentských spolků s odborným zaměřením a jejich participace na organizování a hodnocení každoročních soutěží o nejlepší studentskou práci. Za pomoci jednotlivých pracovišť bych navrhol obnovit, resp. na nových organizačních a evaluačních požadavcích založit soutěž o nejlepší studentskou vědeckou práci. Ta by měla mít kolo fakultní a kolo celostátní. Česká geografická společnost a její hlavní výbor by v tomto směru byl garantem celostátní soutěže organizované každoročně na jiném vysokoškolském pracovišti geografických oborů. Jsem toho názoru, že aktivity mladých zájemců o geografii by však měla vycházet i z dalších forem aktivity, kterou by mohlo být společné cestování u nás i v zahraničí, výměna studentských vysokoškolských skupin apod.

3. Sekce geografického vzdělávání pracující již řadu let se vcelku oprávněně soustředila především na aktivity spojené s vysokoškolskou výukou. Nároky kladené v současné době na jednotlivá geografická vysokoškolská pracoviště a Českou geografickou společnost při tvorbě nových pedagogických dokumentů souvisejících s přestavbou českého školství a novými maturitami, stejně jako tvorba nových, přesných a didakticky správně koncipovaných pomůcek vyžaduje daleko větší pozornost naší vědecké společnosti. Jsem toho názoru, že sekce vzdělávání by v budoucnu měla fungovat odděleně pro úroveň vysokoškolskou a pro střední a základní školu, přičemž právě tato úroveň by měla být zajišťována v daleko větší míře aktivitami zkušenných a tvořivých učitelů z praxe. Aktivity spojené s daleko intenzivnější spoluprací při tvorbě učebních pomůcek a pedagogických dokumentů budou vyžadovat specializované doktorské studium zaměřené na vysokoškolské vzdělávání na jehož přípravě se pracuje jak na PŘF Masarykovy, tak Karlovy univerzity. Kromě toho je nutné předpokládat, že takto koncipovaná odborná skupina by měla poskytovat odbornou garanci při udělování doložek MŠMT a zajistit náročnou a hloubkovou recenzi všech vydávaných učebních pomůcek jako pomůcku pro učitele při jejich výběru.

4. Domnívám se, a olomoucká konference to víceméně potvrdila, že odborná geografická veřejnost zatím ve využití technologie geografických informačních systémů (dále jen GIS) stojí spíše na počátku jejich využívání. Jsem toho názoru, že jen urychlené zvládnutí této technologie pro odborný výzkum v geografických oborech umožní zvýšit uplatnění absolventů geografických oborů. Kromě nutně vyšší úrovně zvládnutí GIS našimi absolventy (ale i pedagogy) vidím v našich koncipovaných aktivitách příliš málo snahy o geografickou syntézu, málo propojení mezi dílčími výzkumy jednotlivých složek a témat do fyzickogeografické, sociálněgeografické či dokonce komplexní syntézy. Takových prací se v české geografii objevuje minimálně.

Jako další problém vidím současný stav výuky zeměpisu ve školách středních i základních. Stav pokládám za varující jak z hlediska podílu neaprobovaných učitelů, tak bohužel i z pohledu obsahu a kvality výuky našich absolventů. Požadavky nové maturity ze zeměpisu kladou daleko větší důraz na dovednostní složku výuky proti dosavadní praxi memorování velkého počtu fakt. Ta se daleko lépe zkouší, ale svojí povahou nepatří do 21. století, do století informačního boomu. Dnes přece není problém si fakta, data opatřit, ale problém je jejich hodnocení, hierarchizace, prostě práce s nimi. A to je třeba především učit tak, aby získané vědomosti v maximální míře sloužily pro praktický život. K zajištění nové maturity ze zeměpisu je přitom nutné zajistit několik set, resp. spíše několik tisíc kvalitně připravených otázek do zásobníku (CERMAT – Centrum pro novou maturitu), z nichž budou každoročně vybírána ta, která budou toho roku použita u maturitní zkoušky. Vzhledem k tomu, že se předpokládá využití výsledků takto koncipované maturitní zkoušky jako podkladu pro výběr uchazečů o vysokoškolské studium (jak geografie, tak oborů, které „zeměpisně“otázky u přijímacího řízení užívají) se tato činnost pohybuje na pomezí středoškolských a vysokoškolských geografických znalostí. Proto si myslím, že by se této problematice měla věnovat i odborná sekce geografického vzdělávání naší společnosti.

Konečně dovolu, abych vás všechny pozval na 20. sjezd České geografické společnosti, který se bude konat v konci srpna příštího roku v Ústí nad Labem. Pořadatelé, kterými jsou tamní pobočka ČGS a katedra geografie pedagogické fakulty UJEP, prosím, aby věnovali co největší prostor pro diskusi, jakož i pro prezentování co nejúplnější šíře geografických výzkumů, ať již přednáškou či posterem. Tři dny, které v Ústí strávíme, bychom měli naplnit co největší kvalitou prezentovaných výzkumů.

Závěrem dovolu, abych poděkoval doc. RNDr. V. Vysoudilovi, CSc. a jeho spolupracovníkům, jakož i studentům této katedry za organizaci a přátelskou atmosféru 7. výroční konference České geografické společnosti na přírodovědecké fakultě v Olomouci.

*Ivan Bičík
prezident ČGS*

Všechny cesty vedou do Ústí nad Labem, aneb vstříc 20. jubilejnímu sjezdu České geografické společnosti. Setkání geografické obce na výroční konferenci Společnosti v Olomouci odstartovalo přípravy vrcholné akce českých geografů, jehož organizací byla pověřena severočeská pobočka ČGS zastoupená především pracovníky katedry geografie Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Po 40 letech se tato akce vrací na sever naší vlasti. Již jen málo pamětníků si dnes připomene, že ve dnech 18. – 21. června 1962 se v Teplicích uskutečnil 9. sjezd československých geografů pod heslem „Zeměpis, pomocník při budování ČSSR“.

Také nadcházející setkání proběhne – z pohledu socioekonomické a historickopolitické situace – v mimořádně závažném období. Společnost i ekonomika, občané, jednotlivé subjekty i orgány jsou více či méně pod vlivem předpokládaného vstupu České republiky do Evropské unie. Právě tomuto tématu se chceme ve sjezdových jednáních především věnovat, byť zatím oficiální motto nebylo vyhlášeno. Bude předmětem dalších diskusí jak samotných organizátorů, tak široké odborné veřejnosti. Nepochybně však mezi klíčová slova se řadí mj. Česko, geografie, Evropská unie, integrace, regionální a lokální rozvoj apod. Vzhledem k předpokládanému zaměření uvažujeme – prostřednictvím Euroregionu Elbe / Labe – o zapojení do programu Phare CBC (Fondů malých projektů pro přeshraniční spolupráci).

Dovolujeme si Vás tímto pozvat na 20. jubilejní sjezd ČGS, který se uskuteční v budově rektorátu UJEP v Ústí n. L. ve dnech 28. – 30. srpna 2002. Samotné jednání bude mít standardní průběh, přičemž těžiště – vedle plenárního zasedání – spočívá v jednotlivých sekcích. Na jejich vedení se bude podílet jak zástupce pořádající instituce, tak přední odborník příslušného zaměření z řad českých geografů. V časovém harmonogramu usilujeme, aby dostatek prostoru byl věnován diskusí v předneseným příspěvkům.

Jednání školské sekce bude propojeno s Letní geografickou školou, kterou již tradičně organizuje Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Počítáme rovněž – ve spolupráci s geografii „z Albertova“ a „ze Slupi“ – se zařazením HYDE PARK a větší prostor bychom též rádi věnovali posterům včetně výkladům k problematice na nich prezentované. Uvažujeme o uspořádání celostátního kola Studentské vědecké odborné činnosti v oboru geografie. Tímto krokem bychom jednak obnovili dřívější tradici, jednak umožnili setkání nastupující generace mladých geografů.

Připravujeme celou řadu doprovodných akcí, jejichž záměrem je přiblížit účastníkům – geografům „odjinud“ i „negeografům“ – historii, současnost i budoucnost severozápadních Čech. Jmenujme například výstavu „Proměny severozápadních Čech na mapách“ či amatérskou soutěž s geografickou tematikou pro mládež (pro ZŠ kresby, pro SŠ a VŠ fotografie). Samostatnou zmínku zasluhuje plánovaná exkurze, které účastníky „provedou“ nejen po krásách, ale také problémy našeho regionu. Návrh, zahrnutý mj. v 1. cirkuláři, počítá s pěti trasami různého zaměření: Severočeská hnědouhelná pánev – Krušné hory, České středohoří – Litoměřicko – Českolipsko, Labské pískovce – Děčínsko, Sasko – Drážďany, Ústecko – město a okolí.

Vedle sborníku (s anotacemi všech příspěvků) resp. sborníků za jednotlivé sekce (s úplnými příspěvky) ve formě publikace se počítá s vydáním veškerých materiálů v elektronické podobě. Zvažujeme rovněž vydání monotematických čísel Geografie – Sborníku ČGS a Geografických rozhledů (s didaktickým zaměřením). Jednáno bude rovněž s regionálními sdělovacími prostředky s cílem popularizovat geografii.

Podle kalendáře kontaktů s účastníky očekáváme předběžné přihlášky s anotací příspěvků do konce listopadu 2001, následně bude vydán 2. cirkulář (únor 2002) a pro závazné přihlášky s úplnými příspěvky byl stanoven termín květen 2002. Vedle písemné korespondence lze využít (pro většinu zájemců možná snadněji) také elektronické formy, a to jak pro vlastní přihlášku (e-mail: geograf@pf.ujep.cz), tak pro další sjezdové informace internetu (www.ujep.cz). Zásadní přípravné kroky budou posouzeny vědeckým výborem sjezdu, složeným z geografických osobností a představitelů univerzity a regionu. Organizační výbor již postupně konkretizuje jednotlivé body sjezdového programu, a to jak na základě místních podmínek, tak podle doporučení hlavního výboru ČGS. Uvítá jakoukoliv iniciativu či námět ke zvýšení odborné úrovně či prohloubení navazujících aktivit. Nashledanou v závěru srpna příštího roku v Ústí nad Labem.

Milan Jeřábek, za organizátory 20. jubilejního sjezdu ČGS

I. Ianoş, D. Pumain, J. B. Racine (eds.): Integrated urban system and sustainability of urban life. Editura tehnică, Bucureşti 2000, 518 s.

Na tomto místě si dovoluji recenzovat sborník prací představených na zasedání komise IGU „Urban Development and Urban Life“ v Bukurešti v srpnu 1998. Obsáhlý sborník, který byl vytištěn a distribuován v roce 2000, obsahuje 34 dílčích příspěvků celkem 48 autorů. Z toho nejvíce bylo z hostitelského státu, Rumunska (8 autorů), významně byla zastoupena Francie (7 autorů), ale i Izrael (6 autorů). Tematicky je sborník členěn do pěti ne zcela vyvážených oddílů. Edice sborníku se společně ujali rumunský profesor humanní geografie, známá francouzská geodemografka a místopředseda příslušné komise IGU, jinak geograf z Lausanne. Krátký společný úvod všech tří editorů je vlastně jen velmi stručně komentovaným obsahem sborníku.

Metodickým problémem urbánních systémů a vývoje měst se věnovalo 6 referátů a teoretickou hloubku mohou asi připsat obsáhlé stati Denisy Pumain z Francie (An Evolutionary Model of Urban Systems), která předvedla obsáhlou rešerši statických i dynamických modelů měst a která mj. oživila trochu obraznou myšlenku z roku 1992, že totiž urbanizace je také procesem, který přímo integruje prostorovou mobilitu do denního života. Rezervovaně se autorka vyjadřuje k pojmu kontraurbanizace. Urbánní ekologický pohled byl nosnou ideou příspěvku Christofa Ellgera.

Případové studie k národním a regionálním urbánním systémům byly zařazeny v počtu osmi. Dva příspěvky se věnovaly Kanadě, dva Rumunsku (z nich jeden byl obecný a jeden byl věnován Transylvánii – právě tento příspěvek, jehož autory byli G. P. Pop a V. Bodocan, by snad bylo vhodné někdy paralelně ověřit alespoň na slovenském urbánním systému, neboť mnohá východiska obou urbánních systémů byla kdysi shodná!), po jednom pak Venezuele, Jižní Africe, Izraeli a Slovinsku. Gonenův referát (Increasing Suburbanisation in Israel) se vyznačuje formálně dokonalou klasifikací forem suburbanizace a bezprostředními ilustracemi jednotlivostí na izraelské realitě. Obecný příspěvek o rumunském urbánním systému (z pera francouzské autorky K. Emsellem) se věnoval zvláště již proslulému „migračnímu úprku“ z měst v Rumunsku v 90. letech.

Třetí oddíl tvořily příspěvky k sociálním problémům a k existenci sociálního faktoru trvalé udržitelnosti měst. Zde mne zaujaly referáty orientované na problémy sociální a etnické segregace ve městech (A. C. Horn k Jižní Africe, tři izraelské autoři ve společném článku k problematice migrantů v Tel Avivu).

Málo početné (jen tři), ale pozoruhodné obsahem byly originální referáty v oddílu nazvaném Kulturní a vědecký potenciál měst. C. W. Matthiessen a A. W. Schwarz jsou autory klasifikace evropských výzkumných center podle bibliometrických ukazatelů renomovaných vědeckých časopisů, které jsou v těchto střediscích publikovány (přesněji řečeno, podle publikační produkce v letech 1994 – 1996). Z měst nové „středovýchodní Evropy“ byla zahrnuta tato: Praha, Varšava, Budapešť. Každopádně výrazně diferencovaný „vědecký profil“ některých evropských center mne trochu překvapil a v přepočtu na svou velikost pochopitelně zářila taková univerzitní střediska, jako jsou Oxford, Cambridge, Freiburg, Uppsala, Lund a další. J. Buursink analyzoval „kulturní centra Evropy“ především podle jejich atraktivity pro cestovní kanceláře. P. Sjöholt (z Bergenu) se zabýval kulturními městy Evropy podle jejich deklaratorního určení od roku 1985 (Praha spolu s jinými městy v roce 2000).

Nejobsáhlejší částí recenzovaného sborníku byl však poslední oddíl, který byl věnován obecné dynamice městského prostoru. Vcelku originálnímu tématu, vnitřnímu členění hlavních měst ve středovýchodní a jihovýchodní Evropě, se věnovaly V. Rey a T. Saint-Julien. V nestabilitě vnitřních členění a ve velké početnosti vnitřních součástí těchto měst vnímají pozůstatky působení předchozího režimu. Kritické poznámky vztahující se k připravenosti na integraci do Evropské unie jsou rovněž součástí téhož referátu. Z dalších příspěvků bych upozornil na spíše klasické urbánní studie (pro Tokio, Ciudad de México, Bukurešť, Iaşi a Békéscsabu), dvě srovnávací studie (Kalkata versus Madras a Tokio versus Paříž), přičemž především poslední připomenutá studie (s autorstvím Y. Murayamy) má excelent-

ní podobu a vyúsťuje do až do velmi zajímavých prostorových schémat obou metropolí a jejich okolí, zahrnujících i časový vývoj pro tamní vazby (s. 432). Z kontextu se poněkud vy-myká studie o využitelnosti bývalých vojenských objektů v Heilbronnu.

Věcně zajímavý sborník s průměrnou technickou úrovní zpracování a vkusnou a praktickou obálkou je k nahlédnutí na katedře geografie Přírodovědecké fakulty MU v Brně (a snad i jinde). Sborník je současně snad i zajímavým dokladem velké snahy početné rumunské geografické obce důstojně participovat na současných tématech geografického výzkumu.

Stanislav Řehák

A. Hecht, A. Pletsch (project directors): Virtual Geography Texts on Canada and Germany. Final Report and Text Units. Georg-Eckert-Institut Braunschweig, Germany. CD-ROM, www.v-g-t.de. Edition 2, 2001.

Jedná se o interaktivní multimediální virtuální geografické texty o Kanadě a Německu, které postupně vznikaly spoluprací až 60 odborníků pod vedením profesorů Alfreda Hechta (Wilfrid Laurier University, Waterloo, Ontario) a Alfreda Pletsche (Philipps-Universität, Magdeburg, Germany) na německém Institutu George Eckerta v Braunschweigu.

A o čem to vlastně celé je? Není to ani tak o Kanadě a Německu, je to virtuální geografie Kanady a Německa, ale je až příliš skutečná. Z tříjazyčné verze (francouzština, němčina, angličtina) se přidržíme anglické verze a zaměříme se na Kanadu. Informace jsou seřazeny do čtyř hlavních kapitol: General Introduction, Urban/Economic, Environment/Resources, Cultural/Historical. Každá kapitola má dalších deset až čtrnáct podkapitol, které se věnují klíčovým tématům, jako je např. multikulturalita, původní obyvatelstvo, NAFTA apod. Všechny podkapitoly mají stejnou strukturu: prvním bodem je cíl výuky (teaching aim), následují klíčová slova, která by si studenti měli osvojit. Ve vlastním textu jsou některá slova a pojmy zvýrazněny – po kliknutí se dostanete na internetovou stránku, která o daném problému pojednává podrobněji. Dále zde máme doplňující otázky (questions for further consideration), interaktivní kvíz a seznam internetových adres s podobnou tematikou. Samozřejmou součástí podkapitol jsou tabulky, grafy, mapy, obrázky, názorné fotografie, snímky z družice a již zmíněné internetové propojení.

Součástí učebnice je i vyhledávání pomocí klíčových slov (search), bibliografie, shrnutí důležitých internetových adres (včetně kanadského kurikula) a tipy pro učitele zahrnující ukázkově zpracované hodiny. Tyto obsahují zaměření hodiny, cíl hodiny, materiály a pomůcky, úvod a náplň hodiny, hodnocení a rozšíření o práci studentů.

S německou důkladností zpracovaný pohled na geografii Kanady se opírá o autentické podklady přímo z Kanady, jež interpretuje z didaktických pozic v kontextu geografického kurikula. Multimediální pojetí umožňuje využití široké nabídky Internetu v dimenzích, o nichž se autorům klasických zeměpisných učebnic ani nesní. Tím není naplněn odsudek nemultimediálních učebnic, ale spíše se zde objevila nabídka překonávající bezbřehé encyklopedické zeměpisné sumáře všeho možného o přírodě, obyvatelích, hospodářství, historii, kultuře atd. Je zde ještě jeden významný rozdíl: tyto Virtuální geografické texty vedou studenty spíše k přemýšlení než memorování dat. Řada našich geografů-pedagogů, i na fakultách, si zakládá na tom, že jejich žáci/studenti vědí, která země je pátá na světě v produkci prosa. Jímá je hrůza, když to student neví, nás jímá děs, že si to student bude pamatovat celý život – sotva kdy se dostane k novějším datům. Jde zde o styl geografického vzdělávání: dostáváme mocný nástroj chrlící fakta a informace, jež musí projít především myšlením, než jen pouhým pamatováním. To vyžaduje zásadní změnu v geografickém vzdělávání, které potřebuje větší oporu v teorii a aplikacích než v dosud dominujícím empirismu (viz prosa). Máme-li možnost využít takovou multimediálnost, pak musíme jasně celou výuku/učení zaměřit cílově – cílem nejsou data, ta jsou „jen“ prostředkem k porozumění současnému (budoucímu?) světu. Překvapí to, že obrázky jsou skryté, ne tak vnucující se jako v našich zeměpisných učebnicích, těžiště je v chytrém textu, který navádí, či jak se dnes říká: poskytuje „menu“ obrázků, tabulek, schémat. Volba obrázků je tak individuální, účelová, funkční, ale vždy s ohledem na předem zadané vzdělávací cíle. Ne tedy zahlití názorností, ale naopak vést k jejímu filtrování, které je výchovně cenné jakožto průprava ke kritickému myšlení nezbytnému jak k porozumění současnému světu, tak v ujasnění vlastní pozice studenta v tomto světě. Co víc si můžeme přát v dnešním útoky masmédií na každého z nás? Je náš zeměpis dostatečně kritický ke světu, v němž žijeme, a nebo jen tomuto světu přítakává?

Co dodat na závěr? Potřebujeme více takovýchto virtuálních učebnic, které jsou chytré, což znamená, že nám nenabízejí obrázky za každou cenu, nevnucují nám vizuální banality, ale hlavně nás vedou ke geografickému myšlení opřenému nejen o empirii, nýbrž i o rozumnou teorii a aplikaci. Zmíněná multimediální učebnice předkládá jak geografii Kanady a Německa, tak zároveň přístup, cestu i k dalším geografickým tématům. Měly by být k dispozici nejen učitelům, ale samozřejmě i studentům. Nemusíme snad zdůrazňovat, že práce s počítačem a znalost cizího jazyka jsou nezbytnou nutností k plnému využití tohoto úctyhodného díla. Ostatně, zkuste si to sami stáhnout a užijte si s námi (Ach ty testy...)

Alois Hynek, Leona Kovaříková

R. M. Bone: The Regional Geography of Canada. Oxford University Press, Don Mills, 507 s. ISBN 0-19-541095-5.

Profesor katedry geografie Saskatchewanské univerzity a autor Geografie kanadského severu (1992) patří k několika autorům, kteří mají odvalu, esprit i erudici k sepsání díla, o jehož nezbytnosti nepochybují ani negeografové. Stále totiž i v kanadských geografických kruzích vládne přesvědčení o platnosti doslova kultovní knihy McCanna, ed. (1982): *A Geography of Canada – Heartland and Hinterland*. Scarborough, Prentice-Hall. R. M. Bone vidí dnešní Kanadu jinak navzdory skeptikům, tvrdícím, že sepsat regionální geografii Kanady je dnes nemožné, navíc není v silách jednoho člověka. R. M. Bone pracoval na své monografii 5 let a dokázal to.

Předně zaujme vyváženost jednotlivých kapitol: 38 stran dostal přehled kanadských regionů, 49 stran kanadská příroda, 61 stran historická geografie Kanady, 57 stran lidské aktivity, zatímco pro každý z 6 kanadských regionů obdržel kolem 47 stran – Ontário, Québec, Britská Kolumbie, Západní Kanada, Atlantická Kanada a Severní území.

Těžišťe přístupu autora spočívá ve zdůraznění změn ve vztazích těchto 6 regionů daných liberalizací světového obchodu a utvářením severoamerického obchodního bloku. Za rámec ekonomických změn a navrhovaných stabilizujících scénářů považuje nový globální ekonomický řád. V Kanadě vždy existovaly regionální tenze působící na sociální a politické systémy: původní a nepůvodní Kanadané, francouzští a britští Kanadané, centralisté a decentralisté. V přehledu kanadských regionů vychází z pojetí geografie, jejímž hlavním cílem je příspěk k porozumění měnícímu se světu přesným popisem, analýzou a interpretací jeho geografických regionů. Obdobný prostorový rámec poskytuje obecný regionálně geografický model jádra a periferie Kanady, ale vkládá mezi jádro a periferii, podle obecného konceptu J. Friedmanna, vztupné a sestupné tranzitní geografické regiony plus okrajový region s přírodními zdroji.

Nebojí se jít v obecném pojetí až k R. Hartshornovi, fyziografickým regionům, u nás označovaných jako geomorfologické regiony, přičemž ostatní přírodní složky chápe zónálně. Na druhé straně neopomíjí vliv člověka na přírodu, nezůstává u konstatujícího popisu, jeho pojetí je procesní, praktické – klidně zařadí samostatně permafrost. Pozornost historické geografii Kanady je velmi oprávněná – řada současných horkých politických témat má svůj původ právě v historii. Proto zde specifikuje zrod výše zmíněných 3 tenzí, ale je navýsost současný zdůrazněním důležitého rysu kanadské identity, jímž je vůle ke kompromisu, která drží zemi pohromadě. V kapitole věnované humánní geografii dominují ekonomické a sociální proměny Kanady, role přistěhovalectví, nyní většinou neevropského. Pozoruhodné je kanadské úsilí o multikulturalnost, sdílení neantagonní jinakosti svých obyvatel, která je rozdílná od amerického konceptu transkulturality (to však v knize již není). Velkým tématem současné kanadské geografie je sledování rozvoje “high-tech” průmyslu v návaznosti na liberalizaci obchodu, která mění zmíněnou kanadskou prostorovou strukturu “heartland – hinterland” v širším severoamerickém rámci. V západní Kanadě zesilují prostorové vazby se SZ USA, zatímco jádro Kanady má blíže k SV USA.

Bonova kniha je učebnicí, která zahrnuje otázky pro studenty a rozhodně není tak suchá jako české univerzitní regionálky, Bone se nebojí vkládat i karikatury z tisku, čímž poněkud odlehčuje např. problém Québecu. Fotografie sice nejsou barevné jako v našich učebnicích geografie pro školní mládež, zato mají vysokou vzdělávací hodnotu, tabulky s čísly jsou úsporné, výstižné, nutí přemýšlet, nikoliv pamatovat. Samozřejmě jsou vložena okna, zde označovaná jako vinětky čili vložky osvěžující text. Jednotlivých 6 kanadských geografických regionů se zmocňuje spíše analyticky než popisně, nebojí se přitom, např. psát o “předříjné psyché”, ale dokáže se stále držet Friedmannova modelu. Fascinuje schopnost vystihnout témata pro regiony, jít mj. až do technologie výroby papíru rozlišením typů buničiny,

ale také bourat mýty o kanadských lesích stejně jako podat přesvědčivý obraz Severu (napsal o něm samostatnou knihu). Čistě namátkou mne zajímalo jak vidí Whitehorse, kde jsem před dvěma léty měl možnost letět přes údolí Yukonu do St. Elias Mts. – no a co řeknete na to, že to Bone má jako na dlani?

Co je nového v členění Kanady? Severní území (Territorial North) má 3 správní jednotky: Yukon, Severozápad a (od 1. 4. 1999) Nunavut. V případě Nunavutu došlo k dohodě mezi ottawskou vládou a Inuity o jejich větší samostatnosti v rozhodování o území, v němž žijí (je jich kolem 25 000), byť 90 % příjmů jejich vlastní vlády pochází právě z Ottawy. Navíc zde mají zájmy, ve formě megaprojektů, i nadnárodní společnosti. Monografie vyznívá pro zachování jednotné Kanady optimisticky, Bone zdůrazňuje sílu v její diverzitě, která spojuje, nicméně poslední fotografie je náladová – ukazuje západ slunce.

Proč tato recenze? I u nás se postupně rozvíjejí Kanadská studia – Canadian Studies, jimž se věnuje řada disciplín od uměnovědných, přes sociální studia až k ekonomii, historii. Může v nich česká geografie chybět? Zeměpis zahraničních zemí v české geografii je až příliš tradiční, výzkumně téměř zcela neuchopený, ale ledy se pohnuly, a nejen ledy, je zde Amazonka, Antarktida a další místa naší planety, jež se dostávají do ohniska našeho zájmu. Cestovatelství akceleruje po XI/89, zahraniční literatura se stala snáze dostupnou. Neříkáte, že větší tah na geografii zahraničních zemí? R. M. Bone mi dost otevřel oči ...

Alois Hynek

G. M. Robinson: Methods and Techniques in Human Geography. John Wiley & Sons, Chichester 1998, 556 s.

Autor, jenž je profesorem geografie na Kingston University v anglickém Surrey, měl podle vlastních slov za více než dvacet let svého působení v oboru možnost důkladně poznat řadu problémů provázejících užití kvantitativních metod v geografii. Ačkoliv pro řešení mnohých úkolů jsou – při rozumné aplikaci s ohledem na povahu problému, případně v kombinaci s jinými přístupy – velmi užitečné, u části odborné geografické veřejnosti se projevuje nechuť k jejich používání. Důvodem bývá nejčastěji jejich matematicko-technické nezvládnutí nebo přetrvávající reakce na pozitivistickou éru geografie, vedoucí v některých případech až k úplnému odmítnutí jakékoli kvantifikace. Jindy jsou metody aplikovány nevhodně nebo pouze mechanicky a samoučelně.

Příspěvek ke zlepšení tohoto stavu je jedním ze zřejmých cílů sepsání této publikace, která přitom ale zdaleka není věnována jen matematicko-statistickým technikám. Naopak, jedná se o poměrně rozsáhlý a ucelený přehled metodologického vývoje geografie za poslední čtyřicetiletí, který přibližuje základní přístupy, které se v tomto období v geografii uplatnily, jejich filozofické základy i širší společenský kontext. S využitím řady příkladů z oboru uvádí jejich dílčí metody kvantitativního i kvalitativního charakteru, rozebírá jak technický postup jejich zpracování, tak i možnosti a omezení jejich aplikace. Zároveň si všímá i vývoje jednotlivých přístupů, jejich vzájemných vztahů, a z toho vyplývajících změn v užívání některých metod.

V úvodní kapitole je stručně nastíněn vývoj geografického myšlení od 60. let do současnosti; revoluční vstup kvantitativních metod do této oblasti, postupné proměny pozitivistické geografie i radikální reakce na ni.

První část publikace (kap. 2 – 6) je věnována výhradně kvantitativním metodám – statistickému zpracování dat, testování statistických hypotéz, zjišťování závislosti, vícerozměrným statistickým metodám a lineárním modelům. Autor se pokud možno vyhýbá příliš podrobnému popisu matematických základů metod, přitom však nesklouzává ani na úroveň zjednodušeného návodu postupů typu „kuchařka“. Metody jsou popsány převážně slovně a stručně, důraz je kladen na jejich užití v geografii a jeho omezení, s ukázkami konkrétních příkladů. Ty jsou, stejně jako další části knihy, doplněny množstvím přehledných schémat, grafů a tabulek.

Následující čtyři kapitoly jsou zaměřeny opět na kvantitativní metody, tentokrát ale již s užším vztahem k prostoru – problematiku prostorových modelů, výzkum struktury a rozmístění jevů v prostoru; ale i ke vztahu času a prostoru – procesy prostorové difúze, „time-space geography“, analýzu časových řad atd. Závěr této části knihy představuje pojednání o využití systémové analýzy v geografii a geografických informačních systémech.

Zbývajících pět kapitol mapuje naopak převážně kvalitativní přístupy, které vznikly jako reakce na pozitivisticky orientovanou geografii či v pozdějším období, jako např. behavi-

orální geografie, marxistický a feministický směr, a současné období postmodernismu v geografii. I zde je dostatečný prostor věnován jak způsobu uvažování a konkrétním předmětům výzkumu u jednotlivých proudů, tak i zásadám vypracování příslušných metod jako např. dotazníkové šetření, interview, pozorování účastníků atd.

V závěru obsahové části je uveden stručný souhrn další důležité literatury vztahující se k obsahu jednotlivých kapitol. Úplný seznam literatury pak obsahuje více než 1 500 odkazů na publikace a články geografické, ale i z dalších vědních oborů. Doplněk pro statistickou část tvoří statistické tabulky a na závěr je připojen rejstřík pro vyhledávání.

I přes větší zaměření na kvantitativní metody podává publikace poměrně ucelený přehled a zhodnocení vývoje geografických metod za posledních čtyřicet let. Díky své úctyhodné šířce a zároveň hloubce zpracování může být využita jako průvodce, jenž pomáhá se v tomto vývoji lépe zorientovat, stejně dobře jako učebnice či příručka pro zvládnutí konkrétních metod a jejich aplikací. Rozhodně si tak pozornost čtenářů – geografů zaslouží a kvůli širšímu využití nezbývá než litovat, že podobné dílo není k dispozici také v češtině.

Marie Radolfová

CELOROČNÍ OBSAH SVAZKU 106 (2001)

Redakční rada Editorial Board

BOHUMÍR JANSKÝ (šéfredaktor Editor-in-Chief),
VÍT JANČÁK (výkonný redaktor Executive Editor, JIŘÍ BLAŽEK,
ALOIS HYNEK, VÁCLAV POŠTOLKA, VÍT VOŽENÍLEK, ARNOŠT WAHLA

Ročník 106

Praha 2001

Česká geografická společnost

OBSAH CONTENTS

HLAVNÍ ČLÁNKY – ARTICLES

<i>BIČÍK Ivan, JANČÁK Vít: České zemědělství po roce 1990</i>	209
Czech Agriculture after 1990	
<i>BRÁZDIL Rudolf, VALÁŠEK Hubert: Popis klimatu Moravy od Kryštofa Passyho z roku 1797</i>	234
The Description of the Climate of Moravia by Kryštof Passy from the year 1797	
<i>CZUDEK Tadeáš, HILLER Achim: Vývoj údolní nivy řeky Odry v Ostravské pánvi</i>	94
Development of the Odra River floodplain in the Ostrava Basin	
<i>DANĚLKA Jan: Dendrogeomorfologický výzkum sesuvné lokality u Čeřeniště</i>	166
Dendrogeomorphological research of a landslide area near Čeřeniště	
<i>FIALOVÁ Dana: Druhé bydlení a jeho vztah k periferním oblastem</i>	36
Second Housing and Its Relations to Peripheral Regions	
<i>FŇUKAL Miloš: Politickogeografické souvislosti jugoslávské krize</i>	133
Political-geographical consequences of the Yugoslavia crisis	
<i>HAVLÍČEK Tomáš, CHROMÝ Pavel: Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti</i>	1
Contribution to the theory of polarized development of a territory, with a special attention paid to peripheral regions	
<i>HILLER Achim – viz CZUDEK Tadeáš</i>	
<i>CHROMÝ Pavel – viz HAVLÍČEK Tomáš</i>	
<i>JANČÁK Vít: Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni</i>	26
Contribution to the geographical research on peripheral regions at the microregional level	
<i>JANČÁK Vít – viz BIČÍK Ivan</i>	
<i>JANSKÝ Bohumír, PIVOKONSKÝ Martin: Vývoj jakosti povrchových vod v povodí Cidlina</i>	74
Development of surface water quality in the Cidlina River catchment area	
<i>KOLEJKA Jaromír: Geoekologické souvislosti vzniku a důsledku povodní</i>	65
Geocological aspects of flood origin and consequences	
<i>MARADA Miroslav: Vymezení periferních oblastí a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy</i>	12
Delimitation of peripheral regions of Czechia and their features studied with the help of statistical analysis	
<i>PÁNEK Tomáš: Morfostrukturní analýza české části Čantoryjské hornatiny (Slezské Beskydy)</i>	148
Morphostructural analysis of the Czech part of the Čantoryjská hornatina Hilly Region	
<i>PIVOKONSKÝ Martin – viz JANSKÝ Bohumír</i>	
<i>RÖLC Robert: Dopravní dostupnost a regionální význam krajských měst</i>	222
Transport accessibility and regional significance of regional centres	
<i>VALÁŠEK Hubert – viz BRÁZDIL Rudolf</i>	

ROZHLEDY – REVIEWS

<i>DOKOUPIL Jaroslav: Přeshraniční spolupráce jako součást regionálního rozvoje česko-bavorského pohraničí</i>	270
Cross-Border Cooperation as a Constituent of the Regional Development of the Czech-Bavarian Borderland	
<i>KALLABOVÁ Eva – viz VAISHAR Antonín</i>	
<i>PÁSKOVÁ Martina: Udržitelný rozvoj cestovního ruchu</i>	178
Sustainable tourism development	
<i>LELLÁK Jan – viz Pšenáková Petra</i>	

<i>PŠENÁKOVÁ Petra, STUHLÍK Evžen, LELLÁK Jan</i> : Morfometrické parametry vodárenské nádrže Drásova u Příbrami a zatopených lomů Rečický u Blatné a Smaragdového jezírka v Brdech	110
Morphometrical parameters of the Drásov drinking water reservoir near Příbram and of the flooded quarries of Rečický lom near Blatná and Smaragdové jezírko in the Brdy Mountains	
<i>SEDLÁK Pavel</i> : Digitální geologická data pro geografické aplikace GIS	100
Digital geological data for geographical GIS applications	
<i>STUHLÍK Evžen</i> – viz <i>PŠENÁKOVÁ Petra</i>	
<i>VAISHAR Antonín, KALLABOVÁ Eva</i> : Vývoj služeb v malých moravských městech po roce 1990	251
The Development of services in small Moravian towns after the year 1990	

DISKUSE – DISCUSSION

Poznámky k článku Tomáše Ondřeje „Morfostrukturní analýza georeliéfu Valašskobystrické vrchoviny a jejího severního předpolí“ (*T. Pánek*) 48 – Poznámky ke článku T. Ondřeje „Zarovnané povrchy Valašskobystrické vrchoviny a jejího severního předpolí“ (*T. Pánek*) 196.

ZPRÁVY – REPORTS

KONFERENCE, SEMINÁŘE: V. sjezd polských geomorfologů „Výstupy a pozice polské geomorfologie na začátku XXI. století“ (*K. Kirchner, Z. Máčka*) 51 – Krajinně ekologický výzkum v chráněných územích (*Z. Lipský*) 52 – GIS day – mezinárodní den geografických informačních systémů (*V. Voženilek, P. Sedlák, R. Palmer*) 53 – Integrace GPS/GIS při geomorfologickém výzkumu (*V. Voženilek, P. Kubíček, K. Kirchner*) 54 – Tvář naší země. Krajina domova (*Z. Lipský*) 55 – Mezinárodní seminář Současný stav geomorfologických výzkumů (*J. Prášek, K. Kirchner*) 129 – Konference britské Geografické asociace (*M. Marada*) 130 – Vědecká konference „Historické mapy“ v Bratislavě (*I. Kupčík*) 131 – Vyhlášeny výsledky soutěže Mapa roku 2000 (*V. Voženilek*) 202 – Seminář k problematice autorských práv (*V. Voženilek, J. Hojdar*) 203 – 19. mezinárodní konference z dějin kartografie (*I. Kupčík*) 203 – XVIII. Warsztaty badawcze w geografii turysty (A. Wagner) 289 – IX. mezinárodní konference „Geografické aspekty středoevropského prostoru“ (*S. Novák*) 290 – Česká geografie v období rozvoje informačních technologií (*Z. Szczyrba*) 290 – 53. německý geografický den (*A. Vaishar*) 292 – Konference „Výzkum pohraničí v regionální geografii“. (Praha, 8. 11. 2001) (*T. Havlíček*) 294.

VÝZKUM – ČESKO: Diplomové práce na katedře geografie FPE ZČU v Plzni (*P. Mentlík*) 58 – Využití geomorfologického mapování při studiu antropogenních tvarů reliéfu v Národním parku Podyjí (*K. Kirchner, T. Andrejkovič, S. Hofírková, A. Ivan, A. Petrová*) 122 – Česká asociace geomorfologů (*V. Vilímek*) 125 – Kraje, regiony a světové strany (*S. Řehák*) 200 – Miscellanea geographica a Miscellanea geographica Internetika. (*P. Mentlík, M. Novotná*) 201 – Změny v počátečním geografickém vzdělávání v Českých primárních školách v posledním desetiletí (*A. Matušková*) 284 – Geoinformační technologie ve výuce regionální geografie (*M. Novotná*) 287.

VÝZKUM – OSTATNÍ SVĚT: Geografické vzdělávání v Lotyšsku (*K. Kalniņa*) 50 – Pracovní skupina IALE „Analýza krajinného systému a environmentální management“ (*Z. Lipský*) 57.

ČGS, GEOGRAFICKÁ OBEC: Prohlášení NKG k české geografické obci (*R. Brázdil, D. Drbohlav, V. Voženilek*) – Zemřel doc. RNDr. Josef Brinke, CSc. (*L. Krajiček*) 198 – PhDr. Zdeněk Boháč, CSc. zemřel (*E. Semotanová*) 280 – Historický geograf univ. prof. MUDr. Ervín Černý, DrSc. zemřel (*L. Jeleček*) 281 – Historický geograf PhDr. Jiří Václav Horák zemřel (*L. Jeleček*) 282 – Stručná rekapitulace aktivit geografů a učitelů geografie České republiky při realizaci Evropské dimenze v geografickém vzdělávání v letech 1992 – 2001 (*A. Wahla*) 283.

ZPRÁVY Z ČGS – REPORTS

Závěrečné slovo prezidenta ČGS I. Bičíka na 7. výroční konferenci ČGS (*I. Bičík*) 295 – Všechny cesty vedou do Ústí nad Labem, aneb vstříc 20. jubilejnímu sjezdu České geografické společnosti (*M. Jeřábek*) 297.

LITERATURA – RECENT PUBLICATIONS

VŠEOBECNÁ GEOGRAFIE: Š. Buday a kol.: Cena poľnohospodárskej pôdy (*P. Hurbánek*) 61 – K. Ivanička: Prognostika (*P. Spišiak*) 61 – P. Haggett: Geography: A Global Synthesis (*M. Hampl*) 206 – I. Ianos, D. Pumain, J. B. Racine (eds.): Integrated urban system and sustainability of urban life (*S. Řehák*) 208 – G. M. Robinson: Methods and Techniques in Human Geography (*M. Radolfová*) 301.

ČESKO: Politika, stav a vývoj životního prostředí: Česká republika (*V. Poštolka*) 62 – R. Brázdil, J. Štekl a kol: Klimatické poměry Milešovky (*R. Tolasz*) 63.

OSTATNÍ SVĚT: G. Rast, P. Obrdlík, P. Nieznański (red.): Atlas obszarów zalewowych Odry / Atlas niv Odry / Oder–Auen – Atlas. (*W. Szwaigier*) 207 – A. Hecht, A. Pletsch (project directors): Virtual Geography Texts on Canada and Germany (*A. Hynek*) 299 – R. M. Bone: The Regional Geography of Canada (*A. Hynek*) 300.

ZPRÁVY – REPORTS

PhDr. Zdeněk Boháč, CSc. zemřel (*E. Semotanová*) 280 – Historický geograf univ. prof. MUDr. Ervín Černý, DrSc. zemřel (*L. Jeleček*) 281 – Historický geograf PhDr. Jiří Václav Horák zemřel (*L. Jeleček*) 282 – Stručná rekapitulace aktivit geografů a učitelů geografie České republiky při realizaci Evropské dimenze v geografickém vzdělávání v letech 1992 – 2001 (*A. Wahla*) 283 – Změny v počátečním geografickém vzdělávání v Českých primárních školách v posledním desetiletí (*A. Matušková*) 284 – Geoinformační technologie ve výuce regionální geografie (*M. Novotná*) 287 – XVIII. Warsztaty badawcze w geografii turysty (J. Vágner) 289 – IX. mezinárodní konference „Geografické aspekty středoevropského prostoru“ (*S. Novák*) 290 – Česká geografie v období rozvoje informačních technologií (*Z. Szczyrba*) 290 – 53. německý geografický den (*A. Vaishar*) 292 – Konference „Výzkum pohraničí v regionální geografii“. (Prachatice, 8. 11. 2001) (*T. Havlíček*) 294.

ZPRÁVY Z ČGS – REPORTS

Závěrečné slovo prezidenta ČGS I. Bičíka na 7. výroční konferenci ČGS (*I. Bičík*) 295 – Všechny cesty vedou do Ústí nad Labem, aneb vstříc 20. jubilejnímu sjezdu České geografické společnosti (*M. Jeřábek*) 297.

LITERATURA – RECENT PUBLICATIONS

I. Ianoş, D. Pumain, J. B. Racine (eds.): Integrated urban system and sustainability of urban life (*S. Řehák*) 298 – A. Hecht, A. Pletsch (project directors): Virtual Geography Texts on Canada and Germany (*A. Hynek*) 299 – R. M. Bone: The Regional Geography of Canada (*A. Hynek*) 300 – G. M. Robinson: Methods and Techniques in Human Geography (*M. Raldová*) 301.

GEOGRAFIE

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI

Ročník 106, číslo 4, vyšlo v prosinci 2001

Vydává Česká geografická společnost. Redakce: Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, fax 02-24919778, e-mail: jancak@natur.cuni.cz. Rozšiřuje, informace podává, jednotlivá čísla prodává a objednávky vyřizuje Mgr. Dana Fialová, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2, tel. 02-21952335, fax: 02-296025, e-mail: danafi@natur.cuni.cz. – Tisk: tiskárna Sprint, Pšeničkova 675, Praha 4. Sazba: PE-SET-PA, Fišerova 3325, Praha 4. – Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého sešitu je 120 Kč, celoroční předplatné pro rok 2001 je pro řádné členy ČGS 150 Kč, pro ostatní (nečleny ČGS a instituce) 400 Kč. – Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha, č.j. 1149/92-NP ze dne 8. 10. 1992. – Zahraniční předplatné vyřizují: agentura KUBON-SAGNER, Buch export – import GmbH, D-80328 München, Deutschland, fax: ++(089)54218-218, e-mail: postmaster@kubon-sagner.de a agentura MYRIS TRADE LTD., P.O. box 2, 142 01 Praha, Česko, tel: ++4202/4752774, fax: ++4202/496595, e-mail: myris@login.cz. Objednávky vyřizované jinými agenturami nejsou v souladu se smluvními vztahy vydavatele a jsou šířeny nelegálně. – Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k sazbě dne 20. 11. 2001.

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopií) a v elektronické podobě (Word), věcně a jazykově správný. Rukopis musí být úplný, tj. se seznamem literatury (viz níže), obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Zveřejnění v jiném jazyce než českém podléhá schválení redakční rady.

Rozsah kompletního rukopisu je u hlavních článků a rozhledů maximálně 10–15 stran, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům pro rubriku Hlavní články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek strojem, shrnutí minimálně 1,5 strany, maximálně 3 strany včetně překladů textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i českém znění. Redakce si vyhrazuje právo podrobit anglické texty jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů musí být úplné a přesné. Bibliografické citace musí odpovídat následujícím vzorům:

Citace z časopisu:

HÁUFLER, V. (1985): K socioekonomické typologii zemí a geografické regionalizaci Země. Sborník ČSGS, 90, č. 3, Academia, Praha, s. 135-143.

Citace knihy:

VITÁSEK, F. (1958): Fysický zeměpis, II. díl, Nakl. ČSAV, Praha, 603 str.

Citace z editovaného sborníku:

KORČÁK, J. (1985): Geografické aspekty ekologických problémů. In: Vystoupil, J. (ed.): Sborník prací k 90. narozeninám prof. Korčáka. GGÚ ČSAV, Brno, s. 29-46.

Odkaz v textu na jinou práci se provede uvedením autora a v závorce roku, kdy byla publikována. Např.: Vymezováním migračních regionů se zabývali Korčák (1961), později na něho navázali jiní (Hampl a kol. 1978).

Perokresby musí být kresleny černou tuší na kladívkovém nebo pauzovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o více než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 redakce nepřijímá. Xeroxové kopie lze použít jen při zachování zcela ostré černé kresby. Počítačově zpracované obrázky je nutné dodat (souběžně s vytištěným originálem) i v elektronické podobě (formát .tif, .wmf, .eps, .ai, .cdr).

Fotografie formátu min. 13×18 cm a max. 18×24 cm musí technicky dokonalé na lesklém papíru a reprodukovatelné v černobílém provedení.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.).

Údaje o autorovi (event. spoluautorech), které autor připojí k rukopisu: adresa pracoviště, adresa bydliště včetně PSC, rodné číslo, bankovní účet.

Všechny příspěvky procházejí recenzním řízením. Recenzenti jsou anonymní, redakce jejich posudky autorům neposkytuje. Autor obdrží výsledek recenzního řízení, kde je uvedeno, zda byl článek přijat bez úprav, odmítnut nebo jaké jsou k němu připomínky (v takovém případě jsou připojeny požadavky na konkrétní úpravy).

Honorář se poukazuje autorům po vyjití příslušného čísla. Redakce má právo z autorského honoráře odečíst případné náklady za prepis nedokonalého rukopisu, jazykovou úpravu shrnutí nebo úpravu obrázků. Výplata honorářů se provádí výhradně bankovním převodem. Číslo účtu zašle autor redakci spolu s rukopisem. Ve výjimečných případech lze honorář vyzvednout osobně u Mgr. Fialové (po předchozí domluvě). Má-li příspěvek více autorů, bude celý honorář poukázán na účet prvního jmenovaného.

Autorský výtlisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují jen z hlavních článků a rozhledů pouze na základě písemné objednávky autora. Separáty se proplácají dobříčkou.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Geografie – Sborník ČGS, Na Slupi 14, 128 00 Praha 2, e-mail: jancak@natur.cuni.cz.

Příspěvky, které neodpovídají uvedeným pokynům, redakce nepřijímá.